

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Katedra politologie

Volební manipulace v Zambii po roce 1990
Diplomová práce

Autor: Vlastimil Brychnáč
Studijní program: N6701 / Politologie
Studijní obor: 6701T021 / Politologie – africká studia
Forma studia: kombinovaná

Vedoucí práce: doc. PhDr. Vlastimil Fiala, CSc.

Hradec Králové, 2020

Zadání diplomové práce

Autor:	Vlastimil Brychnáč
Studium:	F16NK0048
Studijní program:	N6701 Politologie
Studijní obor:	Politologie - africká studia
Název diplomové práce:	Volební manipulace v Zambii po roce 1990
Název diplomové práce AJ:	Electoral Manipulation in Zambia after 1990

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Diplomová práce se bude zabývat volebními manipulacemi v Zambii v období od roku 1990, kdy skončila vláda "one-party state" pod vedením UNIP, až do zatím posledních proběhnutých voleb v roce 2016. O rozvoji demokratického prostředí a pravidel v Zambii hovoříme od 90. let 20. století. Zambie patří v oblasti subsaharské Afriky k těm zemím, kterým se povedlo dojít (vzhledem k ostatním státům afrického kontinentu) k relativně stabilní demokracii. Jakou podobu však tato demokracie má? Poslední volby v zemi v roce 2016 skončily velmi vyrovnaným výsledkem - i po těchto volbách akcentovaly názory o možném manipulativním jednání při volbách. Na odhalení existence volebních manipulací se tato případová studie zaměří. Předmětem práce bude analýza chování subjektů u moci a jejich činů v jednotlivých funkčních obdobích. Cílem diplomové práce je určit, zda jednání čelních představitelů státu (změny volebních zákonů, legislativy či jiné mimoparlamentní úkony) vedly k posílení vládnoucí strany, či nikoliv. Základní hypotéza, jejíž neplatnost bude v diplomové práci ověřována, zní: "Většina provedených volebních změn v Zambii po roce 1990 vedla k udržení moci a postavení vládnoucích politických elit v zemi." První kapitola seznámí čtenáře s teoretickým rámcem. Práce bude vycházet z teorie volebních systémů. Součástí této kapitoly bude i vypracování teoretického konceptu o volebních manipulacích na základě výzkumů o volbách v Africe. Oba koncepty budou užity jako stěžejní podpora pro prodejší posouzení, zda v Zambii po roce 1990 ne/docházelo ze strany vládnoucích subjektů k výskytu volebních manipulací a podvodů. Druhá kapitola představí politickou situaci a hlavní aktéry zambijské politiky od roku 1990 do roku 2016. Pozornost bude věnována hlavním politickým stranám, jejich předním představitelům a rovněž prezidentům země. Kapitola se také zaměří na sledování jednání politických aktérů. Důraz bude kladen na monitoraci prováděných změn v oblasti volebního procesu. Třetí kapitola se bude skládat ze dvou částí. Nejprve dojde k aplikaci teoretických konceptů uvedených v první kapitole na zambijský politický systém s cílem v praxi zjistit výskyt volebních manipulací a podvodů. Druhá část této kapitoly se zaměří na analýzu, zda konkrétní provedené změny vedly k posílení postavení vládnoucích stran u moci, či nikoliv, a to primárně ve vztahu k volebním výsledkům. Autor se zaměří na práci s vědeckými publikacemi, použije články z různých odborných periodik včetně analytických příspěvků. Chybět nebudou ani výstupy zahraničních pozorovatelských misí, dohlížejících na kvalitu voleb v Zambii.

Prameny a literatura

Prameny Internetové zdroje African Elections Database.
<http://africanelections.tripod.com/>. Electoral Institute for Sustainable Democracy in Africa.
<https://www.eisa.org.za/>. The Carter Center - Waging Peace. Fighting Disease. Building Hope.
<https://www.cartercenter.org/>. Literatura Bjornlund, Eric, Bratton, Michael a Gibson, Clark. 1992. "Observing multiparty elections in Africa: Lessons from Zambia." *African Affairs* 91, č. 364, 405-431. Burnell, Peter. 1997. "Whither Zambia? The Zambian presidential and parliamentary elections of November 1996." *Electoral Studies* 16, č. 3, 407-416. Burnell, Peter. 2000. "The significance of the December 1998 local elections in Zambia and their aftermath." *Journal of Commonwealth & Comparative Politics* 38, č. 1, 1-20. Burnell, Peter. 2002. "Zambia's 2001 elections: the tyranny of small decisions, 'non-decisions' and 'not decisions'." *Third World Quarterly* 23, č. 6, 1103-1120. Hulec, Otakar a Olša, Jaroslav. 2008. *Dějiny Zimbabwe, Zambie a Malawi*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. Cheeseman, Nic a Hinfelaar, Marja. 2009. "Parties, platforms, and political mobilization: The Zambian presidential election of 2008." *African Affairs* 109, č. 434, 51-76. Chytilík, Roman et al. 2009. *Volební systémy*. Praha: Portál. Kabemba, Claude, ed. 2004. *Elections and democracy in Zambia*. Johannesburg: EISA. Klíma, Jan. 2012. *Dějiny Afriky: vývoj kontinentu, regionů a států*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. Klíma, Michal. 1998. *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Praha: Radix. Larmer, Miles a Fraser, Alastair. 2007. "Of cabbages and King Cobra: Populist politics and Zambia's 2006 election." *African Affairs* 106, č. 425, 611-637. Lindberg, Staffan I. 2006. *Democracy and elections in Africa*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press. Lindberg, Staffan I. 2009. *Democratization by election: A new mode of transition*. Baltimore: The Johns Hopkins University. Petőcz, Kálmán. 1997. *Základy demokratických volebních systémů*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky. Rakner, Lise a Svasand, Lars. 2005. "Stuck in transition: Electoral processes in Zambia 1991-2001." *Democratization* 12, č. 1, 85-105. Sartori, Giovanni. 2001. *Srovnávací ústavní inženýrství: zkoumání struktur, podnětů a výsledků*. Praha: Sociologické nakladatelství. Tobolka, Radim. 2013. "Political Parties in Contemporary Zambia: A View from within." *Modern Africa: Politics, History and Society* 1, č. 1, 11-39. Tordoff, William a Young, Ralph. 2005. "Electoral politics in Africa: The experience of Zambia and Zimbabwe." *Government and Opposition* 40, č. 3, 403-423. Van Donge, Jan Kees. 1998. "Reflections on Donors, Opposition and Popular Will in the 1996 Zambian General Elections." *The Journal of Modern African Studies* 36, č. 1, 71-99. Van Donge, Jan Kees. 2008. "The EU Observer Mission to the Zambian Elections 2001: The Politics of Election Monitoring as the Construction of Narratives." *Commonwealth & Comparative Politics* 46, č. 3, 296-317.

Garantující pracoviště:	Katedra politologie, Filozofická fakulta
Vedoucí práce:	doc. PhDr. Vlastimil Fiala, CSc.
Datum zadání závěrečné práce:	23.6.2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval (pod vedením vedoucího diplomové práce doc. PhDr. Vlastimila Fialy, CSc.) samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 13. 12. 2019

.....
Vlastimil Brychnáč

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval panu doc. PhDr. Vlastimilu Fialovi, CSc. za odborné vedení, cenné rady, připomínky a především konzultace během psaní mé diplomové práce. Rád bych také poděkoval své rodině za vytrvalou podporu.

Anotace

BRYCHNÁČ, VLASTIMIL. *Volební manipulace v Zambii po roce 1990*. Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2020, 115 s. Diplomová práce.

Diplomová práce se zabývá volebními manipulacemi v Zambii v období od roku 1990, kdy skončila vláda *one-party state* pod vedením UNIP, až do zatím posledních proběhnuvších voleb v roce 2016. O rozvoji demokratického prostředí a pravidel v Zambii hovoříme od 90. let 20. století. Zambie patří v oblasti subsaharské Afriky k těm zemím, kterým se povedlo dojít (vzhledem k ostatním státům afrického kontinentu) k relativně stabilní demokracii. Jakou podobu však tato vláda lidu má? Cílem diplomové práce je určit, zda jednání čelních představitelů státu vedla k posílení jejich vlivu, či nikoliv.

Úvodní kapitola seznamuje čtenáře s teoretickým rámcem. Práce vychází z teorie volebních systémů. První část diplomové práce rovněž obsahuje debatu o terminologickém vymezení a měřitelnosti volebních manipulací. Nechybí ani příklady dělení volebních podvodů od různých autorů, ukázky jednotlivých manipulací v praxi, debata o pozorovatelských misích nebo model manipulací, který bude využit k analýze v rámci třetí části práce. Druhá kapitola představuje politický a volební systém Zambie. Zabývá se také vývojem zambijské politiky ve stanoveném období. Kapitola se také zaměří na sledování jednání prezidentů a vládních stran. V rámci třetí kapitoly nejprve dojde k aplikaci teoretických poznatků na zambijský politický systém s cílem v praxi zjistit výskyt volebních podvodů. Text se následně zabývá analýzou politického dění, volebních zákonů a výstupů pozorovatelských misí. Zjištěné výsledky jsou poté diskutovány zejména s ohledem na cíl diplomové práce.

Klíčová slova: Afrika, teorie volebních systémů, volební manipulace, volební podvody, volební pozorovatelé, volební zákony, Zambie.

Annotation

BRYCHNÁČ, VLASTIMIL. *Electoral Manipulation in Zambia after 1990*. Hradec Králové: Philosophical Faculty, University of Hradec Králové, 2020, 115 pp. Master Degree Thesis.

The thesis deals with electoral manipulation in Zambia in the period from 1990, when the government of the *one-party state* under the leadership of UNIP ended, until the last elections in 2016. We have been talking about the development of a democratic environment and rules in Zambia since the 1990s. Zambia is one of those countries that has managed to reach a relatively stable democracy in the field of sub-Saharan Africa. But what form does this democracy take? The aim of the thesis is to determine whether or not the actions of the heads of state led to a strengthening of their influence.

The first chapter introduces readers to the theoretical framework. The work is based on the theory of electoral systems. The first part of the thesis also contains a debate on the terminological definition and measurability of electoral manipulations. There are also examples of division of electoral fraud from various authors, demonstrations of individual manipulations in practice, debate on observation missions or a model of manipulation that will be used for analysis within the third part of the work. The second chapter presents the political and electoral system of Zambia. It also deals with the development of Zambia's policy within a specified period. The chapter will also focus on monitoring the actions of presidents and government parties. In the context of the third chapter, theoretical knowledge will first be applied to the Zambian political system in order to detect electoral fraud in practice. The text then deals with the analysis of political events, electoral laws and the outputs of observation missions. The results of the analysis are then discussed mainly with regard to the objective of the thesis.

Keywords: Africa, theory of electoral systems, electoral manipulation, election fraud, election observers, election laws, Zambia.

OBSAH

ÚVOD	11
1. Volby, volební systémy a manipulace.....	18
1.1. Volební právo, volby	18
1.2. Teorie volebních systémů (TVS)	20
1.2.1. Většinové volební systémy.....	26
1.2.2. Systém prvního v cíli (většinový prostý)	28
1.2.2.1. Výhody a nevýhody	29
1.2.3. Dvoukolový většinový systém	31
1.2.3.1. Výhody a nevýhody	32
1.3. Volební manipulace.....	33
1.3.1. Terminologické vymezení.....	34
1.3.2. Měřitelnost a detekce volebních podvodů.....	38
1.3.3. Dělení a klasifikace vybraných autorů	39
1.3.4. Manipulativní techniky	41
1.3.5. Monitorace voleb (volební pozorovatelé)	44
1.3.6. Příklady manipulací (nejen) v africkém regionu.....	46
1.3.7. Závěr: Model volebních manipulací	49
2. Politický systém Zambie	52
2.1. Volební systém Zambie.....	57
2.2. Vývoj zambijské politiky (prezidentská období)	58
2.2.1. F. Chiluba (1991–2001)	59
2.2.2. L. Mwanawasa (2001–2008), R. Banda (2008–2011)	65
2.2.3. M. Sata (2011–2015).....	71
2.2.4. E. Lungu (2015–2016, 2016–)	72
3. Analýza ovlivnění výsledků voleb	78
3.1. Aplikace modelu volebních manipulací	79
3.2. Interpretace výsledků.....	94
ZÁVĚR	97
PRAMENY A LITERATURA	101
Prameny.....	101
Internetové zdroje.....	101
Literatura.....	108

Seznam použitých zkratek

COMESA – The Common Market for Eastern and Southern Africa

CSEC – The Civil Society Election Coalition

ECF-SADC – The Electoral Commissions Forum of SADC Countries

ECZ – The Electoral Commission of Zambia

EISA – The Electoral Institute for Sustainable Democracy in Africa

EU – Evropská unie / European Union

FDD – The Forum for Democracy and Development

FH – Freedom House

FODEP – The Foundation for Democratic Process

FPTP – First Past the Post

HDP – Hrubý domácí produkt

ICGLR – The International Conference of the Great Lakes Region

IEM – Index of Electoral Malpractice

IFES – The International Foundation for Electoral Systems

JAR – Jihoafrická republika

MH – Manipulace hlasování

MMD – The Movement for Multi-party Democracy

MMF – Mezinárodní měnový fond

MP – Manipulace pravidel

MV – Manipulace voličů

NDI – The National Democratic Institute

NELDA – The National Elections across Democracy and Autocracy

NRC – National Registration Cards

OECD – The Organisation for Economic Co-Operation and Development

PF – The Patriotic Front

PVS – Poměrné volební systémy

SADC – The Southern African Development Community

SADC-PF – The Southern African Development Community Parliamentary Forum

SMD – Single-Member District

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

TVS – Teorie volebních systémů

UDA – The United Democratic Alliance

UNIP – The United National Independence Party

UPND – The United Party for National Development

USA – The United States of America

VC – The Victoria Cross

V-Dem – The Varieties of Democracy

VVS – Většinové volební systémy

ZCTU – The Zambia Congress of Trade Unions

Seznam grafů, obrázků a tabulek

Graf č. 1: Vývoj manipulace pravidel v období 1991–2016

Graf č. 2: Vývoj manipulace voličů v období 1991–2016

Graf č. 3: Vývoj manipulace hlasování v období 1991–2016

Obrázek č. 1: Klasifikace volebních podvodů P. Dočekalové

Obrázek č. 2: Vzor prezidentské kandidátní listiny

Tabulka č. 1: Vybrané terminologické dělení

Tabulka č. 2: Měřitelnost volebních podvodů

Tabulka č. 3: Klasifikace volebních podvodů vybraných autorů

Tabulka č. 4: Bodové hodnocení volebních manipulací

Tabulka č. 5: Zambie (volby 1991) – kritika volebních pozorovatelů

Tabulka č. 5a: Bodové hodnocení manipulací – volby 1991

Tabulka č. 6: Zambie (volby 1996) – kritika volebních pozorovatelů

Tabulka č. 6a: Bodové hodnocení manipulací – volby 1996

Tabulka č. 7: Zambie (volby 2001) – kritika volebních pozorovatelů

Tabulka č. 7a: Bodové hodnocení manipulací – volby 2001

Tabulka č. 8: Zambie (volby 2006) – kritika volebních pozorovatelů

Tabulka č. 8a: Bodové hodnocení manipulací – volby 2006

Tabulka č. 9: Zambie (volby 2008) – kritika volebních pozorovatelů

Tabulka č. 9a: Bodové hodnocení manipulací – volby 2008

Tabulka č. 10: Zambie (volby 2011) – kritika volebních pozorovatelů

Tabulka č. 10a: Bodové hodnocení manipulací – volby 2011

Tabulka č. 11: Zambie (volby 2015) – kritika volebních pozorovatelů

Tabulka č. 11a: Bodové hodnocení manipulací – volby 2015

Tabulka č. 12: Zambie (volby 2016) – kritika volebních pozorovatelů

Tabulka č. 12a: Bodové hodnocení manipulací – volby 2016

Tabulka č. 13: Bodové hodnocení manipulací – souhrnné období (volby 1991–2016)

ÚVOD

O kvalitách demokracie (a její přítomnosti v daném státě) vypovídá řada faktorů – mezi nezákladnější (nikoliv však nutně postačující) patří kromě jiného především pravidelné konání voleb. Při hodnocení úrovně demokracie hraje důležitou roli i charakter používaného volebního systému. Volby (a s nimi spojené volební právo) představují základní nástroj demokratické většiny k projevení vůle, podle které se společnost následně řídí. Takový princip umožňuje demokraticky zvolené vládě spravovat zemi a přijímat zákony platné pro celou společnost (Klíma 1998: 184).

V postkoloniálním (a v následně začínajícím demokratizačním) období země afrického kontinentu často přejímaly volební systémy od svých kolonizátorů. Takové systémy se však staly krátce po získání nezávislosti většinou pouhou formalitou, neboť se k moci obvykle dostávali silní vůdci s nedemokratickým akcentem. Naznačené vládnutí mělo zpravidla dvě podoby. Afrika se v průběhu 20. století několikrát ocitla na rozcestí a mocní vůdci představovali jednu z variant stabilizace často roztržštěných států. To v některých případech vedlo ke zlepšení podmínek občanů afrických zemí. Druhá varianta vedla k výrazně horším (tragičtějším) osudům, neboť v některých případech vláda silné ruky vyústila až v diktátorské vedení – takoví vůdci nerespektovali posláním voleb a volebních systémů, třebaže se navenek snažili tvářit opačně.¹ S následky těchto jednání se řada afrických států vyrovnává dodnes. Některé země se s nastíněnou minulostí dokázaly vypořádat. Mezi ně patří například Zambie.²

Období po roce 1990 se na africkém kontinentu vyznačuje demokratizačními tendencemi, které ale ne vždy vedly k nastolení demokratických systémů – došlo také totiž k výskytu různých volebních demokracií, k rozšíření používání volebních manipulací a dalších praktik, kterými se vládci snažili, a dodnes snaží, udržet si moc i v pro ně nepříhodných dobách. Zambii v 90. letech 20. století demokratizační tendence a trendy také ovlivnily. Zapříčinily návrat k multipartismu, jenž je pro zemi charakteristický až do současnosti. Z tohoto pohledu tedy volby jako takové přispěly v Zambii ke zlepšení politických podmínek a k demokratizaci. S dozvuky a praktikami Kaundova a zejména Chilubova období se však zambijská společnost stále ještě nevyrovnala – potrvá pravděpodobně ještě nějaký čas, než se s nimi tato země definitivně vypořádá.

¹ Pro toto období se často užívá výraz *one-party state*, neboli vláda jedné strany.

² Existují i státy, jejichž vývojové tendence dospěly k ještě pozitivnějšímu výsledku (Botswana), jiné útvary jsou naopak zcela v rozkladu (Somálsko) nebo pod neohroženou vládou diktátorů (Rovníková Guinea nebo Eritrea). V 90. letech 20. století tak v řadě zemí sehrály klíčovou roli tzv. *founding elections*, které mnohdy stály za zrodem nového (případně staronového – *fasádního*) politického, volebního a stranického systému.

Zambie patří mezi významné země jižní Afriky a zároveň mezi demokratičtější africké státy, u kterých je relevantní, na rozdíl od těch diktátorských, sledovat úroveň voleb a demokracie, neboť se v zemi pravidelně a opakovaně konají volby, které doprovází stranické soutěžení (umožnění opozici participovat na volbách, alternace politické moci, relativně bezkonfliktní průběh voleb, uznání výsledků opozicí). Na druhou stranu se v tomto politickém systému i nadále vyskytují různé negativní jevy a praktiky (volební manipulace a volební inženýrství), které brání Zambii v dalším rozvoji a které stojí za pozornost z hlediska akademického bádání.

Cíl diplomové práce představuje výzkum a analýza volebních manipulací v Africe obecně a v Zambii především. Podle názoru autora práce je možné předpokládat, že většina volebních změn v Zambii vedla k udržení moci vládnoucí strany. Přesné znění hypotézy, jejíž platnost bude v diplomové práci ověřována, tedy zní: „*Většina provedených volebních změn v Zambii po roce 1990 vedla k udržení moci a postavení vládnoucích politických elit v zemi.*“ Dnes, s odstupem více než dvou dekad, lze v rámci afrikanistických politologických kruhů nalézt výzkumy zambijského politického systému devadesátých let dvacátého století. Tyto příspěvky (například Burnell 2002a, Rakner a Svasand 2003) se jednoznačně shodnou na konstatování, že se Zambie v tomto období, a nejen v něm, stala obětí intrik, korupce, manipulací a podvodů – v tomto případě především pod vedením tehdejšího prezidenta Fredericka Chiluby. Záměrem autora diplomové práce je zhodnotit, zda tyto tendence i po více než dvou desetiletích v politickém systému Zambie stále přetrvávají, či nikoliv.

Téma volebních manipulací v Zambii autor zvolil z několika důvodů. Zambie patří k zemím, kterým se povedlo nastolit určitou míru demokracie. Zkoumat výskyt manipulací v těch afrických státech, kterým dlouhodobě vládnou diktátoři, by postrádalo přínos (zde bývá manipulativní chování na každodenním pořádku). Autorovou snahou je přispění do diskuze o volebních manipulacích v Zambii pomocí analýzy období, jenž bylo stanoveno do roku 2016, kdy se konaly zatím poslední prezidentské a parlamentní volby. Po těchto volbách se totiž znovu objevily hlasitější protesty proti manipulaci voleb (Goldring a Wahman 2016). Ambicí diplomové práce je tak nejen předložení aktuální reflexe politického dění, ale především diskuze nad tím, zda se praktiky vlastní nejen Chilubově období do Zambie znovu nevrátily a nevrací. Téma práce diplomant zvolil také z důvodu nedostatečného rozpracování tématu v české i zahraniční literatuře. Volebními manipulacemi a podvody se v Zambii zabývala řada autorů – víceméně všechny tyto texty se zaměřily na starší období. Širší reflexe aktuálnějšího

dění (myšleno do roku 2016 včetně) v zambijské politice z pohledu výskytu manipulací v odborných kruzích v době psaní diplomové práce prozatím chyběly.³

Základní teoretické východisko diplomové práce tvoří teorie volebních systémů, již doplňuje autorem sestavený model volebních manipulací. Model sestává z analýzy příspěvků různých autorů, kteří se tématem volebních manipulací zabývali. Geograficky je práce situována do prostředí afrického kontinentu se zaměřením na zkoumání konkrétní politické situace v Zambii. Časově autor vymezil téma od roku 1990, kdy počalo období demokratizace Zambie a opětovného návratu k multipartismu, až do roku 2016, kdy se v Zambii konaly zatím poslední prezidentské a parlamentní volby. V diplomové práci je užito empiricko-analytické metody výzkumu analýzy zdrojů (především odborných článků, volebních zákonů a reportů pozorovatelských misí), případové studie s aplikací teoretického modelu volebních manipulací a komparace, jejímž základním kritériem bude zkoumání výskytu volebních manipulací v jednotlivých obdobích (ústup, nárůst, prohloubení, maskování). Jednotlivé klíčové dokumenty budou analyzovány diachronně s cílem jednak zdůraznit jejich vývoj a změny v čase a dále shrnout hlavní vývojové tendence a charakteristiky v období let 1990–2016.

Zdroje dat pro analýzu tvoří především hlavní (základní) volební akty/výnosy/zákony politického systému Zambie, dále jejich případné změny, novely či zákony zrušené, odborné tematické příspěvky a v neposlední řadě empirické podklady a reporty pozorovatelských misí (například Africká unie, Carter Center, Commonwealth, EISA, Evropská unie, SADC a další). Veškeré závěry zároveň autor konfrontuje s kontextem volebních výsledků.

Diplomová práce vychází z teorie volebních systémů.⁴ Vzhledem ke zvolenému tématu však není autorovým záměrem obsáhnout všechny typy volebních systémů – práce se zaměří především na většinové systémy a na diskuzi kolem nich. Důvodem je fakt, že v Zambii se ve sledovaném období užíval právě majoritní systém v různých modifikacích.

Úvodní kapitola a jedna z jejích stěžejních částí se zabývá diskuzí nad volebními systémy a čerpá především z poznatků českých autorů Chytilík et al. 2009. V českém prostředí jde o jednu ze zásadních a základních publikací na toto téma. Kniha není zaměřena na africké prostředí, nicméně její teoretická část je zdrojem cenných poznatků. Ve výčtu zahraničních autorů zabývajících se volebními systémy nesmí chybět ani texty Reynolds, Reilly a Ellis 2008 nebo Sartori 2001. Kniha s názvem *Electoral system design: The new international IDEA handbook* (Reynolds, Reilly a Ellis 2008) předkládá obsáhlou analýzu všech typů volebních

³ V českém prostředí se obecně afrikanistice a africkým politologickým otázkám věnuje poměrně málo autorů. I když se trend v posledních letech pomalu mění, stále tu existuje značný prostor pro nové analýzy.

⁴ Přehled základní rešerše literatury vychází ze čtyř hlavních pilířů, jež byly pro vytvoření diplomové práce stanoveny. Rámcově jde o následující oblasti: teorie (většinových) volebních systémů, koncepce volebních manipulací a podvodů, poznatky o volbách v Africe a konečně přehled o politickém dění v Zambii.

systemů, a především se zabývá i jejich přednostmi a handicapy. Cenný zdroj užitý v diplomové práci představuje také text uznávaného politologa Giovanniho Sartoriho (Sartori 2001), z jehož úvah nad druhy volebních systémů (většinové, poměrné) a jejich typy (prezidentské, parlamentní a poloprezidentské) tato práce částečně v teoretické kapitole čerpá.

K zajímavým tematickým knihám patří například text editorů Larryho Diamonda a Marca F. Plattnera (Diamond a Plattner 2006), jenž zkoumá vliv různých politických systémů na konsolidaci a kvalitu demokracie. Publikace se zabývá nejen zeměmi Latinské Ameriky, ale rovněž i Afriky. Pro potřebu diplomové práce tedy tato kniha představuje užitečné propojení teoretického rámce s tím praktickým, jenž pojednává o politických systémech a volbách v africkém regionu.

Další část první kapitoly tvoří rámec volebních manipulací. Mezi základní odborné výstupy v diskuzi o tomto tématu lze zařadit text Andrease Schedlera (Schedler 2002), který se zamýšlí nad tím, proč vůbec k výskytu podvodů a manipulací dochází. Upozorňuje, že konání voleb v určitém státu nemusí automaticky znamenat, že dané státní zřízení naplňuje prvky demokratického prostředí. Dále hovoří o třetí vlně demokratizace, o vzniku volebního autoritářství s cílem získat/udržet si moci a vliv. V příspěvku taktéž poukazuje na vliv armády a vojáků, přičemž upozorňuje na upozadění vůle občanů samotných. Jedná se tedy o teoretické zamyšlení nad samotným výskytem, povahou a účelem manipulací a podvodů. Stěžejní texty, ze kterých práce v teoretické kapitole o volebních podvodech a manipulacích čerpá a pracuje s nimi, představují dále příspěvky Birch 2007, Birch 2011a, Birch 2011b, Lehoucq 2003, Simpson 2004, Simpson 2013, Vorobyev 2010, Vorobyev 2011, Vorobyev 2016. Z novějších textů je pak nutné zmínit text Cheeseman a Klaas 2018, který poskytuje široký přehled nejen o již známých teoretických poznacích týkajících se podvodů a manipulací, ale zároveň představuje cenný zdroj informací o volebních podvodech a manipulacích v nejrůznějších státech světa včetně těch afrických.

V české literatuře se volebními manipulacemi zabývá například Pavla Dočekalová (Dočekalová 2012a), která ve svém příspěvku seznamuje čtenáře s odlišnými přístupy k volebním podvodům, uvádí různé členění podvodů od zahraničních autorů a předkládá i svou vlastní klasifikaci. P. Dočekalová poté v dalším textu (Dočekalová 2012b) pojednává především o rozpoznávání volebních podvodů v praxi a o sběru dat pro komparativní výzkumy – autorčin příspěvek je přínosem kromě jiného z toho důvodu, že se zaměřuje na odhalení podvodů a klade důraz na povahu dat (otázka relevance dat od mezinárodních pozorovatelských misí) pro budoucí možné komparace.

V dnešní době již není obtížné získat z nejrůznějších internetových databází relevantní data o výsledcích afrických voleb. V dřívějších časech však taková možnost neexistovala. Proto

je nutné vyzdvihnout knihy, které už v devadesátých letech nabízely souhrnná a komplexní data o afrických volbách. Mezi tvůrce takových textů patřili například editoři Dieter Nohlen, Michael Krennerich a Bernard Thibaut (Nohlen, Krennerich a Thibaut 1999) – už tehdy totiž přehledně zpracovali data mimo jiné i z lokálních úrovní nebo z jednotlivých provincií afrických států (data o Zambii lze v této publikaci také nalézt: Krennerich 1999). K dalším autorům, nabízejícím cenná data z afrických voleb, patří Staffan I. Lindberg, jenž kromě obsáhlého množství údajů a informací předkládá i jejich následnou analýzu (Lindberg 2006a). Africké volby někteří výzkumníci analyzovali nejen v souvislosti s demokratizací a autoritářstvím, ale rovněž také v kontextu s volebními manipulacemi a podvody, což je téma, na které se tato diplomová práce zaměřuje. Mezi takové tvůrce patří například Matthias Basedau, Gero Erdmann a Andreas Mehler (Basedau, Erdmann a Mehler 2007).

Volby v Africe bývají častým předmětem zájmu různých mezinárodních pozorovatelů, kteří dozorují nad průběhem voleb. Výjimkou není ani Zambie, ve které se dlouhodobě pohybují pozorovatelné z mnoha organizací. Autor diplomové práce bude i s těmito závěry pozorovatelských misí pracovat – v tomto ohledu je přínosný příspěvek autorů v čele s Josephem Asunkou (Asunka et al. 2017), kteří se právě tématu pozorovatelských misí v afrických zemích věnují. Cílem zkoumání se v jejich práci sice stala především Ghana, ale výzkum, jenž posuzuje vliv přítomnosti pozorovatelů voleb na výskyt volebních podvodů při volbách, může být zobecnitelný a užitečný i pro další případové studie.

Pokud jde o literaturu zaměřující se na zambijské politické prostředí, tak mezi přední odborníky patří zejména Peter Burnell, který o Zambii publikoval řadu textů – snahou autora diplomové práce bylo vybrat takové články a příspěvky (namátkou Bjornlund, Bratton a Gibson 1992, Burnell 1997, Burnell 2000, Burnell 2002a, Goldring a Wahman 2016, Rakner a Svasand 2003), které svými komentáři k volbám, ať už plně nebo alespoň z části, pokrývají celé sledované období v rozmezí let 1990–2016 a které poslouží jako informační základ pro navazující analýzu.

Z českých autorů věnujícím své texty politické situaci v Zambii lze zmínit především Otakara Hulce a Jaroslava Olšu (Hulec a Olša 2008), kteří se ve své publikaci zaměřují na dějiny vybraných afrických států – rozsáhlá část knihy se věnuje právě i dějinám Zambie. Tato kniha se stala jedním z důležitých zdrojů při psaní diplomové práce – zejména v oblasti historických souvislostí. Přehled významných dějinných a politických událostí v Zambii je k nalezení též v detailní knize od Jana Klímy, který se zaměřil na dějiny států celého afrického kontinentu (Klíma 2012) – přestože byla kniha napsána již před několika lety, stále patří v prostředí české afrikanistiky k nejkomplexnějším dílům. K dalším autorům patří především Vlastimil Fiala, který společně s Ivou Hejtmánkovou publikoval z pohledu české politologické

literatury o Zambii vyčerpávající knihu, která čtenáře seznamuje s politickým, volebním a stranickým systémem Zambie (Fiala a Hejtmánková 2016). I. Hejtmánková se na předešle zmíněné publikaci podílela i na základě své magisterské práce, ve které se věnovala zkoumání volebního chování v Zambii (Hejtmánková 2012). Obsáhlou analýzu zambijských politických stran a politického prostředí zpracoval Radim Tobolka (Tobolka 2013).

První kapitola seznamuje čtenáře s teoretickým rámcem. Diplomová práce vychází z teorie volebních systémů. Autorovou snahou není předložit diskuzi týkající se nejrůznějších typů volebních systémů. Práce se zaměří především na teoretické diskuze o většinových volebních systémech a jejich různých variantách, neboť právě většinový systém byl a je pro Zambii, jakožto bývalou britskou kolonií, charakteristický. Druhá část první kapitoly se věnuje tématu volebních manipulací a podvodů. Zatímco zkoumání volebních systémů patří ke standardním politologickým (teoretickým) tématům, oblast volebních manipulací a podvodů nikoliv. Neexistuje totiž žádná teorie volebních podvodů, tudíž autor práce v této pasáži vychází z poznatků výzkumníků, kteří se již této oblasti věnovali. Teoretická východiska o především většinových systémech společně s modelem manipulací, jenž vychází z neznámějších textů o volebních podvodech, následně autor aplikuje na zambijský politický systém. Výzkum volebních manipulací představuje sám o sobě metodologickou výzvu, neboť záměrem těch, kteří manipulace používají, je takové jednání spíše v co největší míře utajit. Za takových podmínek a v nastíněném prostředí není jednoduché jednoznačně stanovit, jak ke konceptu manipulací přistoupit. Součástí první kapitoly bude i diskuze nad touto problematikou.

Druhá kapitola se zabývá politickým systémem Zambie. Představeny budou jednotlivé politické strany a prezidenti země – vše v kontextu vývoje s ohledem na časové vymezení diplomové práce. Autor se zaměří také na vývoj volebního systému. Důležitou část druhé kapitoly tvoří analýza jednotlivých volebních zákonů Zambie – vzhledem k tomuto zaměření se autor bude věnovat především takovým politickým stranám (hnutím), které měly přímý vliv na tvorbu volebních zákonů – ve sledovaném období toto kritérium splňuje Hnutí za pluralitní demokracii (MMD) a Vlastenecká fronta (PF). Pro souvislý kontext budou prezentovány i další politické strany, avšak nikoliv v tak detailním rozsahu. Podobně jako v případě první kapitoly (otázka metodologického přístupu k volebním manipulacím), i tato má svá úskalí, kterých si je autor vědom – jde především o interpretaci volebních předpisů s ohledem na fakt, že autor nenahlíží na zákony právnickým prizmatem.

V rámci třetí kapitoly dojde k využití poznatků z první (teorie volebních systémů a model manipulací) a druhé (rozběr volebních zákonů v kontextu vývoje politického dění) části diplomové práce s cílem postoupení zmíněných dvou sekcí k analýze politické situace v Zambii. Ve vztahu k možnému ovlivnění volebních výsledků budou zkoumány primárně

hlavní volební zákony (nejen dlouhodobě platné, ale rovněž také nově přijaté nebo novelizované) a zároveň se autor zaměří na vyhledávání volebních manipulací definovaných v úvodní kapitole. Kromě práce se zákony autor využije ve třetí kapitole i četných reportů pozorovatelských misí různých organizací, které v Zambii dlouhodobě působily a monitorovaly průběh voleb. I tyto dokumenty diplomant postoupí analýze. Nevýhodou výstupů pozorovatelských organizací může být určité zkreslení předložených informací, neboť takové subjekty mohou v místě působení zastupovat své vlastní zájmy.⁵ Snahou autora bude také tyto předpoklady potvrdit/vyvrátit. Stěžejní část diplomové práce tedy nabídne analýzu jednotlivých volebních zákonů s cílem zjistit prováděné změny v zambijském politickém systému ve sledovaném období. Následně se autor práce zaměří na to, zda a jaký vliv měly prováděné změny zákonů na volební výsledky. Stejně tak autor posoudí, zda je možné jednání čelních představitelů charakterizovat jako volební manipulace, a rovněž i v tomto ohledu autor určí, zda tato jednání měla vliv na volební výsledky.

⁵ Přílišná skepse však není na místě. Přestože ovlivnění předkládaných zpráv zmíněnými organizacemi nelze zcela vyloučit, k přednostem reportů patří především fakt, že představují cenné informační zdroje přímo z místa dění.

1. Volby, volební systémy a manipulace

1.1. Volební právo, volby

Dnes již v naprosté většině zemí světa je zavedeno určité nastavení voleb a volebních systémů. Volby představují jeden ze základních stavebních prvků demokracie (Donno 2013: 12). To, jakou podobu a kvalitu nabývají, je předmětem zkoumání nesčetného počtu nejen akademických a politologických studií či výzkumů. Obecně se volby dělí na soutěživé, polosoutěživé a nesoutěživé. Politický systém, v rámci něhož se volební systém realizuje, může být demokratický, autoritářský nebo totalitní (Petőcz 1997: 13). Odborná literatura nabízí i pojmy jako hybridní systémy, které mohou tvořit ještě navíc další samostatnou kategorii (Bílek 2015: 213). V jednotlivých typech systémů tedy obecně volby dosahují určitého stupně kvality – od těch nejdemokratičtějších v nejvyspělejších státech světa, přes volby zdánlivě demokratické (různé formy delegativní a elektorální demokracie) až po zcela nedemokratické (totalitní).

Proč se vůbec zabývat výzkumem voleb a volebních systémů? Nejzákladnějším důvodem může být fakt, že lidé zemi (zpravidla) neřídí přímo, ale delegují své pravomoci na užší skupinu veřejných činitelů, ze kterých se následně rekrutuje vláda. V demokratických společnostech bývá zavedeným standardem volba politických představitelů, kteří se dostávají do úřadu právě prostřednictvím voleb. Jak a jakým způsobem se tak děje? Tak zní zásadní otázka k zodpovězení. Svobodné a spravedlivé volby jako takové sice nezaručují kvalitní demokracii, nicméně jsou její nedílnou součástí (Birch 2011b: 8, Gallagher a Mitchell 2005: 3).

V souvislosti s volbami je nutné si nejprve vyjasnit některé základní pojmy. Mezi ně patří především (přiznané) volební právo, díky němuž mohou občané volit a vybírat své zástupce do zastupitelského orgánu (v tomto případně se jedná o volební právo aktivní) nebo být do takového orgánu volen (pasivní právo). S volebním právem úzce souvisí jeho rovnost, kterou lze nalézt v různých úzích a základních demokratických deklaracích. Rovnost volebního práva znamená, že každý (voličský) hlas má stejnou váhu. Je však otázkou, zda toto tvrzení platí, neboť například ve většinových systémech hlasy poraženého (druhého v pořadí) zcela propadají (Petőcz 1997: 14, 16–17). Každé volební právo se skládá z několika částí, přesněji jde o hlavní čtyři:

- a) *všeobecnost*⁶ (každý člověk má právo volit);
- b) *rovnost* (každý občan má jeden hlas, který je rovnocenný s ostatními);
- c) *přímá volba* (bezprostřední výběr kandidáta);
- d) *tajnost hlasování* (anonymita – s cílem zamezit zjištění, jak daný občan hlasoval).

Dle Michala Klímy právě tajnost hlasování v minulosti neplatila vždy a její historické zavedení mělo a má předcházet volebním manipulacím (Klíma 1998: 186–189).

Mechanismus voleb staví na bázi vybírání jedinců, kteří občany zastupují na půdě různých orgánů, nejčastěji pak v parlamentu.⁷ Pro rekapitulaci – vládní systém se tedy vyskytuje v takových situacích, kdy občané mohou sami a svobodně vyjádřit svoji vůli prostřednictvím volby, čímž ovlivňují dění kolem sebe. Účastí ve volbách a referendech se podílejí na politické participaci prostřednictvím „*všeobecného, rovného a přímého rozhodování tajným hlasováním*“, čímž uvádějí své volební právo v praxi (Klíma 1998: 184). Vůle většiny se následně zjišťuje prostřednictvím procesu sčítání hlasů jednotlivců.

Začátky volebních dějin podobné těm, jak je známe nyní, se datují na africkém kontinentu přibližně do úseku prvních desetiletí 20. století. K zavedení volebního principu například v Nigérii došlo v roce 1922. Problém však představoval fenomén kolonialismu, který sám o sobě stavěl na myšlence autoritářství, čímž se v přímém protikladu rozcházel s myšlenkami demokracie a voleb. Proto také (pozdější) elitní politici a představitelé vychovávaní v koloniálním řádu celkově přispěli spíše k poničení demokratického prostředí. Volby takovým lidem sloužily po postkoloniálním období k hromadění majetku, přičemž tématem svobodnosti a férovosti volebního procesu se nikdo z řad elit příliš nezabýval. Došlo tedy k vytvoření klientelistických sítí. K výjimce v tehdejší době v africkém prostoru patřil víceméně pouze Mauricius, kde se konaly pravidelné a svobodné volby spojené se střídáním politiků u moci. Často se také stávalo, že do politického dění zasahovala i armáda (Adejumobi 2000: 62–64).

Na přelomu 80. a 90. let přispěly k rozvoji vícestranických voleb v africkém prostoru minimálně dva faktory. Jednak došlo k oslabení vlád jedné strany pod tíhou prohlubujících se ekonomických krizí. Druhý fakt s tím prvním úzce souvisí. Následkem krizí začaly instituce jako EU, MMF nebo OECD poskytovat jednotlivým státům pomoc, ovšem pod podmínkou šíření liberální ideologie (Adejumobi 2000: 64).

⁶ V oblasti všeobecnosti volebního práva přeci jen existují určitá omezení. Zpravidla bývají čtyři: věkové omezení (nejčastěji od 18 let), nutný trvalý pobyt na území státu, způsobilost k právním úkonům a zbavení volebního práva v důsledku kriminálních činů (Klíma 1998: 190).

⁷ Zrod zastupitelského principu na parlamentní úrovni se datuje již ke konci 18. století ve spojení s francouzskou revolucí (oslava principu svobody a rovnosti všech lidí). Odtud tedy pochází i požadavek na všeobecnost a rovnost volebního práva (Petőcz 1997: 19–20).

1.2. Teorie volebních systémů (TVS)

Zárodky volebních systémů a diskuzí nad nimi se datují do doby již před staletími. Předchůdcem současné moderní doby a tehdejším průlomovým a zásadním teoretickým posunem ve výzkumu volebních systémů se staly Duvergerovy zákony, které, jak říká kolektiv autorů Chytilík et al. 2009, mají své místo i v dnešním světě, a i přes časový úsek více než padesáti let, kdy francouzský politolog se svými tezemi přišel, jsou předmětem neustálých analýz a ověřování platnosti. Ostatně, jedna z tezí tohoto politologa platí bezpodmínečně i pro případ zambijského politického systému. Tito autoři dodávají, že vliv Maurice Duvergera byl zásadní a otevřel diskuzi pro další výzkumy v politické vědě. Současně ale přiznávají, že vrcholná doba tohoto politologa již pominula a že jeho teorie se dnes řadí spíše k historickým (Chytilík et al. 2009: 52–53, 70).

Tato diplomová práce staví na teorii volebních systémů, je tedy nutné si nejprve terminologicky vymezit pojem *volební systémy* – definic existuje celá řada:

„Volební systémy jsou definovány jako pravidla, kterými se řídí postupy, prostřednictvím kterých jsou preference vyjádřeny jako hlasy a prostřednictvím nichž jsou tyto hlasy převedeny do volby rozhodujících činitelů“ (Blais 1988: 100).

„Určitá sbírka nebo soubor takových zákonů, které upravují volební soutěž mezi politickými stranami“ (Cox 1997: 38).

Obecně lze tvrdit, že každé zemi vyhovuje jiný volební systém, nelze tedy jednoznačně určit, jaký systém je nejlepší (Klíma 1998: 245, 253). Historické analýzy prokázaly, že volební účast bývá v systémech užívajících poměrné volební systémy vyšší. U většinových volebních systémů bývá vyšší v případech, kdy se očekává těsný výsledek, než když se předpokládá drtivé vítězství jedné strany – v takovém případě bývá účast ve většinových systémech nižší (Reynolds, Reilly a Ellis 2008: 125).

V politologické teorii a následně i praxi se lze setkat s třemi základními druhy volebních systémů. Ve skutečnosti se jedná pouze o dva – *většinový* (majoritní, VVS) a *poměrný* (proporční, PVS). Třetí typ – *smíšený* – pouze různě kombinuje prvky z dvou výše uvedených systémů. Zajímavostí je, že před 90. lety 20. století byly právě smíšené systémy často odsuzovány, a dokonce některými autory zavrhovány s tím, že na jejich použití v praxi se nahlíželo jako na projev či snahu (formu) o manipulaci voleb (Blais a Massicotte 1996: 54).⁸

⁸ P. Norris definuje smíšený systém jako ten, který kombinuje *„to nejlepší z většinového a proporčního“* (Norris 1997: 298).

Teorie volebních systémů zahrnuje všechny tři druhy, které existují již velmi dlouhou dobu. Přestože k jejich etablování došlo před dávným časem, stal se jejich vývoj poměrně konzervativním a stabilním, neboť i po tak dlouhé době je možné se dnes setkat výhradně se dvěma, potažmo třemi, zmíněnými typy (Norris 1997: 297).

Pro srovnání – další z klasifikací nabízí dělení volebních systémů (v tomto případě již v prostředí Afriky) z hlediska charakteru politického zřízení:

- a) čisté autoritářské, kde neexistují žádné volby (Eritrea);
- b) dominantní autoritářské státy, kde opozice nemá takřka žádnou sílu a disponuje pouze omezenými politickými právy (Rwanda);
- c) soutěživé autoritářské státy (volby zcela jistě existují, ale opozice má „svázané ruce“ (Keňa);

d) volební demokracie, kde jsou volby svobodné a spravedlivé (Ghana, Namibie). Kategorie b) a c) sice umožňuje konání voleb, nicméně nedají se charakterizovat jako svobodné a spravedlivé. Citovaní autoři dokonce nazývají tyto dva typy jako „falešné demokracie“, neboť vytváří iluzi o demokratických politických systémech, jejich realita však nabývá absolutně odlišných kvalit (Cheeseman a Klaas 2018: 14–15, 201).

Při designu volebního systému rozhoduje především záměr, k jakému účelu má daný systém sloužit. Následující body jsou o to důležitější pro rozvojové země typu afrického regionu, kde míra gramotnosti stále není v některých oblastech úplně uspokojující. V takových případech se při konstrukci volebního systému zohledňují následující faktory. Jedná se tzv. *administrativně-technická kritéria* volebního procesu. Ta mohou být rozdělena do několika sfér:

a) *oblast požadavků na voliče* (ztížení volby prostřednictvím nutnosti bodového hodnocení všech kandidátů, namísto usnadnění volby voliče tím, že zvolí pouze jednoho kandidáta, který vyhovuje jeho preferencím);

b) *oblast pochopení procesu volby* (volič by měl být seznámen s tím, jak nejen jeho hlas je započítáván ve volbě a jak se určí vítěz, proces z pohledu voliče by tedy měl být co nejjednodušší, namísto složitých procesů a přepočtů);

c) *požadavek na co nejsnazší průběh z pohledu počtu uskutečněných/probíhajících voleb* (v tomto ohledu je nejvhodnější pouze jediné hlasování – pokud možno jednokolové). Pohled na ne/souběžné volby bývá předmětem diskuzí. Jejich uspořádání záleží především na různých okolnostech. Volby prezidentské a parlamentní, které se nekonají souběžně, napomáhají ke zkoordinování politiky s veřejným míněním, a to vše průběžně v čase. Nevýhoda souběžných voleb spočívá ve snaze získat důležitou většinu k vládnutí z důvodů časového rozdělení. Jinými

slovy, pokud je prvořadým cílem zajistit bezpečné vládnutí většiny, je lepší volbou uspořádat volby souběžně, které k vytvoření většin inklinují snáze (Sartori 2001: 182);⁹

d) *snaha o minimalizaci neupřímného hlasování* (týká se především Bordova hlasování);¹⁰

e) *otázka diskriminace* (inklinace k výběru deterministického vítěze vs. směřování k výběru z více kandidátů, mezi kterými je nutné rozhodovat v přídatné fázi prostřednictvím dalšího kola) (Felsenthal a Machover 2012: 34).

Každý volební systém má své prvky, mezi které patří například registrace kandidátů a voličů, definice volební formule, určení volebních obvodů, stanovení volebního orgánu a jeho kompetencí, nastavení mechanismu hlasování a jeho zabezpečení, samotné sčítání hlasů, přidělování mandátů nebo deklarace pravidel pro opravné a odvolací úkony – každá oblast však má svá citlivá místa, ve kterých může dojít k manipulaci (Petőcz 1997: 27). Dané prvky mohou být rozděleny do určitých fází volebního procesu. Jedná se především o následující oblasti:

a) vymezení volebních pravidel (stanovení velikosti a tvaru volebních obvodů, počet voličů v obvodu a počet udělovaných mandátů);

b) hlasování samotné (uvedení voličských preferencí do praxe);

c) přepočítání hlasů na mandáty (podle předem daného pravidla);

d) sestavování a formování vlády (přidělením mandátů proces nekončí, volební výsledky mohou přinést různé varianty) (Grilli di Cortona et al. 1999: 5–6).

Z pohledu cílů diplomové práce bude klíčový zájem zaměřen z hlediska zákonného bádání především na fáze před volbami a poté na zbytek manipulací. Jestliže se práce zabývá i analýzou volebních zákonů, tak je paralelně nezbytné sledovat i jejich změny. V oblasti volebních ustanovení a předpisů tak hrají klíčovou roli odpovědi na následující otázky:

a) Proč dochází k reformě především s ohledem na fakt, že předpokládáme stav, ve kterém vítězná strana nebude chtít měnit pravidla hry, která jí vyhovují?;

b) Kdy se tak děje? (tedy za jakých okolností);

c) Jakého charakteru volební změny jsou – jaké části (či celek) se mění, jakým způsobem a jakým směrem (Katz 2005: 73)?

⁹ Souběžné volby však mohou vést k výskytu volebních manipulací, neboť se v jednu chvíli rozhoduje o všem důležitém.

¹⁰ Mechanismus, který se používá v jednomandátových i vícemandátových obvodech. Jeho podstatu tvoří udělování voličských preferencí pomocí číselného (bodového) hodnocení. Kandidát s celkově nejvyšším ziskem bodů je označen za vítěze (Reynolds, Reilly a Ellis 2008: 118).

Uspořádáním jednotlivých prvků volebního systému dochází k jeho nastavení. Následnou podobou volebního procesu lze ovlivnit celý politický život v dané zemi. P. Norris k tomuto udává několik základních bodů, mezi nejdůležitější patří:

a) volební systémy ovlivňují stranické systémy – v tomto případě většinový volební systém povede k vytvoření dvoustranického systému, proporční předurčují multipartismus (autorčina interpretace Duvergerových zákonů);

b) otázka proporcionality hlasů ve vztahu k mandátům – v této oblasti se jedná především o to, zda počet získaných mandátů skutečně odpovídá zisku obdržených hlasů. Ve většinových systémech se tak neděje, neboť dochází ke zvýhodňování velkých stran na úkor malých;¹¹

c) tento bod souvisí se situací a), kde dochází k vytváření často buď jednostranických vlád, nebo vlád koaličních;

d) od typu volebního systému se odvíjí i volební účast – ta bývá ve většinových systémech obecně menší než u proporčních, u kterých mezi voliči nedochází tolik k dojmu, že jejich hlasy nebudou využité (a propadnou);

e) tento bod souvisí se situací c), kdy ve většinových systémech jsou menší strany ještě více marginalizovány a s nimi i různé sociální skupiny (Norris 1997: 306–310).

Z uvedeného plyne, že nelze jednoznačně stanovit nejlepší volební systém (Blais a Massicotte 1996: 66, Sartori 2001: 89). PVS nabízejí nejrealističtější parlamentní zastoupení v oblasti rozvrstvení sociálních skupin ve společnosti. VVS tento princip zavrhnou a nadměrně obohacují velké strany – ovšem nabízejí větší stabilitu vlád (Norris 1997: 310–311). Záleží tedy na dané konkrétní zemi, jak si svůj systém nastaví.

Mezi důležité faktory při designu volebního systému patří i to, kdo jej zavádí/navrhuje. V nových demokraciích (Afrika a Latinská Amerika)¹² etablování volebního systému vzešlo z různých časových etap a vývojových období:

a) volební systém může být převzat bez větších změn z dob koloniálních (Malawi, Mali, Zambie);

b) vplynutí ze vzájemných jednání ve snaze ukončit válku nebo boje (Jihoafrická republika, Libérie, Sierra Leone);

c) zavedení prostřednictvím jiného aktéra v rámci postkonfliktní politické rekonstrukce;

d) pozůstatky autoritářského režimu mohou hrát významnou roli při navrhování a zavádění nového systému zvláště v období, kdy bývá starý režim odstraňován;

¹¹ Problematika nadreprezentace nebo podreprezentace jednotlivých politických stran, resp. jejich získaných mandátů.

¹² V souvislosti s mladými nebo novými demokraciemi je možné se setkat s jejich různým označením – například *embryonální demokracie* (Reynolds, Reilly a Ellis 2008: 124).

e) zřízení speciální komise odborníků na téma volebního systému pro danou zemi (Mauricius) – návrhy komise poté mohou být projednávány v legislativním sboru země nebo předloženy k hlasování v národním referendu;

f) větší zapojení občanů – založení neformálního občanského shromáždění, které bude přizváno k diskuzi o volebním systému (Reynolds, Reilly a Ellis 2008: 15–16). Současně je třeba si také klást otázku, zda nakonec zvolený systém chce voličům volbu co nejvíce usnadnit, nebo naopak jim výběr (záměrně) ztížit (snaha o to, aby volič volbu nepochopil, což vede až k volební manipulaci).

Charakter a typ volebního systému bývá zakotven v právních předpisech dané země – takové dokumenty (volební zákony) mohou ve výsledku ovlivnit i ideové obsazení zákonodárného tělesa (Cox 1997: 67). Typ volebního systému však nemusí být uveden přímo v ústavách států (může jej definovat a upravovat speciální zákon), nicméně způsob volby patří k základním prvkům politických systémů. Pomocí něho lze tvořit stranický systém, a tím tak ovlivňovat podobu politické reprezentace (Sartori 2001: 9). Volební systém a jeho nastavení ovlivňuje nejen každodenní politický život v daném státě. Zároveň má v sobě totiž každý systém zabudované určité mechanismy, které svým způsobem předurčují a ovlivňují volby a chování voličů (občanů, politiků), takže mají vliv také na voličské preference (Horowitz 2006: 3–4).

Na úrovni jednotlivých volebních obvodů zasluhují pozornost následující faktory. Především jde o způsob jejich nastavení – zda dochází k maximalizaci homogenity nebo heterogenity, zda jsou hranice navrženy tak, že některé skupiny lidí plýtvají svými hlasy tím, že volí favorizované kandidáty prostřednictvím velkých většin, zatímco jiné skupiny využívají své hlasy pragmatičtěji, nebo zda mají obvody co do počtu obyvatel podobné nebo rozdílné velikosti. S problematikou vymezení volebních obvodů již neoddělitelně souvisí dva fenomény – tzv. malapportionment a gerrymandering (Horowitz 2006: 13, Petőcz 1997: 31). Ačkoliv obě technicky spadají již do oblasti manipulací volební soutěže, ve většině teoretických publikací a článků o volebních systémech tyto pojmy natolik zdomácněly, že je autor diplomové práce zařadil již do této části.

Pro účelovou manipulaci s hranicemi volebních obvodů se v politologii užívá termín *gerrymandering* (odvozeno od jména guvernéra jednoho z amerických států Elbridge Gerryho, který již v roce 1812 přichází s myšlenkou záměrného vytvoření takových obvodů, které by vedly ke stvoření umělé (vítězné, relativní) většiny – šlo především o záměrné seskupení vybrané voličské podpory a narušení té protivníkovi. Cílem této praktiky je tedy manipulace s hranicemi volebních obvodů. Podle G. Sartoriho takový mechanismus (gerrymandering) funguje nejlépe v jednomandátových obvodech, přičemž samotný gerrymandering G. Sartori

nazývá podvodem a manipulací (Sartori 2001: 34–35). Konkrétní definice gerrymanderingu poté zní: „*Záměrná manipulace volebními obvody, která zvýhodňuje nebo znevýhodňuje určité zájmové skupiny*“ (Reynolds, Reilly a Ellis 2008: 177). Pojem malapportionment může být definován jako: „*Nerovnoměrné rozdělení voličů mezi volebními obvody*“ (Reynolds, Reilly a Ellis 2008: 179).¹³

V prvním případě se jedná o manipulaci s hranicemi volebních obvodů s cílem zajistit výhodu pro politické strany nebo voliče. Takové jednání se provádí jednodušeji ve většinových systémech nebo malých obvodech. Záměr takového jednání vede k vytvoření obvodů, ve kterých má potenciální znevýhodněná strana vítězit s příliš vysokým náskokem, a naopak v ostatních obvodech má prohrát jen velmi těsně. Cílem gerrymanderingu je natěsnání voličů konkurenčních stran do malého počtu obvodů. Tím manipulující strana sice na takovém území přijde o výhru, ale propadne jí málo hlasů – prohraje absolutně, ale v ostatních obvodech vyhraje relativně – soupeř tedy získal nadpoloviční počet hlasů, ale nestačilo mu to, protože (nejčastěji) vládní strana vyhrála prostřednictvím manipulace (Klíma 1998: 252). Druhý případ popisuje situaci vytvoření odlišně velkých obvodů, u nichž dochází k deformaci prostřednictvím uměle nastavených hranic, nebo v situacích, kdy se delší období nereviduje počet obyvatel v jednotlivých obvodech. Vybraná území poté zastupuje vyšší počet delegátů, než na které by strany měly nárok (Chytilík et al. 2009: 18). Pokud se malapportionmentu užije v některých případech nadmíru, může dojít až k silné disproporcionalitě. V případě vysokého volebního prahu může vést celá situace až ke vzniku vyššího počtu zbytečných (wasted) hlasů (Reynolds, Reilly a Ellis 2008: 28). Souhrnně tedy u obou fenoménů dochází k manipulaci s počtem obyvatel, resp. tvarem území (obvodů) (Klíma 1998: 252). Zdrojem nesrovnalostí, potíží a nepoctivé soutěže mohou být volební obvody nastavené také tak, že obsahují rozdílný počet občanů, resp. oprávněných voličů. Dále obvody, které zvýhodňují například pouze jednu etnickou skupinu (nebo naopak znevýhodňují). Vytyčení hranic řídí úřady, potažmo vláda, která tak má ve svých rukou velmi silný manipulační nástroj (Horowitz 2006: 14).¹⁴

Názory autorů o vhodnosti daných volebních systémů pro různé regiony se liší.¹⁵ Veskrze platí, co již bylo uvedeno, že co země, to jiné nastavení, a tak není divu, že se lze

¹³ Někteří autoři mohou v souvislosti s machinacemi volebních obvodů používat termín „volební geometrie“ (Klíma 1998: 251, Petőcz 1997: 18).

¹⁴ S ohledem na téma vymezení volebních obvodů představuje zdařilý příklad případ Nigérie z roku 1978 a tamní tehdejší nastavení prezidentského systému tak, že vítěz musel získat alespoň 25 % ze své vítězné většiny hlasů v nejméně dvou třetinách země. Tím měl uchazeč otevřenou cestu k širší podpoře. Na druhou stranu bylo současně nutné vytvořit ještě další řešení pro situaci, kdy takový kandidát kritérium nesplní (Horowitz 2006: 14). Mohlo se tedy stát, že druhá varianta zapříčinila úplně jiné chování, než bylo původně plánováno.

¹⁵ Při aranžování volebního systému se nesmí opomenout zohlednit také historické, kulturní a sociologické tradice a celkový kontext. Nastavení, které funguje v jedné zemi, totiž nemusí fungovat v zemi druhé – mnohdy však není třeba pro názornou ukázkou uvedeného hledat příklad v jiných státech, ale postačí zůstat v jedné zemi a zohlednit dva rozdílné časové úseky, které mohou vypovídat o rozdílném vývoji (Soudriette a Ellis 2006: 16).

v odborných textech setkat i s odlišnými názory na toto téma. Například A. Lijphart tvrdí, že pro rozdělené společnosti, a je přitom zcela irelevantní důvod tohoto rozdělení, je optimálním řešením poměrný systém (konkrétní varianta záleží na historických souvislostech) (Lijphart 2006: 46). Naproti tomu existují i názory, že pro etnicky rozdělené společnosti, je nejlepší variantou soubor vrcholných představitelů jednotlivých etnik prostřednictvím jednomandátových obvodů – varianta poměrného systému může přispět ještě k většímu etnickému pnutí v zákonodárném tělesu (Lardeyret 2006: 91).¹⁶

Nejen při designu volebního systému, ale i v souvislosti s případnými volebními manipulacemi úzce souvisí fenomén ústavního inženýrství, který pojednává o návržení volebního systému jako účinné zbrani (například ve smyslu s cílem dosáhnout určité stability v etnicky rozdělených společnostech).¹⁷ Zákony samotné sice nemohou zajistit stabilitu společnosti, ale jejich špatné nebo nešťastné znění může způsobit vyostření konfliktu, rozvrat, rozdělení či celkové zhoršení situace v zemi (Reynolds 2006: 121).

Pro další postup v práci je důležité rozlišit pojmy volební zákony a volební systémy. Zákony jsou pravidla, která určují proces volby (vyhlášení voleb, nominace kandidátů, hlasování nebo například pravidla pro sčítání hlasů) (Farrell 2001: 3). Volební systémy v základním slova smyslu určují způsob, jakým jsou volební hlasy přeměňovány na mandáty jednotlivých poslanců (Farrell 2001: 4). Z uvedeného plyne, že volební zákony jsou nadřazeny volebním systémům, tedy určují pravidla soutěže (mohou ji i ovlivňovat). Volební systém představuje pouze jednu z částí volebního zákona (Farrell 2001: 210), je mu tedy podřízen. Z uvedeného plyne důležitost volebních zákonů, které předurčují volební soutěž a realitu.

1.2.1. Většinové volební systémy

Tato diplomová práce se zabývá případovou studií Zambie, pro kterou je charakteristický majoritní systém. Z tohoto důvodu se autor rozhodl omezit se v další části teoretické kapitoly výhradně na diskuzi o většinových volebních systémech.¹⁸

Jako v předešlé podkapitole o volebních systémech obecně, i zde je na úvod nezbytné vymezit základní pojmy – především tedy terminologicky definovat *většinové volební systémy*.

¹⁶ Ten samý autor připomíná, že JAR patří v tomto ohledu k výjimce, protože užívá poměrný systém, který zde má jasný úkol – tamní aparát musí vytvořit moderované a multietnické strany pro fungování celého systému. Právě ke konsolidaci politických stran má přispět poměrný systém (Lardeyret 2006: 91). Názory se tedy liší nejen autor od autora, ale také stát od státu.

¹⁷ Snaha ovlivnit (manipulovat) volby navíc roste se sociální nerovností (Lehoucq 2003: 252).

¹⁸ V Africe používají většinový systém zpravidla ty země, které patřily mezi britské kolonie.

Dané charakteristiky mohou mít více podob, přestože v základu jsou si přirozeně velmi podobné:

„Systémy, v nichž jsou veškeré mandáty na úrovni volebního obvodu přidělovány jedné kandidátní listině (resp. jednomu kandidátovi, neboť se zpravidla používají v jednomandátových volebních obvodech)“ (Chytilík et al. 2009: 47).

„Volební systém je většinový, probíhá-li volba v obvodech (obvykle jednomandátových), kde vítěz bere vše – jde o tzv. systém „prvního v cíli“ (Sartori 2001: 16).

Při použití většinového volebního systému tedy vítěz získává všechny mandáty. Tento systém rovněž voliči nabízí konkrétní individuální kandidáty.¹⁹ Z voleb vzniknuvší většina může být buď absolutní (50,01 %) nebo relativní (poměrná), která označuje nejvyšší počet hlasů (Sartori 2001: 15).²⁰

Většinové systémy se dělí na několik druhů: FPTP (systém prvního v cíli), dvoukolový systém, alternativní hlasování, blokové hlasování, stranické blokové hlasování a doplňkové (dodatečné, *supplementary*) hlasování (Reynolds, Reilly a Ellis 2008: 28, 35, Soudriette a Ellis 2006: 19). Vzhledem ke geografickému vymezení se autor diplomové práce zaměřuje na prvně dva uvedené systémy, které byly pro zambijský politický systém ve sledovaném období charakteristické.

Jádro VVS tvoří dva systémy – FPTP (většinový prostý) a dvoukolový většinový systém – tyto dva jsou skutečně základními druhy. Jde o varianty, u kterých nedochází k žádnému hodnocení kandidátů, ale pouze k přidělení hlasu (Felsenthal a Machover 2012: 25).

¹⁹ Většinový systém dále umožňuje ze své podstaty strategické chování politických stran při sestavování kandidátních listin. Tam, kde si je strana jista podporou, může postavit kandidáty bez výrazného důrazu na kvalitu. Naopak v oblastech a obvodech bez své dominance a s vědomím nestálých voličů strany kladou důraz na kandidáta přitažlivého a nadaného (Sartori 2001: 68).

²⁰ Většinové systémy nepoužívají pouze pravidlo relativní většiny, ačkoliv je nejčastější. Varianty většin mohou být následující: kvalifikovaná většina (více než 51 %), absolutní většina (více než 50 %) – absolutní se též nazývá jako nadpoloviční nebo prostá většina (ve vztahu ke kvalifikované). Následuje relativní většina, jež bývá charakterizována jako nejvyšší počet hlasů (Sartori 2001: 64–65).

1.2.2. Systém prvního v cíli (většinový prostý)

V českém prostředí běžně nazýván také slangově jako systém „prvního na pásce“ nebo „vítěz bere vše“. Úkolem tohoto systému je vytvořit jakoukoliv většinu. Principiálně se při tomto typu VVS země rozdělí na jednotlivé volební obvody, přičemž volič v každém z nich vybírá jednoho kandidáta. Vítězem se stává ten, který v daném obvodu získá minimálně prostou většinu ze všech hlasů. Vítězná strana s největším počtem hlasů celkově poté skládá vládu a ujímá se úřadu. Volební systém prvního v cíli je velmi jednoduchý, což umožňuje snazší aplikaci například v zemích s nižší gramotností (Chytilík et al. 2009: 113), kam mimo jiné Afrika stále patří.

Důležitou vlastností každého obvodu je jeho velikost, která závisí na celkovém počtu voličů v daném obvodu. V tomto bodě nastává jeden z možných prostorů pro výskyt volební manipulace. Velmi totiž záleží na tom, jak je s danými obvody v průběhu času zacházeno, a zda jsou dle populačního vývoje pravidelně revidovány/aktualizovány.²¹

Na základě logiky FPTP dochází k utvoření jakékoliv většiny, třebaže i těsné. Na základě tohoto mechanismu mohou vznikat i paradoxní situace, na které upozorňuje P. Norris. Dle autorky může čistě teoreticky nastat stav, ve kterém první tři strany získají 35 %, 34 % a 32 % hlasů. Vítězem se stává strana s 35 % hlasů, neboť získala prostou většinu. Negativem takto nastaveného systému je fakt, že rovné dvě třetiny hlasů zde propadnou, a především, že dvě třetiny obyvatel hypoteticky stojí proti vítězi voleb. Podle autorky pak dochází v parlamentech k situacím, kdy vládne většina vzešlá z volebních výsledků, která je však mimo parlament ve skutečnosti menšinou, neboť proti sobě má výraznou většinu – opozici, již v součtu volilo více obyvatel – voličů (Norris 1997: 301).

Systém FPTP je považován za „královský volební systém“, neboť v nejrůznějších společnostech usnadňuje vládnutí ustavením většiny. Ze stejného důvodu ale bývá též častým

²¹ Jak dodává P. Norris na příkladu USA, kde se vyskytuje více než 400 volebních obvodů podle snahy přibližně stejného počtu voličů. Důležitým prvkem tamního systému je průběžná kontrola hranic obvodů především na základě mechanismu sčítání lidu. Jakékoliv nevýhody ve prospěch jedné či druhé strany jsou ihned upraveny. P. Norris dále dokládá, že počet voličů na obvod se ve světě přirozeně i výrazně liší. Na úrovni jednotlivých obvodů lze pracovat s různými parametry, mezi které patří například jeho velikost. V tomto ohledu patří do popředí pozornosti především hustě zabydlené urbanizované části země a k nim v protikladu stojí odlehle venkovské prostory. Ve svém příspěvku P. Norris uvažuje, porovnává a dává do souvislosti vždy většinový systém, počet obsazovaných mandátů (tedy obvodů) a celkový počet obyvatel. Pokud by se její úvaha a postup převedly do aktuálních čísel, vzešly by následující velikosti obvodů. Pro aktuálnost lze využít nejrůznějších databází, například dat Světové banky. Při výběru čísel z roku 2016 se například u Indie, jedné z nejlidnatějších zemí na planetě, lze setkat s číslem přibližně dvou a půl milionů obyvatel na jeden mandát (počítáno všech obyvatel hypoteticky). Ve stejném období připadá v USA na mandát do dolní komory necelých 743 tisíc obyvatel. Ve Velké Británii, bývalé kolonizátorské zemi, která mimo jiné spravovala i Zambii, připadá na jeden mandát přibližně 100 000 obyvatel. Konečně v Zambii představuje jeden mandát podobná čísla jako ve Velké Británii – mírně přes 100 tisíc obyvatel. Tento ukazatel je pochopitelně odvislý především od počtu obyvatel a obsazovaných mandátů (Grilli di Cortona et al. 1999: 22, Norris 1997: 299–301, Petócz 1997: 42, The World Factbook – Central Intelligence Agency, World Bank Group – International Development, Poverty and Sustainability).

předmětem volebních reforem. Někteří autoři se dokonce domnívají, že v budoucnu nelze vyloučit jeho postupné upozadění (Chytilík et al. 2009: 111).

Závěr této části práce shrnuje základní vlastnosti, které charakterizují systém FPTP: jednokolová volba, volba jednoho kandidáta, v jednomandátovém obvodu, vítězem se stává kandidát s největším počtem hlasů. Jestliže jsou splněny uvedené podmínky, pak se jedná o systém většinově prostý. FPTP tedy směřuje k omezení počtu politických stran v systému, což vede k utvoření bipartismu. Zároveň však usnadňuje vytváření většinových vlád tím, že se pluralita hlasů převede na většinu ve sboru (na mandáty). Současně však FPTP více vybízí ke strategickému hlasování, tedy situaci, kdy volič má svého oblíbeného kandidáta, který ale podle mínění voliče nemá tak velkou šanci na zvolení, tudíž raději zvolí tzv. „menší zlo“ v podobě jiného uchazeče, jenž představuje stále ještě přijatelnou alternativu k původně zamýšlenému kandidátovi (Chytilík et al. 2009: 112, Weaver 2006: 57).

1.2.2.1. Výhody a nevýhody

Většinový systém obecně oslabuje výskyt extrémistických tendencí a subjektů, což je jeho nesporná výhoda. Většinové pravidlo dokonce bývá nazýváno jako „srdce demokracie“ s argumentací, že opravdová politická rozhodnutí se dělají skrze většinová pravidla (Blais 1990: 18–19).

Obecně se VVS oproti PVS vyznačují vysokou vládní efektivitou (ve smyslu prosazování zákonů), ale také odpovědností. VVS však na druhé straně opomíjí větší zastoupení menších stran. Výhodou VVS je fakt, že jsou procesně jednodušší než PVS. Zároveň většinové volební systémy představují nejstarší typ volebního systému, jehož vznik se datuje přibližně do 12. století (Norris 1997: 298–299).

Kladům a záporům se ve své knize obsáhle věnují autoři Reynolds, Reilly a Ellis 2008. K jednoznačným výhodám FPTP dle nich patří jednoduchost, schopnost lehce zvolit vítěze voleb. Volič má ulehčenou volbu mezi dvěma stranami (často pravice versus levice). Při tomto stylu vládnutí absentují zdlouhavá koaliční vyjednávání, neboť vládne jedna strana. Opozice má funkci dohledové protiváhy a legislativní kontroly. FPTP často zrodí široké politické strany, jejichž existence může v etnicky nebo nábožensky rozdělených společnostech být nápomocná k postupné integraci. Jednou z klíčových výhod je schopnost FPTP vyloučit ze soutěžení extrémistická uskupení (tedy v případě, že není geograficky některý minoritní subjekt silně podporován) – ve většinových systémech extrémistické uskupení nemůže vyhrát, ovšem v proporcím má možnost alespoň minimální počet mandátů získat. Zvolení zástupci u VVS hájí zájmy oblastí, ve kterých byli zvoleni, mají tedy určitou geografickou zodpovědnost, která

může daným regionům pomoci nejrůznějšími způsoby. S geografickou zodpovědností souvisí i další výhoda – voliči totiž vybírají více osobností než strany, což znamená, že tím občané mohou lépe posoudit přednosti, výkony a činnosti jednotlivých kandidátů. FPTP také umožňuje zvolení oblíbených nezávislých kandidátů, což je důležité zejména v rozvojových stranických systémech, které se vyznačují politikou širokých rodinných vazeb, klanů a příbuzných, tedy tam, kde chybí silná politická a stranická organizovanost. Závěrem je možné zmínit jednu z nejdůležitějších výhod – FPTP se snadno implementuje a je jednoduchý na pochopení. K platnému hlasování postačí jediná značka u vybraného kandidáta (Reynolds, Reilly a Ellis 2008: 36–37).

K nevýhodám FPTP patří jednoznačně jeho vlastnost vyloučení malých stran ze spravedlivého zastoupení – subjekt, který získá například 10 % hlasů, by správně měla získat i 10 % mandátů, ovšem to zde neplatí. Podobný příklad se stal v roce 1998 v Lesothu, kde tamní Národní strana Basotho získala 24 % hlasů, ale pouze 1 % mandátů. FPTP vylučuje ze spravedlivého zastoupení i menšiny – charakter kandidátů je spíše takový, který vyhovuje většině – tím ale uchazeč menšiny rozhodně není. To může vést k destabilizaci systému jako celku. Kromě menšin většinový prostý straní ženám, což bylo prokázáno i celosvětově. Pravděpodobnost, že bude žena zvolena k zastupování ve většinových systémech, je menší než u proporcí z prostého důvodu – stranické otázky jsou totiž stále výrazně vnímány jako ryze mužská záležitost (Reynolds, Reilly a Ellis 2008: 37).

FPTP dále podporuje vznik stran na klanovém, etnickém nebo regionálním původu – taková koncepce totiž může být přitažlivá pro obyvatele jen určitého regionu/okresu, přitom však dochází k vyloučení ostatních občanů. Příkladem z afrického regionu mohou být země jako Keňa nebo Malawi, kde tamní komunity spadají do kategorie regionálně a geograficky soustředěné, tedy rozdělené. S tím souvisí i regionální dominance stran, která vede znovu k vyloučení minorit a klade důraz spíše na původ než na politické přesvědčení. K dalším zásadním nevýhodám patří plýtvání – FPTP vede ke značnému množství zbytečných hlasů, což se může projevit například ve frustraci menšin, které mohou nabýt dojmu, že jejich šance na zastoupení je minimální. Lidé se tak postupně odcizují od politického systému a odtud už chybí pouze krok ke vzniku extrémistických stran. Další nevýhodou většinového prostého systému je jeho neschopnost reagovat na změny ve společnosti, resp. na změny veřejného mínění. I v situaci, kdy vládnoucí straně prudce klesnou preference z 60 % na 40 %, stále má výsadní postavení v reprezentaci a vládnutí – systém v tomto případě tedy nedokáže promítnout změnu nálad ve společnosti. K dalším nevýhodám FPTP patří jeho silná závislost na vykreslení a vytyčení jednotlivých volebních hranic. S tím souvisí užívání výše popsaných technik (gerrymandering a malapportionment). Například v Keni ve volebním roce 1993 se tamní

volební obvody extrémně lišily co do počtu voličů – některé z nich měly až třidvacetinasobek voličů než nejmenší obvody. Keňská africká nacionální unie tak získala většinu v zákonodárném sboru, ačkoliv disponovala celkovou důvěrou pouze 30 % hlasů (Reynolds, Reilly a Ellis 2008: 43–44).

1.2.3. Dvoukolový většinový systém

Ve druhé variantě většinového systému vítězí v prvním kole kandidát, který získá absolutní většinu, tedy 50 % plus jeden hlas.²² Pokud se takto potřebná podpora nenajde, koná se druhé kolo, do kterého postupují zpravidla dva nejlepší kandidáti. Cílem takového systému je nalézt co největší podporu pro jednoho z uchazečů, případně vytvořit pro druhé kolo co nejširší koaliční tábory, které by se shodly na vybraném kandidátovi. Jinými slovy jde o nalezení absolutní většiny pro jednoho z uchazečů o úřad, mluvíme-li o například prezidentských volbách (Norris 1997: 302, Sartori 2001: 18).

V případě prezidentských voleb nejčastěji postupují do druhého kola dva kandidáti. Druhé kolo však může mít i další podoby. Variant ohledně počtu kandidátů postupujících do dalšího kola existuje několik: a) předem daný počet kandidátů, b) kandidáti, kteří překročí předem danou (procentuální) hranici, c) všichni kandidáti z prvního kola, d) kombinace možnosti c) a faktu, že hlasování je otevřeno i novým kandidátům (Chytilík et al. 2009: 143–144).

Dvoukolové hlasování umožňuje voličům na základě výsledků z prvního kola strategicky změnit své hlasování pro kolo druhé (Sartori 2001: 24). G. Sartori tento typ charakterizuje jako „*první kolo je selekcí, nikoli elekcí (pokud nějaký kandidát ihned nezíská absolutní většinu)*“, druhé kolo pak nazývá aktem „*strategické volby*“.²³ Dvoukolové hlasování rovněž směřuje k upokojení politické situace a zároveň upozadňuje ideologickou politiku a upřednostňuje tu pragmatickou (Sartori 2001:75–77).

Závěrem lze tedy konstatovat, že druhé kolo se koná tehdy, pokud žádný kandidát nezíská v tom prvním absolutní většinu (prezidentské volby). Souboje v rámci druhého kola

²² Z evropského prostředí je čtenář u takového systému zvyklý na nadpoloviční většinu, ovšem v mimoevropském regionu existují výjimky, které stanoví i nižší práh pro zvolení (pod 50 %), nebo naopak vyšší – příkladem z afrického kontinentu může být Sierra Leone, kde zvolený prezident potřebuje získat tzv. „supermajoritu“, tj. minimálně 55 % (Chytilík et al. 2009: 142).

²³ U většinových systémů je také třeba počítat s jevem tzv. strategického hlasování, které se nejčastěji vyskytuje v prostředí jednomandátových a současně jednokolových volebních obvodech. Při strategickém hlasování volič uvažuje racionálně a jeho úsilím je dle jeho názoru maximálně využít svůj hlas. Terminologicky se takové chování popisuje například jako podpora níže postaveného kandidáta, kterého volič považuje jako silnějšího, než je výše postavený uchazeč, o kterém se ale volitel domnívá, že ve skutečnosti tak širokou podporu nemá (Cox 1997: 69, 72).

mohou nabídnout soutěž různého počtu uchazečů, nejčastěji pak dvou. Ve druhém kole volby následně stačí k vítězství získat jakékoliv většiny (Reynolds, Reilly a Ellis 2008: 52).

1.2.3.1. Výhody a nevýhody

K přednostem dvoukolového hlasování patří především možnost druhé volby kandidáta pro případ změny politické situace. Jinými slovy volič má možnost reagovat na výsledky prvního kola podle toho, jak se situace vyvíjí, může tedy zvažovat, taktizovat nebo svou volbu mezi jednotlivými koly změnit. Druhé kolo rovněž přispívá k vyjednávání a kompromisu, neboť zpravidla dochází k širší shodě na vybraném kandidátovi. V tomto typu voleb také odpadá problém s dělením hlasů mezi podobné kandidáty, kteří si odebírají hlasy navzájem, čímž se zároveň připravují o možnost projít do druhého kola – dochází tedy k jejich vzájemnému oslabování. V druhém kole by se měly takové síly spojit (Reynolds, Reilly a Ellis 2008: 53).

K nevýhodám dvoukolového hlasování patří zvláště náročnější požadavky na administrativu a logistiku. Tato volba samozřejmě také zvyšuje celkové náklady na průběh volebního procesu. V základní rovině tento systém v podstatě nutí jít voliče k hlasovacím urnám znovu, což může vést k nižší účasti v přídatném kole. Tento systém má mnoho společného s FPTP, může způsobit disproporcionalitu a fragmentaci stranického systému v nových demokraciích, a tedy následné rozdělení společnosti (jako například v Angole v roce 1992, kde dva kandidáti získali přes 40 % hlasů, čímž došlo k opětovanému vypuknutí občanské války). Angolský příklad ale není jediný. Pouhé bojkotování voleb opozicí (případně prohra jedné strany ve volbách) spustilo násilnosti v Kongu-Brazzaville v roce 1993. Další ukázkou byly volby v Alžírsku v roce 1992, ve kterých kandidoval i uchazeč za Front Islamique du Salut – do celé situace nakonec vstoupila armáda, která následně zrušila celé druhé kolo voleb (Reynolds, Reilly a Ellis 2008: 53).

1.3. Volební manipulace

Volby se dnes v různých variantách i kvalitách uskutečňují prakticky všude na celém světě. Řada voleb jako takových však bývá nejrůznějšími způsoby manipulována (Cheeseman a Klaas 2018: 6).²⁴ Co obecně vede k výskytu manipulací? V oblasti nových demokracií bývá vysvětlení přeci jen snadnější, neboť jednotlivé embryonální demokracie měly odlišný vývoj. Například v rámci třetí vlny demokratizace bylo evidentní, že přechody směrem od autoritářských režimů mohly vést prakticky jakýmkoliv směrem. V té době některé systémy přešly k nastolení demokracie, jiné nikoliv. Další naopak uvedly v život personální diktatury. Podobné systémy představují jen velmi zkreslené reprezentanty demokratických režimů (Schedler 2002: 36).

Výsledkem vývoje je dnešní stav, ve kterém není žádná země zcela demokratická/autoritářská. Většina států na světě totiž osciluje na ose *demokracie – autokracie* někde mezi těmito mantinely. Pro situaci, kdy není zcela možné jednoznačně zařadit země do jedné z těchto dvou kategorií, existuje pojem tzv. *foggy zone*, tedy jakási *šedá* nebo *mlhavá zóna*. I proto také většina dnešních režimů osciluje na ose mezi liberální demokracií a uzavřeným autoritarismem.²⁵ Právě v „šedé zóně“ lze hledat kořeny v etablování nových pojmů jako delegativní nebo volební demokracie, případně semi-demokracie (Schedler 2002: 37).²⁶

Po demokratizačních vlnách se některé státy pod tíhou událostí z 11. září 2001 vydaly svou vlastní cestou, která vedla v upřednostnění bezpečnosti svých občanů za cenu i uzurpace části jejich svobod (vzdání se některých svobod kvůli bezpečnějšímu žití). Jinými slovy došlo k upřednostnění volebních autokracií před demokratickými tendencemi (Schedler 2002: 49).²⁷

V 70. a 80. letech 20. století kladly USA menší důraz na rozšiřování demokracie za cenu získávání spojenců proti SSSR – z důvodu obav ze studené války (a možné ztráty území) ve prospěch SSSR poskytovaly finanční i materiální pomoc nejen autoritářským vládám, ale i aktérům v Africe (Cheeseman a Klaas 2018: 11). Následně začaly finanční instituce jako Světová banka nebo Mezinárodní měnový fond vyvíjet tlak na zmíněné autoritářské státy,

²⁴ Často ti, kdo manipulují, mohou v autoritářských volbách na první pohled předstírat hru na demokracii, nicméně ve skutečnosti za touto zástěnou využívají nástroje autoritarismu (Schedler 2009: 183).

²⁵ Dokonce lze nalézt takové argumentace, že v současnosti statisticky dva ze tří lidí nežijí pod plně demokratickou vládou (Cheeseman a Klaas 2018: 164).

²⁶ Z uvedeného plyne, že dnes i v ryze autoritářských zemích probíhá určitá forma voleb – ovšem s výrazně lišící se kvalitou. V rámci „šedé zóny“ tedy mohou mít volby různou podobu – například volební autokracie se liší stupněm represivních nástrojů a opatření, charakterem změn, ale i odolností (například oscilace Nigérie mezi volebním a uzavřeným autoritarismem, zakonzervovanost keňského systému, který vydržel desetiletí, úspěšná senegalská demokratizace aj.) (Schedler 2002: 48–49).

²⁷ Volební podvody ale nemusí být záležitostí pouze demokratizujících zemí nebo nedemokratických států, ale i klasických vyspělých demokracií typu Švýcarska. Jedna z nejstarších a vzorových demokracií se také potýkala s volebními nesrovnalostmi a podvody, což prokázaly různé analýzy (například Leemann a Bochsler 2014: 33). Manipulace a volební podvody tak postihují i ustálené demokracie (Vorobyev 2010: 2).

jejichž půjčky byly vázány na tyto instituce, a kladly důraz na jejich demokratizaci. Řada z nich, tedy i těch autoritářských, tak byla postupně nucena přijmout alespoň nějaké prvky demokracie (například vícestranické volby). Politická liberalizace subsaharské Afriky z 90. let minulého století způsobila růst počtu uskutečněných voleb. Z tohoto důvodu se v některých afrických systémech dnes (oproti minulosti) cíle tamních vůdců již přeměnily. Před třemi dekadami se snažili o úplné vyhnutí se volbám, zatímco nyní volby již pod tlakem musejí přijmout, avšak se snaží maximálně vyhnout situaci, ve které by volby prohráli. Faktem je, že skutečně jen výrazně menší část afrických voleb přináší nějaké změny. Namísto toho tamní prezidenti často vyhrávají poměrně volby velkým rozdílem a státy se pouze přesouvají z jedné autoritářské formy do druhé (Cheeseman a Klaas 2018: 12–13).

1.3.1. Terminologické vymezení

Na přelomu 20. a 21. století příliš textů o volebních manipulacích neexistovalo (Lehoucq 2003: 234). Nedostatek analýz na toto téma plynul i z nedostupnosti dat a zdrojů o volebních manipulacích, podvodech a korupci před rokem 1990. Trend se mění v následujících letech společně s rozvojem vícestranických voleb v africkém regionu nebo v zemích bývalého Sovětského svazu. Data se postupně stala dostupnějšími (Simpser 2004: 22). Dnes existuje již rozsáhlý počet relevantních údajů a studií, ale řada z nich (výzkumů) patří spíše k zastaralým a nové koncepce se zatím příliš neobjevují. Veskrze jde o reprodukci textů vydaných před deseti a více lety.

Při vymezení jakýchkoliv definicí v oblasti volebních manipulací výzkumníci a badatelé hned v úvodu čelí minimálně dvěma zásadním překážkám. První problém nastává v teoretickém ukotvení konceptu manipulací, neboť žádná teorie volebních manipulací (podvodů) neexistuje. Situace tak může dojít až do takového stavu, kdy si určitý koncept jako takový různí autoři uchopí a interpretují podle svého. Navíc celou situaci výrazně komplikuje fakt, že ti, kdo páchají volební podvody a manipulace, se snaží svoje činy a chování maximálně zamaskovat, což výrazně ztěžuje identifikaci tohoto fenoménu (Lehoucq 2003: 252, Simpser 2004: 18–19).

Na úvod je důležité vysvětlení několika pojmů jako *volební podvody*, *volební manipulace* nebo *volební korupce*. U řady autorů se totiž lze setkat s různými definicemi a především náhledem (přístupem) na uvedené pojmy. Jejich definice často souvisí i s následně předloženými klasifikacemi, kterým bude věnovaná jedna z dalších podkapitol.

Volební podvod může být definován nejrůznějšími způsoby, například jako: „*manipulace volební administrace ve prospěch stranické výhody*“, přičemž podvod jako

takový se může vyskytnout v jakékoliv fázi volebního procesu (před, během nebo po něm) (Hyde 2009: 203, Schedler 2013: 415).

Na druhou stranu volební podvod někdy nemusí být chápán v pravém slova smyslu. Za volební podvod totiž nelze považovat věci typu neerudovanost, nedostatečná zkušenost a nevyhovující kompetence volebního úřadu nebo lidské chyby. Takové faktory sice rovněž ovlivní výsledek voleb, ale nelze je řadit mezi záměrné podvody. Podle názoru P. Dočekalové však v praxi bývá dosti obtížné rozlišit, zda se jedná o cílené poškození, nebo o chybu (Dočekalová 2012b: 92), což jen dokresluje obtížnost zkoumání volebních podvodů a znesnadňuje snahy o konceptuálnější přístup k tomuto jevu. Je také nepochybné, že volební manipulace nejčastěji slouží autoritativnímu režimu k utužení moci (Simpser 2013: 13).

Z provedené analýzy textů plyne rozličný přístup jednotlivých autorů. Někteří z nich kladou důraz na rozlišení pojmů jako korupce, manipulace, podvody,) Jiní autoři názvosloví nevěnují tolik pozornosti a zabývají se dalšími věcmi.

Tabulka č. 1: Vybrané terminologické dělení

Autor	Klíčový pojem	Dělení	Technika
S. Birch ²⁸	Volební korupce ²⁹ (nadřazená volebním pochybením, podvodům i manipulacím)	a) manipulace pravidel (zákonů) b) manipulace voličů (kupování hlasů, zastrašování a další) c) manipulace hlasování (např. podvodné sčítání)	Volební korupcí nazývá veškeré podvody souhrnně
A. Simpsoner	Volební manipulace	Odvislé od případů	Pro souhrnné texty odvolání se na jednotný

²⁸ Pro některé autory představuje stěžejní objekt zkoumání volební korupce (Birch 2011b). Tu charakterizují jako jednu z nejdůležitějších překážek demokratizace. Dle jejich názoru je korupce přítomna v politickém systému a je důležité pochopit nejen to, jakým způsobem ničí volby, ale i jak fungují formální a neformální instituce, aby bylo možné proti korupci účinně bojovat (Birch 2011b: 8). Volební korupce může být rozdělena na dva druhy – soutěživá (kdy alespoň dvě osoby mají přístup k politickým a různým zdrojům a jejich souboj je těsný) a anti-soutěživá (kdy jedna osoba zpravidla převyšuje všechny ostatní – má tak lepší přístup k různým zdrojům či médiím) (Simpser 2004: 19). Korupce jako taková také vyžaduje logistickou organizaci a spolupráci různých aktérů v rozličných částech politického systému (Birch 2011b: 6). Rozsah volebního uplácení a úplatkářství závisí na relativní dostupnosti zdrojů, jinými slovy země, které mají vysoké příjmy z přírodních zdrojů, mohou k úplatkářství tíhnout více z důvodu vyššího toku peněz v oběhu (Collier a Vicente 2012: 135).

²⁹ S. Birch dále říká, že především čtyři oblasti dominují při studiu korupce voleb, a sice měření kvality voleb (s tím spojený problém analyzování něčeho, co má být ze své podstaty skryto před zveřejněním – zde navrhuje možnost vycházet z reportů pozorovatelů voleb nebo ze statistické analýzy výsledků voleb), studium příčin korupce voleb (například opojení mocí a touha být znovuzvolen), analýza dopadu špatného volebního chování (nereprezentativní a neodpovědná vláda, nízká důvěra společnosti ve vládu) a strategie zlepšení kvality voleb (socioekonomický, hospodářský rozvoj a mezinárodní tlak) (Birch 2011b: 2–5).

			pojem; v konkrétních případových studiích podrobnější dělení
P. Dočekalová ³⁰	Manipulace, podvod	–	Kladení rovnítka mezi pojem volební manipulace a volební podvod

Realizace: vlastní na základě zdrojů Birch 2011b: 2, Dočekalová 2012a: 18, Simpser 2013: 163–164

P. Dočekalová se zabývá i dalším názvoslovím, nicméně diplomant je názoru, že vymezení a stanovení definice volební manipulace jako identický pojem s volebním podvodem postačí k následujícímu postupu v analýze. Autor diplomové práce tedy pracuje s definicí volební manipulace (podvodu) jakožto vědomé a nelegální aktivity, která zasahuje do vůle hlasujících občanů. Diplomant souhrnně veškeré praktiky nazývá volebními manipulacemi (případně volebními podvody). Volební korupce tedy dle jeho názoru již spadá přímo pod volební manipulace, jakožto jedna z technik ovlivnění volebního procesu.

Volební manipulace bývá chápána jako akt nezákonný, ale z tohoto přesvědčení nelze vycházet, protože samotná zákonnost je vysoce diskutabilní. Každá země totiž může mít jako protizákonné definované odlišné věci (Simpser 2013: 33). Vždy tedy s odkazem na různá právní a zákonná prostředí záleží na konkrétním kontextu toho, jak bývá volební manipulace chápána (Alvarez, Hall a Hyde 2009: 1–2). K tomu P. Dočekalová přidává názor, že právní rámec dané země nemůže být chápán jako součást podvodu, protože pak by pro potřeby komparace nebyl z jedné konkrétní praxe dále zobecnitelný (Dočekalová 2012a: 27).³¹

Při zkoumání volebních manipulací vyvstávají i otázky typu: *Kde se nachází přesná hranice, od které je možné stanovit, že došlo k zmanipulování voleb? Tedy v jaké míře a jak hodně manipulace ovlivnily výsledky voleb? Jaký potenciál ovlivnění voleb má například zastrahování politických kandidátů? Jak pohlížet na konání, které nesouvisí přímo s hlasováním (změna volebního systému, který pomůže jedné straně a druhé ublíží)?* Otázek k zodpovězení a analyzování existuje celá řada (Alvarez, Hall a Hyde 2009: 3).

³⁰ P. Dočekalová v podstatě v rámci své syntézy dochází k závěru, že volební manipulace se rovná volebnímu podvodu – oba tyto pojmy dle ní bývají charakterizovány následovně: a) úmyslná a vědomá aktivita; b) ovlivňuje nebo zasahuje do vůle hlasujícího lidu; c) jde o jev nelegální a utajovaný (Dočekalová 2012a: 21). Velice podobně se vyjadřují i jiní autoři na téma podvodné činnosti, kterou lze charakterizovat jako nezákonnou a skrytou před veřejností (Lehoucq 2003: 235). Přístupy a níže předkládaná konceptualizace autorky sice dle jejích slov nepatří k nejnovějším (Dočekalová 2012a: 26), nicméně pro potřeby zvoleného výzkumu podle ní plně postačují.

³¹ Při analýze konkrétních případů si výzkumníci pokládají otázku, proč vůbec dochází k volebním manipulacím a za jakého důvodu vlády (případně strany) manipulují volby? Protože ve hře je mnohem víc než „pouhé“ vítězství ve volbách. Volební manipulace může skrývat (nebo odhalovat) takové informace, které jsou klíčové pro rozhodování různých (zvláště politických) aktérů, jakými mohou být byrokraté, politikové, různé organizace či občané a další – to vysvětluje, proč je manipulace často doprovázená až nadbytečným (overwhelming – ve smyslu drtivého rozdílu) vítězstvím. Mimo šanci na výhru manipulace zobrazuje demonstraci síly manipulátora, v případě nepoužití i slabosti (Simpser 2013: 243).

K častým vysvětlením, proč dochází ke korupci a manipulaci voleb, patří neutuchající touha po moci a s ní spojené výhody v politickém úřadu. Postupně může dojít až k chorobné závislosti na moci – s tím souvisí i snaha se nejen doma, ale i ve světě (a v médiích) co nejvíce zviditelnit. Takovou touhou se proslavil kupříkladu ugandský diktátor Idi Amin, kterému nestačilo, že se o něm mluví pouze jako o prezidentovi. Svůj postupně budovaný kult osobnosti nechal ověřit přívlastky typu „Jeho Excellence (His Excellency), Prezident pro život (President for Life), Polní maršál Al Hadji doktor Idi Amin Dada (The Field Marshal Al Hadji Doctor Idi Amin Dada), nositel Viktoriina kříže, jakožto nejvyššího vojenského ocenění britského impéria (VC), Pán všech zvířat na zemi, ryb a moří (The Lord of All the Beasts of the Earth and Fishes of the Seas), Dobyvatel britského impéria v Africe a v Ugandě zvláště (The Conqueror of the British Empire in Africa in General and Uganda in Particular) nebo Poslední král Skotska (The Last King of Scotland) (Cheeseman a Klaas 2018: 16). K takovým příkladům rozhodně nepatřil K. Kaunda v Zambii, který sice může být nazírán jako představitel zambijského *one-party state*, jako strůjce některých represí či jako osoba, která využívala privilegovaného života jakožto prezident. Neexistuje však příliš důkazů o tom, že by na konci své politické kariéry hromadil osobní bohatství (Cheeseman a Klaas 2018: 17).

Současně režim (manipulátor) může při manipulaci čelit různým hrozbám, které lze rozdělit do dvou kategorií: současné hrozby (*first-order uncertainties*) a budoucí hrozby (*second-order uncertainties*).³² Manipulátor musí jednak řídit kolísání mezi těmi současnými, tak i jejich sklon vyvolat budoucí hrozby. U současných jde zejména o to, jaké má režim institucionální kapacity, u budoucích jde o jejich schopnost kontrolovat informace (Schedler 2013: 259). Osoby, které ovládají úřad, mají lepší přístup do všech složek státu, tudíž je velmi pravděpodobné, ačkoliv ne pravidlem a jistotou, že se volebních manipulací budou dopouštět častěji právě držitelé úřadů (Birch 2007: 1536). Důležitý je také faktor souběžných voleb, tak jak o něm výše hovořil G. Sartori. S. Birch předpokládá, že souběžné volby, konají-li se například parlamentní s prezidentskými, způsobí zvýšení výskytu manipulací a jejich zneužití, neboť je ve hře celá politická budoucnost daného státu (Birch 2007: 1540).³³

³² Zároveň takový režim musí při provádění podvodů počítat s vysokými náklady, neboť provádění manipulací vyžaduje čas, finance a politické zdroje (Donno 2013: 33).

³³ Z pohledu voličů může mít již pouhá domněnka o možnosti zmanipulování voleb vliv na jejich vědomí (psychický účinek). Pokud totiž volič dopředu očekává, že dojde k manipulaci s výsledky, může to ovlivnit jeho volbu, a to v tom smyslu, že pokud skutečně předpokládá manipulaci, může buď změnit své volební chování, nebo se k volbám vůbec nedostaví (Vorobyev 2016: 864).

1.3.2. Měřitelnost a detekce volebních podvodů

Dřívější nedostatek dostupné literatury týkající se volebních podvodů a manipulací spočíval v obtížnosti samotného měření a odhalování podvodů (Vorobyev 2011: 2). Podle některých názorů s odhalením podvodů v obecné rovině může výrazně pomoci především sociální kapitál (občanská společnost) (Lindberg 2006b: 147). Je však otázkou, zda v afrických státech je už rozvinut do té míry, že bude schopen se všem nepříjemnostem sám bránit.

Již dříve uvedený problém, kterému výzkumníci musí čelit, souvisí s maskováním³⁴ volebních manipulací a podvodů. S tím jde ruku v ruce i jejich obtížná detekce. V současnosti již lze najít řadu textů na toto téma, přičemž výrazným přispěvatelem se staly výstupy pozorovatelských misí.

Tabulka č. 2: Měřitelnost volebních podvodů

Autor	Technika	Popis
S. Birch, J. Bílek, D. Donno	Užití různých kvantitativních a statistických metod	Metody se mohou vzájemně doplňovat – práce především s různými indexy HDP, FH, NELDA, IEM, projekt V-Dem a další
P. Dočekalová ³⁵	Statistické analýzy a vzniklé anomálie	Zkoumání anomálií a odchylek vzniknuvších z různých analýz
P. Dočekalová ³⁶	Analýza zpráv pozorovatelských organizací	Například vhodnou operacionalizací podvodů určit proměnné a na menším vzorku států počítat jejich četnost
S. Hyde	Rozbor práce pozorovatelů	Zkoumání toho, jak detekují podvody, podle jakých kritérií a na jaké škále
D. Vorobyev	Různé působení na vybrané sady dat a jejich následná komparace	Užití kontrolované (supervised) a nekontrolované (unsupervised) metody ³⁷

Realizace: vlastní na základě zdrojů Birch 2011a, Bílek 2018, Donno 2013, Dočekalová 2012b, Hyde 2009, Vorobyev 2011

³⁴ Některé techniky typu úplatkářství nebo zastrašování voličů však viditelné mohou být (Gehlbach a Simpser 2015: 215).

³⁵ Je však velmi obtížné měřit úroveň, do jaké míry jednotlivé formy volebních podvodů ovlivnily výsledky voleb (Dočekalová 2012b: 96).

³⁶ Výhodám a nevýhodám těchto výstupů se věnuje podkapitola týkající monitorace voleb obecně. P. Dočekalová například věří, že zprávy pozorovatelů jsou pro analýzu podvodů relevantní s tím, že je ale nutné se zabývat otázkou povahy sběru dat. Pozorovatelské zprávy a výstupy dle jejího názoru představují zdařilý základ, nutné je ovšem rozšíření a doplnění i o další zdroje (Dočekalová 2012b: 96–99).

³⁷ Metoda *supervised* předpokládá existenci dvou sad dat – první, která není ovlivněna volebním podvodem, a druhá, která jím ovlivněna je. Výsledky (v tomto případě nově analyzovaná data) vycházejí z komparace obou dvou původních sad. V případě *unsupervised* není možné sad v prvním případě užít, proto používá nekontrolovatelnou metodu, v rámci které se analyzuje a klade důraz na odchylky, nuance a deviantní případy na testovaném vzorku dat. D. Vorobyev říká, že ve volebním prostředí, vzhledem k povaze dat, převažuje metoda *unsupervised* (Vorobyev 2011: 3–4).

Přesto výzkum podvodů není ve výzkumné sféře příliš oblíbený z důvodu nedostatku spolehlivého empirického výzkumu. Nejen z tohoto důvodu se autoři v této oblasti obrací spíše ke kvantitativním (statistickým, pravděpodobnostním) metodám, což je dáno i tím, že absence kvalitativních výzkumů a náročnost získávání dat v podstatě nutila výzkumníky uchýlit se spíše k matematickým metodám (Vorobyev 2010: 3, Vorobyev 2011: 4).

1.3.3. Dělení a klasifikace vybraných autorů

Jak již bylo dříve uvedeno, v dnešní době existuje celá řada klasifikací, ale z důvodů rozličných přístupů, které často souvisí s normativními definicemi volebních manipulací v úvodech textů, se jednotlivé typologie často liší, nebo naopak vycházejí ze stejného základu již publikovaných příspěvků.

Tabulka č. 3: Klasifikace volebních podvodů vybraných autorů

Autor	Hlavní dělení	Popis
S. Birch	Tři kategorie podvodů: a) manipulace pravidel, b) manipulace voličů, c) manipulace hlasy	Konkrétní příklady kategorií: a) manipulace zákonů, b) kupování hlasů, zastrasování, c) podvodné sčítání
P. Dočekalová ³⁸	Tři kategorie (dle posloupnosti volebního dne): a) fáze registrace voličů, b) fáze průběhu volebního dne, c) fáze sčítání hlasů a zveřejnění výsledků	Rozdělení podvodů na tři obecné úrovně a jejich následná detailní klasifikace (Obrázek č. 1)
A. Simpser	Rozdělení do skupin: a) zacházení s hlasovacími lístky (přeplnění uren, ničení, falsifikace), b) manipulace s hlasy (včetně jejich kupování a seznamy voličů, c) překážky registrace voličů a kandidátů, d) zastrasování všech aktérů procesu	Koncept manipulací rozdělen do více (často podobných kategorií) – v zásadě lze zjednodušeně rozdělit do uvedených (zobecněných) skupin
D. Vorobyev	Rozlišení do čtyř oblastí: a) transformace nevyužitých hlasovacích lístků na další	Dělení manipulativních metod do specifických oblastí

³⁸ P. Dočekalová do svého modelu nezařazuje faktor násilí, nicméně současně připouští, že v rámci volebního procesu a volebních manipulací se násilí také může projevit (Dočekalová 2012a: 21). V africkém regionu při analýze volebních podvodů je nutné faktor násilí zahrnout do hledisek, neboť represe a teror stále ve značné míře ovlivňuje průběh tamních voleb (Asunka et al. 2017: 1, 4).

	hlasy ve prospěch stávajícího držitele úřadu ³⁹ , b) přeměnění hlasů pro opoziční soupeře na hlasy pro současného držitele úřadu ⁴⁰ , c) techniky škodící soupeřům vyzyvatelům (ničení lístků), d) manipulace demografie či ztráta práv (ku prospěchu držitele úřadu)	
B. Bannenberg a J.-M. Jehle, D. Cressey	Mikrologie podvodů vycházející z literatury o kriminalistice a trestných činech a dále z teorie podvedeného trojúhelníků	Úsudky vycházející z přesvědčení, že pravděpodobnost výskytu podvodu závisí na třech proměnných: příležitost, motivace a racionalizace

Realizace: vlastní na základě zdrojů Bannenberg a Jehle 2010 (cit. dle Leemann a Bochsler 2014: 37), Birch 2011a, Birch 2011b, Cressey 1980 (cit. dle Leemann a Bochsler 2014: 37), Dočekalová 2012a, Simpson 2013, Vorobyev 2016

Celá řada dnes již částečně historických klasifikací nezohledňuje ve svých přehledech zapojení digitalizace voleb a s ní spojenou manipulaci. S tím, jak se rozšiřují moderní technologie, je nutné počítat i s manipulacemi typu hackerských útoků na data apod. V digitalizované době dochází k posílání dat online na různá centralizovaná pracoviště. Společně s tím roste riziko jejich manipulace a ukradení. Elektronické hlasování se postupně zavádí v rostoucím počtu zemí. Tomuto trendu už neunikly ani některé africké státy – například Demokratická republika Kongo nebo v Namibie. Totéž platí pro rovinu v oblasti využívání sociálních sítí – především s rozšiřujícím se přístupem k internetu a na něm se vyskytujících poplašných či falešných zpráv (*fake news*), kterým mohou voliči snadno podlehnout. Ukazuje se však, že s digitalizací a s jejím zavedením (technologizace voleb) mají problémy i země jako USA, natož pak méně vyspělé státy. Problém nastává zejména v souvislosti s elektronickým hlasováním, neboť se na vybraných případech ukázalo nedostatečné zabezpečení a šifrování dat (Cheeseman a Klaas 2018: 106, 109, 120, 122).⁴¹

³⁹ Taková technika však v sobě skrývá omezení v podobě počtu nevyužitých hlasů, neboť volební účast nesmí přesáhnout 100 % (Vorobyev 2016: 864–865), byť například na Ukrajině v některých oblastech došlo k odhalení volební účasti na úrovni 127 % (The Sydney Morning Herald 2004);

⁴⁰ S pomocí užití adekvátního softwaru pro elektronické hlasování, který změní vůli voličů, případně design hlasování tak, že v podstatě nutí občana volit jinak (v rozporu s původním úmyslem).

⁴¹ Případ ovlivnění voleb technologiemi dokládá příklad z Ázerbájdžánu a tamních voleb z roku 2013, kdy voliči mohli přes mobilní aplikaci sledovat průběžné volební výsledky. Namísto toho se jim do rukou dostaly konečné výsledky už den před zahájením samotného hlasování (Cheeseman a Klaas 2018: 6).

Obrázek č. 1: Klasifikace volebních podvodů P. Dočekalové

1. Předvolební fáze
 - 1a) Registrace voličů:
 - a) neregistrace určité skupiny voličů;
 - b) dvojí registrace stejných osob;
 - c) mrtvé duše či děti na seznamech voličů;
 - d) nepřesné údaje na seznamech voličů;
 - e) neoprávněné odstranění voliče z voličského seznamu.
 - 1b) Registrace kandidátů a průběh volební kampaně:
 - a) svévolné odmítnutí registrace strany/kandidáta či pozdější svévolné odebrání registrace;
 - b) omezování volební kampaně některým kandidátům (včetně zastrahování kandidátů);
 - c) nelegální využívání státních zdrojů v průběhu kampaně;
 - d) kontrola médií, nerovný přístup kandidátů do médií, zaujatost médií;
 - e) zastrahování voličů v průběhu kampaně.
2. Průběh volebního dne:
 - a) neadekvátní hlasovací podmínky;
 - b) porušení hlasovacích procedur ze strany volebních komisí;
 - c) vícenásobné hlasování;
 - d) hlasování s předvyplněným lístkem;
 - e) hlasování v zastoupení;
 - f) rodinné/skupinové hlasování;
 - g) kupování hlasů.
3. Sčítání hlasů a zveřejnění výsledků:
 - a) nekonzistentní přístup v posuzování platnosti hlasů;
 - b) uvedení nesprávných údajů do protokolů;
 - c) falzifikace zveřejňovaných výsledků.

Zdroj: Dočekalová 2012a: 26–27

1.3.4. Manipulativní techniky

Následující kapitola představuje konkrétní manipulativní způsoby v praxi. Jedná se tedy především o demonstraci a rozšíření konceptualizačních modelů. K nejoblíbenějším technikám patří především vycpávání volebních schránek/uren. Jde o postup účinný, avšak rizikový, neboť je tato činnost snáze viditelná, lze ji tedy lépe odhalit. Z tohoto důvodu například manipulátoři voleb ve Rwandě přistoupili k této technice již den před samotným zahájením voleb, aby

manipulaci co možná nejlépe skryli (Cheeseman a Klaas 2018: 125–126).⁴² Vycpávání a přeplňování volebních úřadů zvyšuje podporu aktuálnímu držiteli úřadu, neboť přidává hlasy zkorumpovanému kandidátovi, a zároveň má za následek logické zvyšování volební účasti v daném okrsku (Vorobyev 2011: 7, 9). Účinnější a méně nápadnější se zdá být spíše postupné a mírné vycpávání (Cheeseman a Klaas 2018: 136).

Volební podvody jsou velmi přitažlivé v těsných volbách, protože je snadné takový výsledek ovlivnit/změnit. A. Simpson říká, že většina prací interpretuje diskuze ohledně manipulací v těsných průbězích, on však tvrdí, že lze ovlivnit i jiné volby, nejen ty vyrovnané (Simpson 2004: 2–3). Není však pochyb o tom, že volební podvod může být rozhodující právě v těsných soubojích (volbách) (Lehoucq 2003: 249).

S podvodnými technikami souvisí i diskuze nad tím, jaký procentní výsledek zajistí manipulátorům dostatečnou sílu a prostor pro uskutečnění svých cílů. Nejlepší se jeví být procento výhry na úrovni 60 % hlasů – tato hranice představuje hned několik signifikantních znaků. Především znázorňuje jakousi signalizační demonstraci síly (směrem k opozici nebo občanům), dále umožňuje snáze udržet (případnou) koalici a především dvoutřetinová většina zpravidla zajišťuje provedení/přijetí ústavních změn. Těsný vítězný výsledek není ten, který by si držitelé úřadu při manipulaci přáli, neboť výhra byť jen o 1 % vzbuzuje podezření (těsný souboj, rozhoduje každý hlas). Strana tím riskuje, že dojde k přepočítávání, které si ovšem nepřejde. V této oblasti se hovoří spíše o vítězném náskoku v rozmezí 15–20 %. Takový předstih totiž dává manipulátorům ideální pozici, neboť i kdyby došlo ke spekulacím, není i podle názorů pozorovatelů příliš pravděpodobné, že by i případná manipulace při uvedeném náskoku něco změnila (Cheeseman a Klaas 2018: 139).

Další diskuze se týká vztahu mezi manipulacemi a typem volebního systému.⁴³ S. Birch například ve svém výzkumu ověřuje hypotézu, že většinové volební systémy inklinují k manipulaci více než ty poměrné (Birch 2007: 1537). Její argumentace při potvrzování hypotézy stojí na několika pilířích. Jednak uvádí, že v poměrném systému se hlasuje pro stranu, kdy všichni kolem „stojí a padají“ s danou politickou stranou. Dle jejího názoru je snazší centrálně takovou stranu řídit než jednotlivce, kteří mají na úrovni obvodů více autonomie a případný neúspěch postihne jen toho daného kandidáta, nikoliv však celou stranu. S. Birch dále říká, že většinové systémy umožňují snazší manipulaci, neboť mají tendenci zvýhodňovat velké strany. Pokud tedy existuje vyrovnaný a těsný výsledek, stačí vyhrát a získat omezený počet i okrajových mandátů k tomu, aby daná strana uspěla. Rovněž postačí změnit jen malý počet

⁴² Nejúčinnější manipulací je podle některých názorů ta, která se obecně provede ještě v době, než začnou volby samotné (Cheeseman a Klaas 2018: 29).

⁴³ Politická soutěž totiž udává charakter volebního podvodu (Lehoucq 2003: 252).

hlasů v jednotlivých obvodech k tomu, aby došlo ke změně v daném okrsku. Na rozdíl od poměrných systémů, kde je nutno vynaložit více snahy na změnu poměrů a procent na úrovni národního hlasování, aby došlo ke změně poměru sil na úrovni zákonodárského sboru. Jak tvrdí S. Birch: „*Riziko ztráty legitimacy je tedy menší u VVS než u PVS, neboť postačí změnit méně hlasů k dosažení stejného výsledku (co do počtu přidělených mandátů)*.“ Navíc u většinových systémů dochází k lepšímu zacílení zdrojů na výsledky (Birch 2007: 1538–1540).⁴⁴

K dalším manipulativním technikám patří v teoretické kapitole již popsané metody gerrymanderingu a malapportionmentu. Prvně jmenovaná metoda se v praxi často ospravedlňuje prostřednictvím výskytu chybných údajů při sčítání lidu. Řešením této situace je především biometrický proces registrace voličů, který by vyseletoval neplatné hlasy mrtvých voličů a dalších (Cheeseman a Klaas 2018: 141–142).

Mezi manipulativní techniky spadá kupříkladu i aplikace speciálního inkoustu, který byl využíván v ukrajinských prezidentských volbách v roce 2004. Zejména v opozičních oblastech došlo ve volebních místnostech k úpravám hlasovacích lístků výhradně prostřednictvím předem připravených tužek s upraveným inkoustem, který přibližně pět minut od použití zmizel. Voliči o tom však nevěděli. Celá situace vyústila ve vysoký počet prázdných, a tedy i neplatných, hlasů (Cheeseman a Klaas 2018: 133, The Sydney Morning Herald 2004).

Do rámce podvodného jednání spadá rovněž umístování volebních místností do nepřístupných oblastí (absence objektivního umístění), dále armádní kontrola uren a ničení hlasovacích lístků opozice. K takovým praktikám se řadí také umístování volebních uren/místností do nepříjemného prostředí – například do nemocnice na infekční oddělení, opakované⁴⁵ hlasování stejných osob či hlasování jménem již zemřelých nebo dokonce neexistujících osob. Dále dochází k porušování tajnosti hlasování nebo k zákazu volení ve vybraných místnostech (Lehoucq 2003: 238, 240).

Jiná podvodná technika může pracovat s platnými a neplatnými hlasy tak, že při jejím užití dojde ke zničení platných lístků, a naopak k validaci těch neplatných (Leemann a Bochsler 2014: 37).⁴⁶

⁴⁴ S. Birch testovala hypotézu na postkomunistických zemích, na kterých ji také potvrdila. Jak ale sama dodala, je potřebné její hypotézu ověřovat i v jiných regionech a zemích, neboť, jak přiznává, nemůže vyloučit zkreslení z důvodu přítomnosti vytvořeného komunistického patronátu jakožto hlavní strany. Její příspěvek tehdy patřil k základním stavebním kamenům srovnávací politologie (Birch 2007: 1548–1549). Z podobného důvodu A. Simpser argumentuje, že prezidentské systémy jsou náchylnější k manipulacím více než ty parlamentní (Simpser 2013: 53).

⁴⁵ Vícenásobnému hlasování lze čelit prostřednictvím zbarvení prstů nesmazatelným inkoustem. Tím se odhalí, že daná osoba již volila, tudíž jí není umožněno hlasovat znovu (Lehoucq 2003: 241).

⁴⁶ Jednou z variant odhalení nesrovnalostí je použití různých statistických metod, které upozorní na chyby ve zveřejněných výsledcích pomocí regresních modelů na základě znalosti daného místa či obvodu a na základě historických výsledků. Lze také porovnat výsledky voleb z pohledu teoretického rozdělení čísel – následně se zjišťují nesrovnalosti v náhodném rozdělení hlasů (Leemann a Bochsler 2014: 37).

Také samotné předložení volebních lístků může signalizovat volební manipulaci. Zejména v oblasti přednostních hlasů, preferencí a znevýhodnění takových kandidátů, kteří jsou umístěni na druhé straně hlasovacího lístku (Petőcz 1997: 18).⁴⁷

1.3.5. Monitorace voleb (volební pozorovatelé)

Monitorování voleb má svou dlouhou tradici. První pozorovatelé byli k volbám přizváni už roce 1857 – tehdy se jednalo o monitorovací misi ve volbách v Moldávii a ve Valašsku (Rumunsko) (Beigbeder 1994: 78). Od té doby se proces pozorování neustále vyvíjel, počet monitorovacích misí rostl a výsledkem je dnes situace, kdy nad volbami na národních úrovních v jednotlivých zemích světa dohlíží většinou nejméně jeden pozorovatel, v řadě zemí ale působí více misí najednou (Cheeseman a Klaas 2018: 153).

Volební pozorování mohou v terénu hrát minimálně dvě úlohy, a sice pasivní roli (podávání zpráv o tom, co je pozorováno), nebo aktivní roli kontrolorů (ve smyslu zasáhnutí do procesu za účelem vylepšení) (Bjornlund, Bratton a Gibson 1992: 406).

Různé výzkumy tvrdí, že přítomnost pozorovatelů ovlivňuje výskyt manipulací a podvodů. Například ve volbách v Ghaně 2012 byl zjištěn pokles volebních podvodů a násilí v těch místnostech, kde operovali (domácí) pozorovatelé. Zároveň došlo k zaznamenání snahy o tzv. přelévání (*spillover effects*), tedy že strana (strany) přesunula podvody do oblastí, kde jednak nebyli volební pozorovatelé vůbec a současně do obvodů, kde měla strana dominantní postavení (převaha jedné strany). Žádné takové snahy nebyly zaznamenány dle analýzy v obvodech, které předpokládaly více soutěživosti. Současně také z analýzy vyplynulo přesunutí volebního násilí do soutěživějších obvodů bez volebních pozorovatelů, ale zároveň tato snaha nebyla evidována v obvodech s dominancí jedné strany. Autoři zmíněné studie se zabývali především vlivem domácích pozorovatelů, neboť věřili, že ti domácí (*local party activists*) jsou schopni omezit volební podvody a násilí lépe než jiní (mezinárodní) (Asunka et al. 2017: 3–4). Jedním z řešení manipulací je tedy angažovanost domácích pozorovatelských skupin, které lépe dozorují například nad vycpáváním volebních urn (Cheeseman a Klaas 2018: 140).

⁴⁷ S tímto problémem se však lze setkat i v moderních demokraciích. Svou zkušenost s ním má i Česká republika. Ve sněmovních volbách v roce 2017 nedošlo k započítání preferenčních hlasů pro Petra Kupku z důvodu umístění jeho jména na druhé straně lístku. Soudní přezkum nakonec na základě přepočítání hlasů zajistil zmíněnému kandidátovi poslanecký mandát (Novinky.cz 2017). Také voličské seznamy v některých případech podléhají manipulaci. V USA užívají jako opatření proti zneužití proces, ve kterém v případě, že volič zamýšlí jít k volbám, musí nejprve projevit o volbu zájem (zaregistrovat se k volebnímu úkonu) – až v tomto bodě dojde k jeho zapsání do seznamu (Petőcz 1997: 28).

Důvěra autorů v místní aktivisty vychází z přesvědčení, že takový člověk, například v Ghaně, má na lokální úrovni poměrně silný vliv – jeho úkolem je mobilizovat a zároveň dodávat straně hlasy. Tito lidé jsou motivováni na základě kombinace ideologických a materiálních úvah, jiní mohou za konáním vidět kariérní postup ve straně (důležitý v pozdější samotné kandidatuře daného člověka). Tito aktivisté jsou často pachateli volebních podvodů (vícenásobné hlasování, přeplnění/ucpání volebních urn nebo přiměnění nezletilých občanů/cizinců k hlasování). Přítomnost pozorovatele jako taková zvyšuje šanci, že dojde k odhalení podvodů, to si však nepřeje žádný z aktivistů. Důvodů je hned několik: hrozí jim totiž postihy a sankce v komunitách, ze kterých jsou rekrutováni, za to, že nedokázali manipulativní chování dostatečně skrýt (Asunka et al. 2017: 5). Tito aktivisté tedy čelí tlaku a dohledu minimálně ze dvou stran – sociální komunity a pozorovatelů, kteří při podezření z podvodného jednání ihned nesrovnalosti zaznamenávají.

Pozorovatelské mise obvykle na konci svého působení vydávají report o dění v dané zemi. Je otázkou, do jaké míry jsou takové zprávy relevantní a především nezaujaté a objektivní. P. Dočekalová hodnotí výstupy misí jako nejdostupnější zdroj a zároveň nejlépe využitelný. Výhodou takových zpráv je především *dostupnost dat* (bez nich by nebylo možné provádět výzkumy a dosahovat analytických výsledků), *objem dat* (platí pro Afriku a tamní stále rostoucí přítomnost pozorovatelů), *hodnocení voleb na základě mezinárodních faktorů a principů demokracie* (nevychází ze zákonů dané země, které mohou obsahovat vlastní interpretaci; výsledky jsou tedy lépe porovnatelné a poskytují relevantní data), *široké časové pokrytí* (před, během i po volbách) a zhotovení reportů a zpráv dnes již opravdovými *odborníky na volební proces*. K nevýhodám může patřit *vliv dané pozorovatelské organizace* (za každou misí stojí určitý aktér, ať už vládní či nevládní, který má svůj zájem), *absence tvrdých dat a pokrytí* (reporty většinou neposkytují čísla a informace o dění na celém území země), *zestručňenost závěrů reportů*, *nestrannost zpráv* (souvisí s aktéry v pozadí), *neschopnost pokrytí celé země* (pozorovatelé se nedostanou všude, kde může k podvodu dojít), *ohlášení pozorovatelských misí* (vědomost o přítomnosti pozorovatelů může způsobit, že v daném místě se manipulátoři podvodům raději vyhnou a přesměrují své jednání jinam; souvisí rovněž s omezenými kapacitami pozorovatelů) (Birch 2011a: 42, Dočekalová 2012b: 96–98). Mezi další nedostatky takových misí patří i fakt, že mezinárodní pozorovatelé málokdy reflektují v reportech i předvolební manipulace (Cheeseman a Klaas 2018: 50). Na adresu pozorovatelů (Carter Center, Evropská unie) se kriticky vyjadřuje i A. Simpsoner, který rozporuje především jejich argumentaci v závěrech výstupů (hodnocení typu *volby skončily podle přání občanů*). Podle A. Simpsera závěry reportů obsahují řadu nedostatků. Především v ohledu zaměření se spíše na přímé účinky manipulace (kdo vyhrál, jak a zda došlo k manipulaci), než aby svou

pozornost směřovaly k nepřímým účinkům. Volby dle A. Simpsera sice mohou vyhovět vůli většiny, ale za cenu například útlaku politické svobody (nebo zavedení autoritářských mechanismů). Na druhou stranu tento autor rozhodně nezpochybňuje přínos misí a jejich činnost obecně vítá (Simpser 2013: 241–242).

Problém Afriky a tamních pozorovatelských misí spočívá v tom, že v případě, kdy je zřizuje Africká unie, objevují se často spíše kladná hodnocení voleb. Děje se tak ze strachu některých členských a pozorovatelských zemí, mezi kterými se jako regionální kontrolní orgán zpravidla nachází i některý z nedemokratických států (kladné hodnocení dle jejich interpretace povede spíše k odvrácení nasazení misí na jejich území) (Cheeseman a Klaas 2018: 154, Kelly 2012 cit. dle Cheeseman a Klaas 2018: 154).

1.3.6. Příklady manipulací (nejen) v africkém regionu

S postupným, a v řadě případů i nuceným, přijetím alespoň části demokratických pravidel, autoritáři čelí hrozbě v podobě voleb, které je ohrožují. Tváří v tvář vzdorují z jejich pohledu nebezpečným překážkám nejrůznějšími způsoby. Omezují rozhodovací pravomoci volebních úředníků, záměrně marginalizují opoziční skupiny, zabíjí odpůrce (Togo 1991), vylučují kandidáty nebo zakazují participaci vybraným stranám. Případy z Pobřeží Slonoviny, Keni nebo Zambie dokládají účinnost nástroje doložení státní příslušnosti proti nechtěným osobám, příklad z Gambie zase dokazuje bezohledné jednání diktátora Y. Jammeha, který prosazením nové ústavy odstavil od moci prakticky celou politickou elitu (Leemann a Bochsler 2014: 37).⁴⁸

V Africe představuje jeden z nejzásadnějších problémů korupce. A. Simpser například uvádí, že v letech 1990–2000 měla v rámci prezidentských systémů největší podíl volební korupce v Africe, následovaly regiony východní Evropa a Střední Asie. A. Simpser zároveň v jednom ze svých textů prezentuje přesvědčení, že v letech 1990–2007 se dalším klíčovým problémem v regionu subsaharské Afriky ve volební oblasti staly překážky pro vstup občanů do volebního procesu (Simpser 2004: 23, Simpser 2013: 52).

V rámci třetí a čtvrté vlny demokratizace od počátku 90. let 20. století například Ghana dokázala uspět v procesu demokratizace. Opačným směrem se naopak vydalo Zimbabwe. S vyšším počtem uskutečněných voleb jejich kvalita dle analýz postupně roste. Ovšem tato

⁴⁸ Ve většině arabského světa jsou dnes například radikální islamistická hnutí zákonem zakázána (Alžírsko, Egypt, Tunisko), tudíž dalším manipulativním nástrojem je vyloučení z veřejného prostoru (shromažďování, volný pohyb, přístup do médií, v minulosti aplikovaný právní apartheid, kdy ne každý občan měl všeobecné volební právo), etnické čistky, perzekuce, fyzická likvidace, nucené přesídlení určitých skupin obyvatel (jako v případě nearabsky mluvících černochů v Mauritánii v 90. letech) (Leemann a Bochsler 2014: 37).

tvrzení představují příliš obecný pohled, při konkrétním prozkoumání data poskytují rozličné výsledky (Van Ham a Lindberg 2015: 522). Výzkumy 286 proběhnuvších voleb v Africe v rozmezí let 1986–2012 naznačují, že počet pravidelných vícestranických voleb po roce 1989 rostl (společně s koncem studené války). V roce 2012 se v Africe prakticky všude (92 %) konaly parlamentní volby. Dochází také k nárůstu počtu států, které uspořádaly volby několikrát po sobě – do roku 2012 se jednalo až o 80 %. Přesto existují zásadní rozdíly v kvalitách voleb (Van Ham a Lindberg 2015: 529).

Manipulace se projevují i v oblastech registračních požadavků u voličů – ve smyslu přidávání nebo odstraňování voličů z volebních seznamů/místností aj. K dalším formám patří zastrašování, vyhrožování a násilí páchané na politických soupeřích, společnosti nebo médiích (Robert Mugabe v Zimbabwe roku 2000). Mezi další praktiky se řadí kupování hlasů chudých. I v Africe tedy platí, že volební podvody se mohou vyskytnout v celém procesu od registrace voličů až po sčítání hlasů (Leemann a Bochsler 2014: 37). Celkově tak ve většině uvedených praktiky mají za cíl změnit voličské preference tím, že popřou hlasovací práva určitým voličům, zatímco na druhé straně jiné skupině jejich účinky zesílí (Alvarez, Hall a Hyde 2009: 4, Schedler 2002: 42–45).

Příklad z voleb v Ugandě roku 2016 ukazuje, že v některých okrscích dosáhla volební účast 100 %. Takové číslo nepůsobí příliš věrohodně, neboť se stává poměrně často, že někteří občané zemřou nebo se nedostaví k volbám z důvodu nemoci. Podezřelé bylo navíc i to, že v obvodech se 100% účastí připadly všechny hlasy budoucímu prezidentovi Yowerimu Musevenimu. Je velmi pravděpodobné, že zde svou roli sehrála technika vycpání volebních schránek (Cheeseman a Klaas 2018: 137).

V některých případech držitel úřadu udělá téměř cokoliv, jen aby zabránil svému protivníkovi v kandidatuře. Takový počin se stal na Madagaskaru, který sice nedisponoval nejlepšími (počítačovými) a matematickými modely pro manipulaci, ale tamní vládcí si uměli poradit i bez nich. Politického protikandidáta zkrátka vyloučili z volebního procesu po svém. Kandidatura (všechny potřebné dokumenty a doklady) na tamního prezidenta se totiž musí podávat osobně, nicméně opoziční protivník nakonec nebyl v tomto případě k registraci připuštěn. Tehdejší prezident Madagaskaru Marc Ravalomanana totiž nechal uzavřít letiště, jen aby zabránil opozičnímu uchazeči o prezidentský úřad v přistání. Ten tak nemohl dodat potřebné dokumenty ke kandidatuře osobně a do potřebné časové lhůty. Známý je také případ, kdy došlo k vyhlášení výsledků, které obsahovaly 17x vyšší počet hlasů než zaregistrovaných voličů (Libérie), případně přinucení volebního úředníka, aby svým podpisem stvrdil výsledky voleb, zatímco mu drželi zbraň u hlavy (Rovníková Guinea) (Cheeseman a Klaas 2018: 23, 43–44).

Častým využitím gerrymanderingu prosluly státy jako Keňa, Malawi nebo Zimbabwe (Cheeseman a Klaas 2018: 38). Příkladem, jak se zbavit hlasů opozice, je znovu Zimbabwe, kde jedno ze tří tanních nově narozených dětí nedostane rodný list. V některých baštách opozice děti ve školách dokonce vůbec nemají rodné listy – právě tyto listiny jsou nutné pro získání průkazu totožnosti, bez kterého nemohou být občané připuštěni k volbám. Takový mechanismus zamezí volební účasti později celé jedné generaci (Cheeseman a Klaas 2018: 41).

K manipulativním technikám se řadí například i dezinformační kampaň v Keni ve volbách 2017. K tanním opozičním kandidátům směřovala agitace za určitý způsob hlasování, který však ve výsledku vedl k jejich zmatení, a tedy zneplatnění jejich odevzdaných lístků – režim naváděl protivníky k takovým úpravám hlasovacích listin, které později komise shledala jako neplatné (Cheeseman a Klaas 2018: 43).

Afrika čelí rozsáhlému problému v podobě kupování hlasů. Náklady na propagaci a nákup hlasů pro zviditelnění osob v Africe v některých místech dosahují řádů statisíců dolarů a výše. Jde o poměrně vysoké částky, které nemohou být ani zdaleka pokryty členskými příspěvky, protože chudí občané nemají často ani na svou obživu, natož aby platili členské příspěvky straně. Poplatek za členství tak hradí jen zlomek straníků. Financování kampaně stojí na jiných zdrojích. Nejprve si daný kandidát otevře účet a financuje průběh z vlastních možností, následně přistoupí ke shánění prostředků od vlivných a bohatých osob. K nakupování hlasů však nedochází jen prostřednictvím peněz. Za hlasy se rozdávají naturálie, jídlo, pití či drobné dárky. To samo o sobě nachází své uplatnění v chudých afrických státech, a především na venkovských oblastech. Daný poslanec je v komunitě oblíbený tím, že zasvětil život komunitě, následně v místě rozdává například trička a potraviny. V tomto případě takové jednání dokonce nemusí být nahlíženo jako úplatkářství, ale jako legitimní akt a ukázka pozitivního vztahu mezi komunitou a jejím čelním představitelem – uvedené jednání ale utváří vztah klient-klient za cenu politické podpory. Zároveň se ale takové vystupování může obrátit proti danému kandidátovi, který poté čelí tlaku a otázkám ze strany veřejnosti, kde a od koho si opatřil finanční prostředky (Cheeseman a Klaas 2018: 55–56, 63, Tobolka 2013: 27–28).

Jeden z nejznámějších příkladů práce s uplácením pochází ze Zambie. Slogan „*Don't Kubeba*“ proslul i celosvětově. Tehdy vládnoucí hnutí MMD používalo státní peníze na úhradu své politické kampaně. Vůdce opozice (strana PF) nemohli vládní straně ani zdaleka finančně konkurovat, tudíž se obrátili na voliče, aby se nenechali oklamat prostřednictvím praktik MMD. Tehdejší zambijský politik Guy Scott v projevu před Afričany zapomněl, jak svou řeč sdělit posluchačům v bembštině, a tak proslov pronesl v angličtině: „*Don't Kubeba*“ („*Don't tell them*“). Spojení doporučovalo občanům, aby sice navenek podporovali vládnoucí stranu, ale ve skutečnosti hlasovali proti ní. Došlo zde ke smíchání angličtiny a bembštiny a slogan si hned

získal značnou popularitu. Toho času Michael Sata společně i s pomocí uvedeného sloganu a praktik populismu v boji proti MMD uspěl. Tehdy postupně docházelo k podryvání a podkopávání státní moci i za pomoci tajnosti volby, která v tomto případě hrála v neprospěch vládní strany. Z pohledu držitelů úřadu nejen na příkladu Zambie tedy bylo nutné tajnost volby narušit. Při nakupování hlasů a ověření, zda voliči hlasovali podle dohody, mohou posloužit následující metody, které slouží k porušení tajnosti volby. Při takových snahách je tedy nutné:

a) přesvědčit voliče, že hlasování skutečně není tajné (špioni v místnosti, odstranění plenty;

b) určit místnosti/okrsky, ve kterých manipulující strana disponuje jednoznačnou podporou – případná nízká volební účast předznamenává zradu strany, která následně sice netrestá jednotlivce, ale rovnou celou komunitu tím, že jí neodsouhlasí prostředky ze státního rozpočtu;

c) požadovat po voličích, aby prokázali (např. fotkou), že hlasovali pro smlouvaného kandidáta. Focení v místnostech ale bývá zapovězeno, stačí tedy veřejně svou volbu deklarovat (Cheeseman a Klaas 2018: 67–68, Goldring a Wahman 2016: 110).

Prostor ke vzniku manipulace se otevírá i v případech, kdy lidé přímo v místnosti poskytnou pomoc negramotným, nevidomým či jinak postiženým lidem – v takovém případě lze jen velmi těžko rozlišit mezi opravdovou pomocí a kontrolou nad hlasováním. Jako řešení se nabízí změna volby z písemné na orální (zahlášení své volby komisi). Takový proces však přímo odporuje tajnosti – na druhou stranu, z pohledu těch, kdo mají zájem volby manipulovat, vede ke zřetelné kontrole nad hlasováním (Cheeseman a Klaas 2018: 69).

Volby v Nigérii v roce 2007 bývají udávány jako příklad jednoho z nejvíce zmanipulovaného hlasování v africkém prostoru. Tehdy se prokázalo, že podle oficiálních statistiky volili mrtví občané, nezletilí nebo dokonce občané okolních států. Na druhou stranu Nigérie v současnosti patří k zemím, které prošly značnou reformou volebního procesu – tento stát se dokázal poučit z minulosti. Tamní úspěšná transformace zajistila například ověřování totožnosti prostřednictvím stálých biometrických volebních karet (Cheeseman a Klaas 2018: 131–132, 142–143).

1.3.7. Závěr: Model volebních manipulací

Pro účely dalšího postupu z důvodu zjednodušení přístupu se autor ztotožňuje s názorem P. Dočekalové na nahlížení pojmu volební manipulace a volebního podvodu (identičnost). Použitou konceptualizaci (Birch 2011b) autor zvolil i na základě cílů diplomové práce, které pojednávají nikoliv o snaze detailně rozlišit druhy a fáze podvodů, nýbrž jejich

záměrem je takové jednání nejprve vůbec zachytit. Teprve poté se autor diplomové práce zaměří na stanovení, zda zjištěné snahy vedly k utužení vládní moci a zda ovlivnily volební proces.

Dělení S. Birch (rozdílení volebních podvodů na tři kategorie: *manipulace pravidel*, *manipulace voličů* a *manipulace hlasy*) diplomant považuje za plně dostačující a umožňující adekvátní rozlišení vzhledem ke zvolenému tématu. Tuto klasifikaci následně autor využije při analýze jednak volebních zákonů Zambie platných ve zvoleném období ve vztahu jejich dopadů na volební výsledky (zohledněny budou i případné reformy zákonů), ale také při analýze výstupů pozorovatelských misí (regionálních i mezinárodních) s cílem zjistit, zda v Zambii docházelo k manipulacím, a pokud ano, tak následně stanovit charakter druhů volebních podvodů.

Diplomant si je vědom, že různé monitorovací mise mohou v oblasti zastupovat své zájmy – tento faktor narušuje objektivnost reportů. Tu však autor zamýšlí vyvážit analýzou výstupů často stejných voleb různými organizacemi (regionálními i mezinárodními), přičemž se diplomant zaměří na charakter výstupů s ohledem na jejich kritičnost.

Po analýze volebních zákonů Zambie a výstupů pozorovatelských misí autor dále přistoupí k hodnocení volebních manipulací a podvodů. Tento systém hodnocení následně autor využije při stanovení ovlivnění politického systému Zambie a zároveň ke zodpovězení zvolené hypotézy diplomové práce. Systém hodnocení se skládá ze tří úrovní, do kterých analyzované zákony (jejich změny) a výstupy misí autor zařadí. V rámci každé kategorie udělí diplomant určitému jevu bodové hodnocení závažnosti (na základě potenciálu případného ovlivnění dalších oblastí). Při použití celkového dělení manipulací dle S. Birch tak autor aplikuje následující stupnici bodového hodnocení volebních manipulací a podvodů:

Tabulka č. 4: Bodové hodnocení volebních manipulací

Síla manipulace	Počet bodů
Slabá (minimální) manipulace	1 bod
Průměrná manipulace	2 body
Silná (maximální) manipulace	3 body

Realizace: vlastní

V části analýzy činnosti volebních pozorovatelů autor pracuje s regionálními i mezinárodními pozorovateli. Diplomant se zaměří i na určení toho, zda se organizace ve svých hodnoceních shodují, či liší. Výstupem celkové analýzy a zvoleného modelu by mělo být stanovení, zda dané zákony či jejich změny vedly k manipulacím a udržení moci vládní strany, určení typů podvodů (s ohledem na relevanci a následný obsah pozorovatelských výstupů) a zároveň zjištění jejich vlivu na volební výsledky.

2. Politický systém Zambie⁴⁹

Události v devadesátých letech 20. století, jež byly spjaty s koncem Kaundova režimu a s příchodem Fredericka Chiluby k moci, dávaly zambijským občanům naději na změnu, kterou sami požadovali. Do F. Chiluby nejen celá země, ale i zahraniční organizace, vkládaly nemalé naděje. F. Chiluba se mohl stát vzorem pro okolní africké země a demokratickým vůdcem. Jak se ale později ukázalo, tranzice od *one-party state* k pluralitní demokracii neproběhla zcela podle očekávání. Přechod nakonec ustrnul v určitý hybridní režim (Burnell 2003: 48, Erdmann a Simutanyi 2003: 85, Krennerich 1999: 939).⁵⁰ Toto označení platí v podstatě až do konce analyzovaného období, tedy do roku 2016.⁵¹

Zambie zažila i svou poměrně negativní minulost ztělesněnou kromě jiného i ekonomickými krizemi, dlouhou dobu trvajícím nedemokratickým režimem, jenž počal krátce po získání nezávislosti. Země si prošla bouřlivým obdobím – patřila mezi britské kolonie, pamatuje také časy, kdy v čele státu stál jeden a tentýž člověk, který v zemi zavedl jednostranický systém. Zambie však dokázala všem těmto událostem zdařile čelit a výsledkem je dnešní stav, kdy lze konstatovat, že zde panuje oproti jiným státům (vzhledem k africkému regionu) relativní demokracie.

Časové vymezení diplomové práce začíná po roce 1990, ale v samém začátku, než se autor zaměří na jednotlivé volební roky podrobněji, nelze opomenout okolnosti v začátku 90. let. Pro dokreslení situace a vývoje je důležité ohlédnout se alespoň částečně do 80. let a tehdejšího vývoje. Druhá republika se nesla ve znamení zákazu opozičních stran. Jistou výjimku v zemi představovaly odbory a církevní organizace, přes které do jisté míry bylo možné projevit opoziční názory (Hulec a Olša 2008: 367, 373). Právě tyto dvě skupiny v době, kdy se režim chýlil ke svému konci, vyzvaly k obnovení vícestranického systému a plurality (Bartlett 2000: 432).⁵² V 80. letech 20. století se začaly viditelněji projevovat občanské nepokoje a nespokojenost. Demonstrace zasáhly celou zemi. Důvodem byla nejen znepokojující politická situace, ale zároveň i ta ekonomická (především neúměrně vysoká inflace). Demonstrace si vyžádaly několik desítek mrtvých, což ještě zvýšilo odpor občanů,

⁴⁹ Následující (druhá) kapitola není koncipována jako stranická nebo ideologická analýza. Autorovou snahou byla především identifikace hlavních politických hráčů a zároveň přiblížení trendů politického systému Zambie ve zvoleném období.

⁵⁰ Hybridní systém označuje formu posttranzitivního nedemokratického režimu (Holzer a Balík 2007: 51), ve kterém dochází ke kombinaci demokratických a autoritářských prvků (Diamond 2002: 167).

⁵¹ Politický systém třetí republiky se datuje od roku 1991 (Hulec a Olša 2008: 378). Zároveň však můžeme toto období rozdělit ještě do určitých fází. Po jisté tranzici mluvíme od roku 1991 až do roku 1996 o formě demokracie v Zambii. V rozmezí let 1996–2006 došlo opět k formování demokracie, jejíž podoba pak trvá od roku 2006 až po současnost (African Elections Database – Elections in Zambia).

⁵² Faktický přechod mezi druhou a třetí republikou byl stvrzen přijetím nové ústavy v roce 1991 (Burnell 1994: 19, Fiala a Hejtmánková 2016: 31).

kteří požadovali odstoupení tehdejšího prezidenta K. Kaundy z úřadu. Celá situace podpořená nepokoji nakonec vedla ke vzniku nové politické strany MMD (Hnutí za pluralitní demokracii), kterou vedl předseda odborů F. Chiluba.⁵³ K. Kaunda byl v podstatě ze všech stran (vnitřní i vnější tlak) nucen vypsát předčasné volby.⁵⁴ Takový tlak, zvláště pak externí, byl vyvíjen v 90. letech nejen na Zambii, ale i na ostatní africké státy (Andreassen, Geisler a Tostensen 1992: 5).⁵⁵

Nejvýznamnější událost začátku devadesátých let tedy představoval především neodvratný a nezadržitelný konec nadvlády UNIP v čele s K. Kaundou, který zemi řídil téměř čtvrtstoletí.⁵⁶ K. Kaunda se však zachoval jako tvůrce schopný politik, protože si byl vědom, že kdyby nevyslechl požadavky opozice na legalizaci opozičních stran, došlo by k dalším násilnostem, které ale nechtěl dopustit, a tak s požadavky opozice souhlasil (Fiala a Hejtmánková 2016: 30–31). Znovu se tedy tento prezident, jako v minulosti, ukázal jako opravdový státník, a proto na něj lidé dodnes většinou rádi vzpomínají. Vždyť tolik násilností, jako v okolních státech regionu, se v Zambii nikdy neudálo, a tak je odcházející prezident nechtěl dopustit ani na konci svého režimu.

Důvodů konce *one-party state* existuje celá řada, ale jednu z nejzásadnějších odpovědí bylo v té době možno nalézt přímo v zambijské společnosti. K porážce UNIP přispěla spolupráce mezi organizovanou pracovní třídou (odbory) a třídou podnikatelskou (obchodní). Obě skupiny věřily, že konec vládnutí UNIP pro ně bude znamenat zlepšení do té doby ne příliš příhodných podmínek. Role si skupiny rozdělily tak, že nově vzniknuvší opoziční strana MMD čerpala od pracujících (odborů) organizační sílu, zatímco obchodní třída straně MMD dodávala finanční prostředky. MMD za tuto pomoc slíbilo podporu soukromému sektoru (až se dostane k moci). Jednalo se však o docela překvapivý tah vzhledem k tomu, že hnutí těžilo stejně tak z odborových organizací. Navíc sám předseda hnutí F. Chiluba pocházel z odborových kruhů. Předpokládalo se, že v určitých odvětvích bude soukromý sektor a s ním spojené podnikání efektivnější a že pomůže k navýšení pracovních míst a k růstu mezd. Prováděná politika MMD však ani jedno nezlepšila (Simutanyi 1996: 830, 832).

Síla MMD na počátku devadesátých let tkvěla ve sjednocení lidí z různých sfér (podnikatelé, odboráři, církevní představitelé, akademici, studenti či intelektuálové). Tato

⁵³ F. Chiluba zastával od roku 1974 funkci předsedy Zambijského kongresu odborových svazů (ZCTU) (Burnell 1997: 407, Lindberg 2006a: 77).

⁵⁴ Konec Kaundova režimu způsobily i stranické spory – K. Kaunda především dovolil vnitřní soupeření o moc ve straně a zároveň se nedokázal dostatečně vypořádat se svými odpůrci (třeba tak, jak se to dělo v jiných nedemokratických režimech). Na jeho odstranění měly zásluhu i relativně samostatné soudy, které vynášely rozsudky i proti tehdejšímu režimu (Hulec a Olša 2008: 376).

⁵⁵ Na druhou stranu osoby K. Kaundy si v Zambii i po letech stále dost považují především za jeho prosazování nacionalismu (Burnell 2005: 128).

⁵⁶ Jeho strana UNIP představovala už v roce 1964 hlavní politickou sílu v zemi (Erdmann a Simutanyi 2003: 3).

proto-strana později donutila K. Kaundu podepsat zákon o opětované legalizaci politických stran (Bartlett 2000: 434–434, Rakner 2011: 1113).⁵⁷ Názorová pluralita, kterou se MMD v době svého vzniku vyznačovalo, sehrála klíčovou roli nejen při porážce starého režimu (společné hledání nepřítele), ale stala se později v devadesátých letech i klíčovým důvodem postupného rozpadu MMD. Ze středu této strany se totiž postupně začali oddělovat důležité politické postavy, které zanedlouho čekal rychlý vzestup popularity, která je vynesla až do nejvyšších pater zambijské politiky.

Zambii v podstatě od jejího samostatného vzniku charakterizuje prezidentský systém (forma vlády) a odpovídá v tomto ohledu znakům prezidencialismu tak, jak jej definuje například Juan Linz (prezident volen přímo voliči nebo kolegiem volitelů, prezident disponuje výkonnou mocí, je volen na předem dané fixní funkční období, nemůže být z úřadu odvolán – kromě mechanismu impeachmentu, existence duální legitimacy se zákonodárným tělesem – navzájem se nemohou odvolat (vzájemná nezávislost), funkční období prezidenta není vázáno na zákonodárné těleso a opačně (Linz 1994: 6). Je tak patrné, že zambijské Národní shromáždění nikdy nemělo tak silné postavení, a to z důvodu silných pravomocí tamního prezidenta (Burnell 2002b: 291).

Opomenout krátkou zmínkou pro dokreslení kontextu nelze ani stranický systém Zambie. Je evidentní, že vlivem volebního systému charakterizuje zambijské prostředí roztržitost – existuje zde široký počet různých zaregistrovaných stran a rovněž nemalý počet nezávislých kandidátů. Navíc systém škodí malým stranám, z čehož plyne nadreprezentace velkých uskupení. V Zambii je možné hovořit o relativně demokratické soutěži, zároveň ale takto nastavený systém svým způsobem předpovídá vítěze (Fiala a Hejtmánková 2016: 112, 152). Z uvedeného plyne, že v Zambii nikdy příliš nefungovaly žádné akceschopné koaliční strany – ty zde existují spíše jako volné organizační struktury (Rakner 2011: 1108).⁵⁸ Je velmi jednoduché stát se členem některé z hlavních politických stran. Častý jev představuje také politické přeběhlictví.⁵⁹ Strany zároveň nedostávají od státu žádné peníze v podobě příspěvků,

⁵⁷ V době založení (1990) se hnutí MMD prezentovalo jako nátlaková skupina, která spojila širokou veřejnost a protestovala proti vládě jedné strany. Před volbami v roce 1991 se už hnutí jevilo spíše jako politická strana. Když se hnutí stalo vládním uskupením, tak se jeho charakter proměnil znovu. Už se nejednalo o tak jednotnou organizační skupinu – s nástupem k moci se ve straně projevila mimo jiné touha po vlivu, která do strany zavedla osobní rozepře a rozdělení do různých frakcí (Panter-Brick 1994: 244, Rakner 2011: 1113).

⁵⁸ Charakter politických stran je v Africe, a v Zambii nevyjímaje, následující: nejedná se celonárodní strany. V nevolebních rocích charakterizuje tamní strany prakticky nulová aktivita. Naopak v době voleb se strany silně personifikují a orientují na osobu reprezentující ji v parlamentu. Když tedy kandidát disponuje určitými vlastnostmi (obratnost a aktivita na lokální úrovni), může mu jeho činnost vynést poslanecký mandát, a to bez ohledu na stranu, za kterou je zvolen (Hulec a Olša 2008: 397).

⁵⁹ Z běžné praxe také plyne, že člověk může být členem několika stran zároveň. Co se týká pozastavení nebo vyloučení ze strany, tak je nutné rozlišovat dvě úrovně. Výzkum R. Tobolky ukazuje, že na národní úrovni bývají častým důvodem vyloučení problémy jedinců s korupcí, zatímco na té lokální nedostatečná disciplína a její nedodržování (Tobolka 2013: 20, 25).

a tudíž nemají ani žádnou zákonnou povinnost zveřejňovat své účetnictví. Hra o peníze začíná především na vládní úrovni, kdy strany u moci mají nejbližší ke státním financím, tudíž jejich vliv stoupá (Tobolka 2013: 17–18).⁶⁰

Po roce 1990 lze v zambijském systému spatřovat jednoznačný ústup UNIP ze scény a její oslabnutí na úkor nově nastupující MMD. Dále se na politické scéně v roce 2001 objevuje strana UPND, která se do budoucna stane jedním z hlavních aktérů zambijského stranického systému. V roce 2006 přichází do politické arény dnešní hlavní protivník UPND a současná vládnoucí strana PF. Obecně lze tvrdit, že až v třetí zambijské republice nalezneme ukotvení rysů pluralitních voleb. Zároveň je v současnosti patrné ustanovení dvou hlavních bloků, které soupeří vzájemně mezi sebou: PF a UPND.⁶¹

Přelomovým okamžikem se stal říjen roku 1991, kdy se konaly prezidentské volby, do kterých už mohla zasáhnout i opozice. Ta proti K. Kaundovi postavila kandidáta z Hnutí pro pluralitní demokracii (MMD) F. Chilubu, který zvítězil se ziskem 76 %. F. Chiluba svůj post obhájil i o pět let později, když získal prakticky identický procentní podíl. Opoziční UNIP však tyto volby bojkotovala. V roce 2001 se novým prezidentem stal L. Mwanawasa, který pocházel ze stejné strany jako F. Chiluba. L. Mwanawasa svůj post obhájil i v roce 2006. V roce 2008 však L. Mwanawasa zemřel a jeho dočasným nástupcem se stal R. Banda, kterému se ale nepovedlo totéž co F. Chilubovi, tedy svůj post obhájit. V roce 2011 R. Banda prohrává s kandidátem Vlastenecké fronty M. Satou. Ani ten však své volební období nedokončil, protože v roce 2014 došlo k jeho úmrtí. V roce 2015 nastupuje do úřadu po předčasných volbách kandidát Vlastenecké fronty Edgar Lungu, aby dokončil původní prezidentské funkční období M. Saty. Další a zatím poslední prezidentské volby se konaly v srpnu roku 2016, kdy znovu vítězí E. Lungu, který tak zůstává v čele prezidentského úřadu až do konce sledovaného období (African Elections Database – Elections in Zambia, IFES Election Guide – Country Profile: Zambia).

V devadesátých letech minulého století se na příkladu Zambie ukázaly především dva důležité aspekty. Proces tamní demokratizace nezačal (a tedy ani nepokračoval) správným směrem. Klíčové se zdají být především dvě věci. Zaprvé jde o nastavený volební systém, který má dlouhodobé důsledky na kvalitu politického systému, zastoupení stran a

⁶⁰ Hlavní stranická organizace je placena nejčastěji z platů poslanců, ministrů nebo jiných vysoce postavených úředníků, dále z vlastních zdrojů hlavních členů strany nebo i různých tajných sympatizantů. Národní sjezdy a konference stran také nejsou příliš časté – mají se sice konat každých pět let, ale ve skutečnosti se tak neděje. To platí o to více i v případě opozičních stran. S tím souvisí také druhá věc, že v průběhu pětiletého funkčního období opoziční partaje nemají příliš snahu nějakým způsobem vystupovat proti vládě, protože jim připadá, že to nemá smysl. Čas od času se ale opozice semkne a postaví do čela charismatického člověka (rok 2011 a M. Sata). Z terénního výzkumu navíc vyplývá, že většina dotazovaných vnímá politické strany a jejich programy jako podobné – liší se mnohdy pouze odlišným použitím slov, ale jde v zásadě o stejná témata (Tobolka 2013: 19–23).

⁶¹ Tento rys je typický pro celé sledované období zambijského systému (soupeření MMD a UNIP, MMD a UPND, MMD a PF, PF a UPND) (Fiala a Hejtmánková 2016: 59).

konkurenceschopnost v politickém soutěžení. Správně nastavený volební systém může zmírnit i pro africký kontinent tolik charakteristické multietnické konflikty. Druhou věcí je otázka provedení potřebných reforem. V řadě afrických zemí došlo k politické liberalizaci, ale už se neprovedla restrukturalizace, reformy a změny. Nadšení ze zavedení pluralitních voleb v Africe kolem roku 1990 tak bylo příliš velké – jak se ukázalo i na případu Zambie, téměř vůbec žádná pozornost nebyla věnována nastavení volebního systému. V Zambii opozice promarnila šanci na zavedení nových pravidel (Nasong'o 2007: 104–105). S postupem času však ale v otázce volebního systému Zambie učinila některé příznivé změny, které budou diskutovány níže.

Překážku k zavedení silnější a stabilnější demokracie představovaly následující dvě věci: především silné pravomoci prezidenta a přítomnost neopatrimonialismu (Erdmann a Simutanyi 2003: 88). Někteří autoři se domnívají, že úspěch demokratizace v Zambii závisí zejména na mezinárodní podpoře (Erdmann a Simutanyi 2003: 90). Je nezpochybnitelné, že přítomnost a působnost různých organizací v zemi (například Evropská unie) je pro tento stát důležitou a nepostradatelnou pomocí. Na druhou stranu nespornou výhodou zambijského systému po roce 1990 byla absence historických zkušeností s diktaturou nebo násilnými konflikty, z čehož tato země těží dodnes (Burnell 2005: 129).

Třetí republika přinesla potřebnou soutěživost a souboj více stran. Nicméně výsledkem je, že proti sobě stojí (až doposud) vždy pouze dvě největší strany. Systém pravděpodobně vykazuje nikoli známky dvoustranického systému, ale spíše prostředí s dominantní stranou. Ve sledovaném období došlo v Zambii ke dvěma politickým alternacím. Fenomény jako přeběhlictví, snaha prezidentů vládnout autoritářsky, etnická témata (absence soubojů etnik, jako spíše souboje uvnitř etnik, což vede k ještě většímu politickému tříštění) nebo separatismus (Barotseland) však v Zambii stále přetrvávají (Fiala a Hejtmánková 2016: 59, 64, 99).

Přestože na základě uvedených charakteristik systém Zambie naplňuje znaky demokratického systému, je stále patrné, že značnou výhodu před svými soupeři má vládní strana, která těží z přístupu ke všem klíčovým aparátům státu (například využívání médií ve svůj prospěch). Objevují se tak názory, že by k odstranění tohoto z pohledu opozice negativního jevu mohlo dojít prostřednictvím zavedení jiného volebního systému (Kabemba 2004: 61).

2.1. Volební systém Zambie

Následující část charakterizuje volební systém Zambie a jeho důležité konsekvence, které jsou aktuální ke konci sledovaného období (2016). Konkrétní vývoj pak přibližuje podkapitola 2.2. Vývoj zambijské politiky.

Zambijská republika se nevymyká většinovému trendu afrických zemí – délka funkčního období prezidenta je dána ústavou – hlava státu je volena na dobu pěti let. Funkční období je přitom shodné s obdobím jednokomorového parlamentu (National Assembly of Zambia 2016a: 45). Převzetí struktury volebního systému vychází z praxe Velké Británie – právě pod její správu Zambie v koloniální éře patřila. Každý volič disponuje tzv. zelenou kartou, kterou předkládá volební komisi a na základě které může volit (Electoral Institute for Sustainable Democracy in Africa). V Zambii je možné podat protest proti výsledkům voleb, který musí být předložen do 30 dnů od vyhlášení oficiálních výsledků. Součástí celého volebního procesu jsou již standardně pozorovatelé a monitorovací mise. V Zambii komplexně zajišťuje volby Volební komise Zambie (ECZ).

Kandidát na prezidenta musí dovršit věku minimálně 35 let, dále musí předložit listinu podepsanou minimálně 200 občany, kteří souhlasí s jeho kandidaturou. Prezident dále předkládá dokument o prokázání svého majetku a veškerých závazcích. Kandidát na prezidentský úřad má také povinnost uhradit správní poplatek (IPU PARLINE Database: Zambia). Prezident v politickém systému Zambie disponuje výsadním postavením. Podle ústavy je prezident nejen hlavou státu, ale rovněž také vlády a kromě jiného má funkci vrchního velitele ozbrojených sil (National Assembly of Zambia 2016a: 35).⁶²

Pro volbu prezidenta se země stává jediným volebním obvodem, přičemž vítěz je určen na základě absolutně většinového volebního systému. Pokud kandidát nezíská v prvním kole alespoň 50 % a jeden hlas k tomu, musí se konat druhé kolo, do kterého postupují dva nejlepší uchazeči o úřad.

Kandidát do parlamentu musí splnit následující kritéria: věk minimálně 21 let, předložení podepsané listiny se souhlasem kandidatury od nejméně devíti registrovaných voličů v daném volebním obvodu, zaplacení administrativních poplatků. Země je pro volby do parlamentu rozdělena do 156 jednomandátových obvodů (IPU PARLINE Database: Zambia). Pro získání poslaneckého křesla tedy stačí kandidátovi získat v daném obvodě největší počet hlasů. Z toho plyne, že se strany strategicky zaměřují na své tradičně silné obvody (bašty) – to

⁶² Na druhou stranu jeho pozice ještě není natolik silná, aby mohl například obcházet rozhodnutí Národního shromáždění Zambie prostřednictvím prezidentských dekretů (Stroh 2007: 12).

určitým způsobem vybízí k manipulaci s volebními okrsky prostřednictvím volebního inženýrství, které tak ovlivňuje výsledky voleb (Fiala a Hejtmánková 2016: 108).

Zambie patří ke státům, které mají ve své ústavě zakotvenu možnost odvolat prezidenta prostřednictvím impeachmentu. Bližší informace o tomto procesu je možné nalézt přímo v ústavě Zambie, kde jsou také vyjmenovány případy, kdy může být prezident prostřednictvím impeachmentu odvolán – jedná se zejména o situace, kdy prezident poruší některou část ústavy, práva nebo zákona; kdy prezident spáchá zločin klasifikovaný podle mezinárodního práva; kdy prezident provede hrubé pochybení (National Assembly of Zambia 2016a: 47).

Současná ústava Zambie hovoří o možnosti znovuzvolení prezidenta do úřadu. Jedná se o klasický formát, který je charakteristický tím, že prezident může být jednou znovuzvolen, jinými slovy může v úřadu pobývat po dvě funkční období. Poté už podle ústavy kandidovat nesmí:

„Osoba, která byla dvakrát prezidentem, nemůže do další volby zasáhnout“ (National Assembly of Zambia 2016a: 45).

System v Zambii splňuje i další podmínku prezidencialismu – existenci postu viceprezidenta, který přichází ke slovu především v situacích, kdy svůj úřad nemůže zastávat sám prezident. Viceprezident nastupuje do prezidentského úřadu v následujících situacích: úmrtí nebo rezignace prezidenta, případně jeho odvolání prostřednictvím impeachmentu (National Assembly of Zambia 2016a: 45).⁶³

Výhodu pro prezidenta představuje i možnost jmenování až osmi dalších poslanců. Jde o určitou pojistku, s pomocí které prezident dosazuje do parlamentu takové osoby, od kterých může vyžadovat (výraz poděkování) podporu prezidentské politiky (Burnell 2003: 65). Jedná se tedy další posílení prezidentských pravomocí.

2.2. Vývoj zambijské politiky (prezidentská období)

Ve vývoji zambijského systému lze po roce 1990 nalézt řadu působících politických stran. Z dlouhodobého hlediska však může na reálné ovlivnění politiky pomýšlet pouze několik z nich. Text se postupně věnuje konání následujících (vládních) politických stran: UNIP, MMD a PF. Důraz autor klade především na klíčové volební roky (prezidentské a parlamentní volby). Manipulace a podvody sice nejsou taktikou jen vládnoucích stran, ale také opozičních

⁶³ Historie Zambie pamatuje dva případy, kdy zemi vedl viceprezident. V roce 2008 Rupiah Banda (namísto zemřelého L. Mwanawasy) a v roce 2014 G. Scott (úmrtí M. Saty) (BBC News 2014, The Guardian 2008).

(Lindberg 2006a: 36), nicméně v případě Zambie hrají klíčovou roli především u těch vládních, které přímo ovlivňují politiku, a na ty je třeba upřít pozornost. Autor diplomové práce se více zaměří na prezidentské volby a jejich průběh. Tento postup plyne z výsadního a silného postavení prezidentského úřadu v Zambii. Následující subkapitoly (řazeny nikoliv podle konkrétních volebních roků, ale na základě funkčních období prezidentů) nabízejí v úvodu vždy shrnutí v daném období nejdůležitější platné volební legislativy (včetně změn). Poté autor práce seznamuje čtenáře s politickým děním v jednotlivých volebních letech.

2.2.1. F. Chiluba (1991–2001)

První volby ve sledovaném období v roce 1991 se konaly již v podmínkách přijetí nové ústavy. V zásadě se jednalo o poměrně nevšední text, protože vznikl v situaci politické alternace mezi starým a novým režimem. Atmosféra této doby se proto také promítla do znění celého textu, který nejvíce kladl důraz na vyjádření nejrůznějších druhů svobod (s ohledem na skončivší *one-party state*). Nová ústava, spojená nejen s předáním režimu, zároveň nahrazovala verzi z roku 1973. Ústava především nově, i na základě výsledků jednání politických stran, stanovila svobodu přidružení k politickým subjektům, ale zejména umožnila strany zakládat. Otevřela tedy prostor pro vícestranické soutěžení, které v končícím režimu nebylo přípustné. Další důležitou změnu představovalo také vytvoření Volební komise Zambie (ECZ), která od této doby měla povinnost dohlížet nad volebním procesem (prezidentské a parlamentní volby, spravovat obvody, jejich hranice a vytyčení) (National Assembly of Zambia 1991a: 15, 33).

Text dále například zakazoval držení osob v otroctví nebo ukotvil svobodu shromažďování. Určoval podmínky kandidatury na prezidenta (občan Zambie, minimální věk 35 let, nutnost být členem politické strany, nebo jí býti alespoň sponzorován, požadoval volitelnost daného kandidáta do Národního shromáždění, dále ukládal uchazeči o úřad povinnost uhrazení správního poplatku, předložení přehledu majetku a doložení podpory alespoň 200 voličů). Vítěz prezidentských voleb musel získat více než 50 % hlasů, jinak se konalo další kolo mezi dvěma nejlepšími uchazeči. Do Národního shromáždění se nově volilo nikoli 125, ale již 150 členů (prostřednictvím FPTP) a dále maximálně osm poslanců na základě prezidentského jmenování. Do parlamentu mohl být člověk zvolen za následujících podmínek: občan Zambie, věk alespoň 21 let a schopnost plynule ovládat úřední jazyk (National Assembly of Zambia 1991a: 10, 21–22, 30).

Další důležitý dokument představoval Electoral Act (1991), který novelizoval předchozí znění dokumentu z roku 1973. Určoval například proces volby prezidenta, poslanců a

deklaroval pravomoci Volební komise Zambie. ECZ podle tohoto ustanovení registrovala do voličských seznamů člověka, který byl občanem Zambie a dosáhl věku minimálně 18 let. Voleb se podle tohoto textu nesměl účastnit nikdo, kdo byl v posledních pěti letech shledán vinným z přečinu korupce nebo jiných ilegálních činností (National Assembly of Zambia 1991b: 93–94).

Dále akt detailně vymezil pravomoci a působnost nově zřízené Volební komise Zambie. Mezi její kompetence od této doby (1991) v podstatě až do konce sledovaného období (2016) spadá například rozdělení provincií do volebních obvodů, spravování volebních místností ve volebních obvodech (zřizování, údržba), registrace voličů a s tím spojené změny a úpravy v registracích občanů, vymazání či přesouvání voličů do jiných volebních obvodů, spravování nominací jednotlivých kandidátů v prezidentských a parlamentních volbách, administrace správních poplatků spojených s kandidaturami, určování osob, které mohou být připuštěny do volebních místností, koordinace, logistika a vedení celého procesu sčítání volebních hlasů, zveřejňování a tabulace výsledků voleb nebo vyhlásování termínů prezidentských a parlamentních voleb (National Assembly of Zambia 1991b: 97–99).⁶⁴

Situaci v zemi na začátku devadesátých let jednoznačně ovlivnilo zrušení *one-party state* (tj. legalizace dalších stran). Opozice však rozhodně neměla jednoduchou výchozí pozici. Nové strany musely čelit četným nástrahám. V jejich neprospěch hovořilo hned několik věcí: počáteční neochota vlády přejít k pluralitnímu systému; stát se nacházel v mimořádném stavu, což automaticky znamenalo, že má vláda (stát) ještě výraznější pravomoci, které by za normálního stavu nemohla používat; státní správa podléhala vlivu vládní strany; média spadala pod úřední kontrolu. Opozice tedy měla v mimořádném stavu značně omezené možnosti a musela spoléhat na Kaundův slib, že nebude užívat vládních zásahů do uvedených sfér (Panter-Brick 1994: 233, 235). UNIP oproti opozici v počátku před novými volbami 1991 neoddiskutovatelně disponovala silnou, celostátní, organizační strukturou a v neposlední řadě

⁶⁴ Součástí volební legislativy tvořil v roce 1991 také zákon Local Government Act, Chapter 282 (1991), který upravoval nařízení především pro volby nižší úrovně. Nicméně až doposud je součástí volebních zákonů, a tak je nutné ho alespoň v základních obrysech nastínit. Akt upravoval provádění voleb na lokální úrovni. Předmětem výnosu bylo rovněž stanovení členství ve volebních komisích. Výnos také vyžadoval vlastnictví Národní registrační karty (NRC), pokud se volič chtěl účastnit voleb, dále stavěl mimo zákon nakupování hlasů a úplatkářství před, během i po volbách. Zakazoval také zastrasování a vyhrožování násilím (National Assembly of Zambia 1991c: 5, 11–12). Za vlády F. Chiluby došlo také k přijetí zákona Societies Act (Chapter 119) (1994), který upravil působnost a činnost společností, a především klubů nebo spolků – zkrátka subjektů, jejichž počet členů byl větší nebo roven 10. Nezáleželo přitom, za jakým účelem byl daný subjekt založen. Výnos dále stanovil, že ministr, do jehož gesce spadá dozor nad registrací a působností takových subjektů, mohl na základě svého uvážení (v případě prohřešku proti zambijským zvyklostem, ústavě nebo obecně proti míru) dle svého uvážení jakýkoliv takový spolek okamžitě zrušit. Měl tedy v tomto ohledu v rukou poměrně silnou pravomoc. Zároveň takové subjekty podléhaly rozsáhlé kontrole ze strany registrátora, neboť měly povinnost pravidelně předkládat zprávy o stavech spolků a klubů (snadná kontrolovatelnost), přehledy o činnosti nebo rozvalu. Celou kontrolu nad působením organizací zajišťovala vláda, konkrétněji Ministerstvo Zambie pro právní otázky (National Assembly of Zambia 1994: 9, 16).

také potřebnými finančními prostředky (Fiala a Hejtmánková 2016: 32). Navíc tu existovala oprávněná obava, že přestože změna ústavy z roku 1991 opětovně legalizovala politické strany (vícestranická demokracie, svoboda tisku), tendence z minulého režimu mohly v případě drtivého vítězství MMD nakonec i přetrvat (pozici silného prezidenta ústava nezměnila), tudíž po těchto volbách mohla Zambie teoreticky znovu směřovat k určité formě *one-party state* (Andreassen, Geisler a Tostensen 1992: 25-26, Burnell 1995a: 397).

P. Burnell upozornil na jednu podstatnou věc, že ačkoliv tehdy Zambie zavedla vícestranický systém, tak ten volební se prakticky nezměnil – jeho předpověď, a sice předpoklad, že vícestranický systém v podstatě v Zambii povede k bipartismu, se tak potvrdil už v příspěvku z devadesátých let (Burnell 1995a: 401).⁶⁵ I dnes totiž, přestože v Zambii operuje větší počet stran, bojují o moc reálně jen dva nejsilnější subjekty.

Jeden z podstatných negativních jevů, které ovlivnily situaci v zemi na dlouhou dobu dopředu, představovala absence reformy systému a politické soutěže, zejména s ohledem na dobu před vícestranickými volbami v roce 1991 (Nasong'o 2007: 91). To však bylo víceméně zřetelné vzhledem k povaze odstraňovaného režimu. Právě chybějící reforma zemi znatelně chyběla a také uškodila (vzhledem k budoucnosti).⁶⁶

Problém spočíval především v tom, že nový režim zachoval staré pořádky a struktury, a k tomu se ještě navíc začal chovat autoritářsky, což bylo vidět na příkladu pronásledování aktérů pozorovacích misí, které dohlížely v Zambii na kvalitu voleb. Tito pozorovatelé se nevyhnuli zatýkání nebo zabavování peněz. Kromě toho došlo i k napadení jejich sídel a kanceláří v zemi. V momentě, kdy se MMD dostalo k moci, tak se namísto provádění demokratizačních procesů zaměřilo na to, aby vyhrálo další volby (Nasong'o 2007: 93, 100–101). To jde ruku v ruce s tím, že zde nebyla z pohledu vládní strany žádná snaha nic měnit. Tím se potvrdila například argumentace G. Sartoriho, který tvrdil, že jakmile se jednou elity dostanou k moci, tak nebudou rušit (ani reformovat) něco, co je udrží u moci a poskytuje jim výhodu proti ostatním (Sartori 2001: 39).

Přesto nakonec panovala s volbami v roce 1991 relativní spokojenost, kdy pozorovatelé vyjadřovali alespoň naději s ohledem na etablování demokracie a s výhledem na politickou a ekonomickou reformu (Burnell 2001a: 97). Jednalo se totiž především o volby, ve kterých se

⁶⁵ Povaha zambijského stranického systému je dána historickými souvislostmi a tendence inklinují spíše k takovému trendu, kdy dochází pouze ke změnám aktérů, zatímco slabá opozice a frakcionalizace přetrvává (Burnell 2001b: 260).

⁶⁶ Zároveň je však nutné dodat, že i když skončil systém *one-party state*, tak prvky neopatrimonialismu v zemi byly patrné i ve třetí republice. Navíc i v ní vládní síly podnikaly jisté kroky proti opozičním silám – například prostřednictvím neúměrného zdanění oponentů. Vláda sama sobě i nadále poskytovala nejvýhodnější výhody (Von Soest 2007: 629, 636).

rozhodovalo o osudu přibližně 25 let trvající vlády K. Kaundy – voliči tento režim jednoznačně odmítli (Fiala a Hejtmánková 2016: 34).

Na začátku roku 1991 se po obnovení multipartismu v zemi registrovalo přibližně sedm stran, reálně však vznikla jediná – MMD. Volby na podzim 1991 vyhrála MMD jak na parlamentní, tak na prezidentské úrovni (Hulec a Olša 2008: 374–375). Druhá republika tak skončila porážkou K. Kaundy. Začátek třetí republiky (přelom let 1990/1991) tak charakterizuje především drtivé vítězství F. Chiluby a hnutí MMD a jejich společný nástup k moci.

F. Chiluba získal silný mandát. Zprvu čerpal podporu z celé země. Tím spíše, když volby v roce 1991 byly odborníky považovány za jedny z prvních opravdu demokratických na africkém kontinentu. F. Chiluba se mohl stát hrdinou nejen Zambie, ale také vzorem pro ostatní africké státy (Hulec a Olša 2008: 378–379). Také relativně poklidné předání moci mezi K. Kaundou a F. Chilubou mělo jít příkladem celému africkému kontinentu v 90. letech minulého století (Kabemba 2004: 1). Jenže nadšení z příchodu nové politické síly brzy vyprchalo.

Jak se brzy ukázalo, situace v zemi se velmi záhy začala podobat té za vlády K. Kaundy. Po určité době si lidé v zemi začali všimnout, že i za režimu F. Chiluby postupně došlo k používání podobných praktik. Nepokoje vzbuzovalo zatýkání politických oponentů a dále rostoucí míra korupce. Krátce na to se na politické scéně znovu objevil K. Kaunda, který se po volební porážce v roce 1991 stáhl do ústraní. Tentokrát se však K. Kaunda ocitl na druhé straně barikády. Z opozičních lavic kritizoval vládní počínání v čele s F. Chilubou. K. Kaunda byl nakonec na příkaz vlády zatčen a jeho strana UNIP obviněna z maření výkonů vlády (Hulec a Olša 2008: 379, 381).

První „*founding elections*“ provázela řada nedostatků – mnoho voličů se k urnám vůbec nedostalo z důvodu vytvoření nových volebních obvodů, které ale voliči nemohli nalézt (Fiala a Hejtmánková 2016: 33). To pochopitelně vyvolalo podezření, že průběh voleb hned na svém počátku nemusí být úplně regulérní. Později se tyto obavy potvrdily.

Volby v roce 1996 se konaly především v prostředí nových ústavních změn. Došlo k přijetí nové ústavy⁶⁷, která změnila volební systém prezidenta na relativní většinu v prvním kole. Tato zambijská ústava definovala rovnost mužů a žen před zákonem. Stanovila Zambii jako křesťanskou republiku, která však zároveň každému umožňovala vyznávat svou vlastní víru a náboženství. Občanství Zambie, pokud ho občan nezískal narozením na zambijském

⁶⁷ Různé verze zambijské ústavy nabízejí poněkud zajímavý vývoj. Ústava měla samozřejmě více podob, ale k těm nejdůležitějším patřila podoba z roku 1953 (platila ještě v době federace Rhodesie a Nyasalandu), dále znění z roku 1964 (vznik nezávislosti Zambie – zavedení vícestranického systému a prezidenta v čele exekutivní moci), ústava z roku 1972 (nastoluje systém *one-party state*), verze z roku 1991 (opětovně zavádí pluralismus a multipartismus) a ústava 1996 (konsolidace multipartismu v zemi, byť s vadami) (Motsamai: 2014: 2).

území, mohl dostat člověk splňující tyto požadavky: minimální věk 21 let a pobyt na území Zambie nejméně po dobu 10 let. V této verzi ústavy také platilo, že pokud občan Zambie získá občanství jiné země, automaticky přichází o to zambijské. Každá osoba měla dále právo na svobodu projevu nebo shromažďování. V Zambii také podle tohoto dokumentu platila presumpce nevinny (National Assembly of Zambia 1996a: 1–2, 9, 22).

Na post hlavy státu mohl ve znění ústavy z roku 1996 v Zambii kandidovat občan splňující následující požadavky: oba rodiče Zambijci, minimální věk 35 let, člen politické strany (nebo jí být sponzorován), způsobilost ke zvolení do parlamentu, bydliště v Zambii po dobu alespoň 20 let.⁶⁸ Každý prezident republiky mohl zastávat svou funkci maximálně po dvě funkční období (vždy na fixní dobu pěti let). Pokud by došlo k uvolnění na postu prezidenta (odstoupení, úmrtí), ústava nařizovala konání nových voleb do 90 dnů od tohoto okamžiku. Pravomoci v tomto období přecházely na viceprezidenta, který stál v čele úřadu do doby zvolení řádného prezidenta (National Assembly of Zambia 1996a: 21–22, 24–25)

Zákonodárne těleso (National Assembly of Zambia) tvořilo 150 členů a dále ne více než osm poslanců nominovaných na základě rozhodnutí prezidenta. Být zvolen do parlamentu mohl být občan, který splnil následující podmínky: občan Zambie, minimální věk 21 let, gramotnost, plynulá domluva úředním jazykem. Zambijský parlament musel zasedat nejméně jednou ročně (National Assembly of Zambia 1996a: 33, 43).

Volební komise Zambie dle znění ústavního zákona kontrolovala hranice jednotlivých obvodů, přičemž pokud došlo k jejich změnám, projevíly se automaticky vždy při následném rozpuštění parlamentu. Ústava dále stanovila, že jednotlivé volební obvody mají být co nejvíce podobné a přibližovat se tzv. kvótě, kterou představovalo číslo, jenž vzešlo z vydělení počtu obyvatel (z posledního sčítání) počtem volebních obvodů (National Assembly of Zambia 1996a: 39).⁶⁹ Problém v Zambii však nejen v 90. letech, ale v celém sledovaném období, spočíval v neaktuálnosti voličských seznamů (sčítání lidu) – udávaná čísla často neodpovídala reálným hodnotám.

Soudní moc Zambie dle ústavy z roku 1996 tvořil Nejvyšší soud Zambie, Vrchní soud Zambie, Soud pro průmyslové vztahy, podřízené soudy, místní soudy a další soudy zřízené

⁶⁸ Pokud by se ke kandidatuře na prezidentský úřad přihlásil pouze jeden člověk, který by zároveň splnil všechny požadavky, byl by automaticky prohlášen za prezidenta rovnou bez proběhnutí hlasování.

⁶⁹ V roce 1996 vstoupil v platnost také zákon Electoral Commission Act (1996), který upravoval působnost volební komise. Její členy dle znění zákona jmenoval prezident se souhlasem Národního shromáždění. Příslušníci komise byli jmenováni na dobu maximálně sedmi let. Každá komise se skládala z předsedy a dalších maximálně čtyř členů. Finanční prostředky na činnost komise vyčleňoval parlament. Z těchto peněz byly hrazeny platy jednotlivých členů komise a také další poplatky spojené s jejím působením. Zároveň měla komise každý rok povinnost předložit závěrečnou zprávu o hospodaření a činnosti v uplynulém roce (National Assembly of Zambia 1996b: 2, 5–6).

parlamentem. Předsedu a členy Nejvyššího soudu Zambie jmenoval prezident se souhlasem parlamentu (National Assembly of Zambia 1996a: 45–46).

V roce 1996 vyhrálo prezidentské i parlamentní volby opět hnutí MMD v čele s F. Chilubou. Před hlasováním došlo k vytvoření nových voličských seznamů, jejichž zhotovení si vzala na starost izraelská společnost Nikuv Computers. To samozřejmě představovalo změnu – MMD totiž nechtělo staré voličské seznamy z roku 1991 a let předešlých, které by v roce 1996 nezohledňovaly mladé voliče, kteří toho času stáli proti starému režimu. Volby 1996 se konaly v prostředí ústavních změn, z nichž k nejvýznamnějším patřilo omezení prezidentského mandátu na maximálně dvě funkční období. Jinými slovy prezident nemohl být v čele úřadu ne více než dvakrát (bez ohledu na to, zda obě období na sebe bezprostředně navazovala, či nikoliv). Další novinku představovalo nařízení, které stanovilo, že prezidentovi rodiče museli být Zambijci. Obě opatření měla za cíl zamezit K. Kaundovi v kandidatuře na prezidenta, neboť jeho rodiče pocházeli z Malawi. Kolem roku 1996 se ale dokonce spekulovalo i nad tím, že uvedené změny mohly vyřadit ze soutěžení i samotného F. Chilubu, neboť jeho rodiče údajně měli původ v tehdejší Zairu (Burnell 1997: 408).

Nastalá politická situace a výsledky voleb znepokojovaly i zahraniční pozorovatele a investory. Například USA nesouhlasily se změnou tehdejší zambijské ústavy, Velká Británie se zase stavěla skepticky k rostoucí korupci, takže druhý jmenovaný stát v období kolem voleb přestal do Zambie posílat finance. Nicméně do začátku roku 1997 se začalo výrazně privatizovat ve prospěch mezinárodních investorů. Navíc samotná MMD plánovala zúžit širokou státní sféru. Vše tak vedlo k jistému upokojení celé situace a k přilákání nových investorů (Burnell 1997: 414). V prezidentských volbách se tedy volilo za podmíněk, které znamenaly pro UNIP prakticky jistou porážku, tudíž tato strana bojkotovala nejen prezidentské, ale i parlamentní volby (Burnell 2000: 4).⁷⁰

Jestliže volby v roce 1996 MMD vyhrálo v podstatě bez většího boje, na konci první poloviny devadesátých let se objevil pro tuto stranu nečekaný problém. V počátcích devadesátých let pluralita názorů MMD spojovala, nyní se začaly čím dál častěji projevat rozepře jednotlivých myšlenkových proudů uvnitř strany, což způsobilo postupné tříštění a rozbroje. Nepokoje způsobily i myšlenky MMD na zrušení omezeného prezidentského mandátu. To vše v kontextu nebývale silné kritiky prakticky ze všech stran, tedy i interní (stranické). Uskupení tedy posléze opustil L. Mwanawasa, tehdejší viceprezident, který rezignoval na svůj post z důvodu stranických rozkolů a kritiky vnitřní politiky MMD (Fiala a Hejtmánková 2016: 35). Rozkol v hnutí MMD byl dokonce takový, že někteří jeho členové

⁷⁰ I s ohledem na tento fakt nebylo výjimkou, že řada politiků z UNIP v devadesátých letech přecházela právě do MMD (Burnell 1994: 24).

požadovali demokratičtější změny – na tento názorový proud F. Chiluba velmi promptně zareagoval tím, že dané členy vyloučil ze strany (Hulec a Olša 2008: 383).

Země v době kolem roku 1996 navíc ekonomicky neprosperovala, vláda nedokázala naplnit očekávání občanů. Společenská situace během voleb v roce 1996 tak hnutí MMD vůbec nenahrávala a podle některých názorů se strana natolik obávala volební prohry, že sáhla k již zmíněným zákonným nařízením, jež měly za cíl odstranit ze soutěže bývalého prezidenta K. Kaundu. Dokonce se objevily názory, že kdyby v tomto roce proběhly svobodné volby bez vládních zásahů, MMD v čele s F. Chilubou by je prohrálo. Volby 1996 tak představovaly ve vztahu k těm z roku 1991 poměrně rychlé vystřízlivění (Ikpe 2009: 305, Lindberg 2006a: 53).

Po volbách 1996 se politická situace v zemi začala horšit. Ze strany vládní MMD docházelo k neustálému pronásledování opozice. K. Kaunda byl obviněn z vlastizrady, vězněn, ale nakonec propuštěn. Demokratické principy v zemi se vytratily i z důvodu prakticky neumožněného působení politické opozice. Uvnitř se mohlo na okamžik zdát, že země působí rozpolceně, nicméně navenek vykazovala známky jednoty. Navíc se F. Chiluba osvědčil jako obratný vyjednávač v nastalých krizích v sousedních zemích (Hulec a Olša 2008: 387, 389). Nicméně MMD, nejprve profilovaná jako nová demokratická síla, později neodolala mocenskému pokušení a užila autoritářských praktik (Basedau, Erdmann a Mehler 2007: 121).

2.2.2. L. Mwanawasa (2001–2008), R. Banda (2008–2011)

S postupně blížícími se volbami v roce 2001 v podstatě neustále sílil odpor proti dosavadnímu prezidentovi země F. Chilubovi. Ten zprvu zamýšlel, že by se znovu účastnil voleb. Nicméně nakonec zvolil ústup, neboť viděl, že taková vlna nevole vůči jeho osobě by mu v přímých volbách vítězství pravděpodobně nepřinesla. Diskuze o třetím prezidentském mandátu se stala hlavním tématem tehdejších předvolebních debat. Dokonce tak závažným, že rozdělilo hnutí MMD na dva tábory – na přívržence této změny a na odpůrce. Těm, kdo vystupovali proti návrhu, nakonec nebyl umožněn vstup na kongres strany. Příznivci F. Chiluby si tak sami schválili stanovy pro umožnění třetího prezidentského mandátu, nicméně stále platil jeho ústavní zákaz. Zpětně se ukázalo, že F. Chiluba při svém rozhodnutí znovu nekandidovat podlehl především mezinárodnímu tlaku, silné občanské společnosti a v neposlední řadě tlaku opozice (Burnell 2002a: 1111, Burnell 2005: 125, Fiala a Hejtmánková 2016: 40).

Místo sebe nakonec F. Chiluba strategicky navrhl L. Mwanawasu. Jenže i tento krok se mezi členy MMD setkal s nemalým odporem. Už v tu chvíli se totiž obecně ve stranických kuloárech spekulovalo o tom, že kandidátem by se měl stát M. Sata. Celá situace vyústila v další drobení strany. M. Sata totiž po kroku F. Chiluby záhy stranu MMD opustil a založil své vlastní

politické uskupení s názvem Vlastenecká fronta (PF). Tou dobou si interní politickou krizí procházela také UNIP. Přibližně v této době vznikla také Strana pro rozvoj národa (UPND), jež disponovala proti jiným alternativním stranám jednou důležitou předností – jako jediná totiž v té době nestavěla politickou základnu na bývalých členech, odpadlících a přeběhlících z MMD. Postupně se do jejího čela probojoval Anderson Mazoka, člověk, který se výrazně podílel na privatizaci zambijských měděných dolů (Fiala a Hejtmánková 2016: 42, Hulec a Olša 2008: 392).

V prosinci 2001 Chilubův nástupce L. Mwanawasa vyhrál v prezidentských volbách jen o necelých 34 000 hlasů. Naplno se tak v tomto roce ukázala jistá slabost užití systému FPTP pro první kolo prezidentských voleb. Vítězný kandidát totiž v roce 2001 nezískal příliš silný mandát – na jeho zvolení do úřadu však tento fakt vliv neměl. Prezidentem se stal L. Mwanawasa se ziskem pouhých 29,16 %, druhý skončil A. Mazoka s počtem 27,15 %.⁷¹ Problém pro MMD nastal ve volbách do Národního shromáždění, kdy hnutí získalo pouhých 69 mandátů ze 150 možných. Navíc ani po jmenování dalších osmi poslanců (výsada zambijského prezidenta), nemělo hnutí MMD v Národním shromáždění potřebnou většinu (Burnell 2002a: 1105).⁷² Druhá skončila UPND, třetí UNIP (IFES Election Guide – Country Profile: Zambia).

Zároveň se v roce 2001 z ekonomických důvodů poprvé konaly prezidentské, parlamentní i lokální volby dohromady. Do oblasti se vrátily také pozorovatelské mise – například organizace Carter Center, která před tím odmítla dohlížet nad volbami v roce 1996 z důvodu nekompetentnosti voleb (bojkot ze strany UNIP). Přestože na volby dohlíželo poměrně dost zahraničních pozorovatelů, nezměnilo to nic na výsledku, který z voleb vyplynul. Pouze necelých 20 % registrovaných voličů hlasovalo pro L. Mwanawasu. Z volebního období a výsledků vzešla přeci jen jedna novinka. Vzniklo totiž nové soupeření – jako hlavní protivník MMD se vyprofilovala strana UPND v čele s A. Mazokou (Burnell 2002a: 1107).⁷³ MMD tak postupně začala ztrácet podporu. Sice se této straně povedlo zavést nutné ekonomické a hospodářské změny, nicméně voliči vytýkali vládě především to, že nedokázala zlepšit jejich životní úroveň (Burnell 2002a: 1108).

Ze středu společnosti v té době k tomu všemu ještě vyvstaly nepokoje mezi hlavními etniky. Vláda MMD byla v roce 2001 složena primárně z Bembů – to představovalo zásadní problém. Celou napjatou situaci ještě umocnil nový prezident L. Mwanawasa, který z tohoto

⁷¹ Volební zisk L. Mwanawasy, který stačil k vítězství, byl nejenže rekordně nízký, ale zároveň ve skutečnosti tvořil podporu pouze 19 % registrovaných voličů (Burnell 2002a: 1107).

⁷² Volby v prosinci 2001 proběhly za hustých dešťů, které komplikovaly celou logistiku a působnost ECZ. Řada voličů tak zůstala doma a třeba takoví rolníci raději obdělávali svá pole (Burnell 2002a: 1112).

⁷³ A. Mazoka působil jako manažer důlní společnosti Anglo-America (Burnell 2002a: 1109), přičemž na zambijskou politickou scénu výrazněji vstoupil už v roce 1998 (Burnell 2001b: 241).

etnika nepocházel. Současně stále trvala roztržka čelních představitelů MMD M. Sata vs. F. Chiluba (Burnell 2002a: 1109–1110).⁷⁴

L. Mwanawasa tedy nedisponoval dostatečně přesvědčivým mandátem. Mohl se tak některým jevit jako slabý vítěz voleb. Ukázala se zde také prozíravost F. Chiluby, který věděl, že L. Mwanawasa po autonehodě nebude schopen vykonávat svůj mandát naplno, tudíž předpokládal, že by jím mohl manipulovat. F. Chiluba tedy v tomto ohledu nasadil do úřadu svou jakousi loutku (Klíma 2012: 543). Brzy se začaly projevovat neshody mezi prezidentem a předsedou MMD. L. Mwanawasa překvapivě jmenoval do ministerských pozic i opoziční představitele. F. Chiluba tehdy zůstal předsedou MMD, ale prezident mu komplikoval jeho stranické předsednictví například tím, že odvolal jeho spřízněné osoby. L. Mwanawasa se také zavázal přispět k řešení korupce v zemi. Dokonce inicioval vyšetřování samotného F. Chiluby ze zpronevěry, proces se ale velmi časově zdržel a následně prezident upřednostnil řešení svého zdravotního stavu. Země se za vlády tohoto prezidenta stabilizovala. Mimo jiné i z toho důvodu, že L. Mwanawasa reprezentoval etnikum blízké Tongům a Loziům, stál tedy obrazně proti většinovým Bembům (Hulec a Olša 2008: 394–395).

Stalo se také pravidlem, že MMD vyhrožovala provinciím, které budou hlasovat proti ní, odepřením finančních prostředků na rozvoj. Volební urny s lístky z venkovských oblastí často přicházely do ústředí až s velkým zpožděním, což zkrátka navyšovalo spekulace o možných manipulacích. I volební pozorovatelé měli z části omezenou působnost, neboť s jejich přítomností v jednotlivých částech země musela nejprve souhlasit samotná volební komise (Burnell 2002a: 1115).

Na druhou stranu za vlády MMD postupně došlo k zavedení procesu, kdy členové mohli ze strany svobodně odejít a dále se účastnit voleb i v jiných barvách. Zatímco něco podobného nebylo v dobách vládnutí UNIP přípustné. V tomto ohledu je třeba uznat přínos politických snah MMD. Navíc, i přes různé problémy, se lidé naučili vnímat politickou alternaci jako běžný jev (kontrast s obdobím *one-party state*). Občané se také stali více ostražití proti těm, kteří by si chtěli přehnaně uzurpovat moc. Už tehdy ale bylo patrné, že opozici nebude stačit k nahrazení MMD pouze kritika, ale že musí přijít s vlastními politikami a programy, chce-li oslovit lid a dosáhnout změny (Burnell 2001b: 261, 263).

V případě Zambie lze náznak demokratizace charakterizovat spojením „*nová hra se starými pravidly*“. Dokládá to právě příklad z prezidentských voleb z roku 2001. V nich měl kandidát L. Mwanawasa viditelnou převahu už před tím, než samotné volby začaly. Ke zvolení prezidenta totiž stačila prostá většina, což se jako poškozující z pohledu opozice nejlépe

⁷⁴ M. Sata zastával funkci ministra bez portfeje ve vládě MMD (Burnell 2002b: 294). Tudíž i on později patřil k politickým přeběhlíkům.

ukázalo právě v tomto roce, kdy byla opozice natolik roztržena, a tudíž neschopna postavit do voleb jednoho společného opozičního kandidáta. Pokud by v zemi platil jiný volební systém, tak by velmi pravděpodobně ve druhém kole stál proti L. Mwanawasovi opoziční A. Mazoka, přičemž vládní kandidát by při tehdejší neoblíbenosti F. Chiluby ve společnosti neměl výhru vůbec jistou (Nasong'o 2007: 91, 94).⁷⁵

Platilo však i nadále, že MMD v čele s F. Chilubou za pomoci volebního inženýrství manipulovalo nejen volby 1996, ale i ty následující z roku 2001 (O'Donovan 2004: 26, Fiala a Hejtmánková 2016: 98). Obecné neshody nakonec potvrzoval i důležitý aspekt demokratického systému, a sice akceptace volebních výsledků (porážka) ze strany opozice. Zatímco v roce 1991 výsledkově druhá nejsilnější strana uznala prohru, ve volebních letech 1996 a 2001 už k tomu nedošlo (Lindberg 2004: 101). K hlavním zásadám demokratického prostředí a spravedlivých voleb také nepochybně patří správná registrace oprávněných voličů. I v této oblasti však v Zambii v letech 1991–2001 docházelo k výrazným problémům a pochybením (Rakner a Svasand 2002: 19).

V roce 2006 vláda MMD přijala zákon Electoral Act no 12 (2006), který rušil obdobný výnos z roku 1991. Text detailně vymezil a upravil průběh samotného volebního procesu. Ukládal povinnost volební komisi průběžně aktualizovat seznamy voličů. Dle znění tohoto zákona občané, kteří chtěli volit, museli kromě podmínky věku minimálně 18 let, vlastnit také registrační kartu.⁷⁶ Výnos dále například upravoval i podobu hlasovacích lístků. V prezidentských volbách takový arch měl obsahovat portrét kandidáta, jméno a název strany. Zároveň platila povinnost lístky pro prezidentské a parlamentní volby barevně odlišovat (National Assembly of Zambia 2006a: 124, 136).

⁷⁵ Nespravedlnost volebního systému se ještě více projevila ve volbách 2001 na parlamentní úrovni. Existovalo totiž více volebních obvodů, ve kterých těžily ze silné podpory MMD i UNIP. Nakonec MMD získalo lehce přes 28 % hlasů, ale pokud by se hlasy převedly na mandáty v procentech, tak získalo 46 % mandátů. Z uvedeného nastavení měla užitek také UNIP, jež získala téměř 24 % hlasů, ale na mandáty v procentech přes 32 % parlamentních křesel. Obě strany tak ve výsledky vzešly z voleb jako silně nadreprezentované. Nejvíce utrpělo Fórum za demokracii a rozvoj (FDD), které získalo skoro 16 % hlasů, ale převedeno procentně na mandáty jenom 8 % křesel (podreprezentace) (Lebeda 2006: 884, Nasong'o 2007: 95).

⁷⁶ Registrační karta v tomto ohledu neobsahovala žádné neobvyklé informace – jednalo se především o jméno, adresu, pohlaví, datum narození a fotografii.

Obrázek č. 2: Vzor prezidentské kandidátní listiny

OATH/AFFIRMATION OF ZAMBIAN CITIZENSHIP OF PRESIDENTIAL CANDIDATE AND PRESIDENTIAL CANDIDATE'S PARENTS

1. I, (full names).....
of(residential address).....
of (postal address).....
and holder of National Registration Card No.....
being a candidate for election to the office of President of the Republic of
Zambia,
 1. I was born on
Village/Township/Town
District.....Country.....
 2. That I have attained the age of thirty-five years;
 3. That I am a Zambian citizen;
 4. That both my parents are Zambian citizens by birth/descent;*
That my father (full names).....
was born on.....
Village/Township/Town

District..... Country.....
and that my mother (full names).....
was born on.....
Village/Township/Town.....
District Country.....
 5. That I am qualified to be elected as a member of the National Assembly;
 6. That I have been domiciled in Zambia for a period of at least twenty years;
and
 7. That I have not twice been elected as President.
The above information has come to my knowledge by
Date..... Signature.....
- SWORN/AFFIRMED BY THE SAID:
At:
Thisday of20
BEFORE ME:

Zdroj: National Assembly of Zambia 2006a: 175

Ve stejném roce vláda MMD schválila nové znění zákona Electoral (Code of Conduct) Regulations (2006). Kodex chování 2006 rušil a nahradil dokument z roku 1996. Akt například stanovil, že nesmělo docházet k využívání státní dopravy pro účel politické kampaně, k zesměšňování politické strany nebo vlády (karikaturami) na veřejných shromážděních nebo politických setkáních. Zambijské policejní síly podle tohoto výnosu nesměly během volebních kampaní používat zastrašování. Média měla povinnost (oficiálně) poskytovat vyvážené a objektivní zpravodajství o politických kampaních. V této oblasti docházelo k systematickému porušování nařízení, neboť v období voleb státní média pravidelně škodila opozičním subjektům nejrůznějšími způsoby. Kromě toho akt upravoval i podmínky pro působení pozorovatelských misí na zambijském území. Každá z nich musela vlastnit akreditaci,

kteřou vydávala a přidělovala výhradně Volební komise Zambie (National Assembly of Zambia 2006b: 5, 7, 9, 11).⁷⁷

L. Mwanawasa dokázal vyhrát s MMD i další volby v roce 2006. Tentokrát se těšil přesvědčivějšímu vítězství se ziskem 42 % a náskokem více než 13 % před druhým kandidátem, který si zaslouží pozornost, protože se nakonec do prezidentského křesla později také dostane – nebyl jím nikdo jiný než M. Sata, kandidát Vlastenecké fronty (PF). Třetí skončil s odstupem 4 % kandidát UPND Hakainde Hichilema, který se rovněž později stane důležitou postavou zambijského politického systému – jeho kandidatura totiž v tomto roce nebyla zdaleka tou poslední (IFES Election Guide – Country Profile: Zambia).

Před řádnými volbami v roce 2006 se událo několik nečekaných změn na zambijském politickém poli. Především zemřel předseda UPND A. Mazoka. K tomu se ještě více začal projevovat zhoršený zdravotní stav tehdejšího prezidenta L. Mwanawasy, který v té době prodělal několik infarktů a jeho stav se neustále zhoršoval. Do čela strany UPND se nakonec dostal tehdy ještě neznámý H. Hichilema, který kandidoval na prezidenta na spojené opoziční kandidátce UDA⁷⁸ (Sjednocená demokratická aliance). H. Hichilema ale pocházel z menšinového etnika Tongů, takže neměl z pohledu celonárodní podpory příliš šancí. Na druhou stranu tentokrát mezi prezidentskými kandidáty nefiguroval žádný Bemba – to dávalo šanci na výhru M. Satovi, jenž měl pracovně velmi blízko k F. Chilubovi. M. Sata stále vystupoval poměrně kriticky proti tehdejší vládě. MMD si osočování nenechala líbit a jako odplatu zvolila obvinění M. Saty z toho, že jako kandidát na prezidenta adekvátně neposkytl přehled o svém majetku. Krátce na to následovalo obvinění z porušení povinností – vzápětí ale byla obžaloba nakonec stažena. M. Sata vzešel z těchto rozeprů jako vítěz, neboť si ho lidé od této doby pamatovali jako výraznou opoziční osobnost (Hulec a Olša 2008: 400). Jak se později ukázalo, M. Sata si tímto jednáním připravil cestu k prezidentskému úřadu.

Všechny sledované volby (prezidentské a parlamentní) v rozmezí let 1991 až 2006 vyhrála MMD. Do shrnujícího období vlády MMD lze ještě zahrnout také volební rok 2008, ve kterém prezidentský úřad vedl R. Banda. V roce 2008 totiž nastává pro Afriku poměrně typický

⁷⁷ V letech 2007 a 2015 zambijská vláda schválila úpravu zákonů týkajících se provádění referenda. Původní zákon o referendu vznikl už v roce 1967 (National Assembly of Zambia 1967), nicméně princip ustanovení a fungování platí s menšími úpravami i v současnosti. Změny z roku 2007 (Referendum Act Chapter 14) a 2015 (Referendum Amendment Act) v tomto ohledu nepřinesly významné procesní úpravy. Akt umožnil prezidentovi dle svého uvážení vypisovat referenda. Otázky v lidových hlasováních musejí mít takovou formulaci, na kterou lze odpovědět pouze formou „ano“/„ne“ (National Assembly of Zambia 2007: 2). Klíčovou otázkou představuje oblast vymezení platnosti referenda. Výsledek referenda bude závazný pouze v případě, když v něm hlasuje většina oprávněných voličů (kalkulováno v souhrnu i s těmi, kteří v daném referendu nehlasovali) (National Assembly of Zambia 2007: 5). Ve znění zákona z roku 2015 došlo k explicitnímu vyjádření, že pro platnost referenda se musí dostavit alespoň 50 % oprávněných voličů, kteří mají právo volit v prezidentských a parlamentních volbách (National Assembly of Zambia 2015: 142).

⁷⁸ Toto uskupení se skládalo ze stran UPND, UNIP a FDD (Tobolka 2013: 16).

jev v prezidentských úřadech. V červnu L. Mwanawasa na následky mozkové mrtvice zemřel. V říjnu téhož roku se tak musely konat další prezidentské volby. Dočasným prezidentem se podle ústavy do doby předčasných voleb automaticky stal tehdejší viceprezident R. Banda. Ze stranického pohledu nastala poměrně kontroverzní situace, kdy R. Banda byl v té době členem UNIP, ale do prezidentského úřadu nastupoval jako kandidát MMD (Klíma 2012: 544).

Zambie dle tehdejšího zákonného ustanovení měla povinnost do 90 dnů od smrti prezidenta uspořádat nové volby. Strany se tehdy velmi rychle dohodly na termínu voleb a R. Bandovi, dosavadnímu a dočasnému prezidentovi, se podařilo zvítězit nad M. Satou (40,63 % vs. 38,64 %), čímž se kandidát za MMD stal oficiálním prezidentem Zambie – ovšem pouze na omezené období – konkrétněji do roku 2011, kdy měl vypršet mandát zesnulému L. Mwanawasovi (African Elections Database – Elections in Zambia, Fiala a Hejtmánková 2016: 49, IFES Election Guide – Country Profile: Zambia).

2.2.3. M. Sata (2011–2015)

Předpoklady patrné už v roce 2006 se potvrdily při volbách 2011, kdy se prezidentského úřadu ujal M. Sata za PF. J. Klíma k tomu dodává, že se tak stalo i díky obratné rétorice, podpoře měst i přitažlivosti, které R. Banda (nakonec druhý v pořadí) nedokázal čelit. Třetí místo obsadil H. Hichilema z UPND. Vlastenecké frontě se podařilo vyhrát i parlamentní volby (IFES Election Guide – Country Profile: Zambia, Klíma 2012: 544). V těchto volbách tak došlo poprvé od „*founding elections*“ k do té doby pro jihoafrický region neobvyklé politické alternaci – naposledy druhá PF volby vyhrála a v porovnání s posledními volbami v roce 2006 si výsledek s MMD vyměnila, čímž zároveň ukončila její dvacetileté vládnutí. Na třetím místě se umístila UPND (African Elections Database – Elections in Zambia, Fiala 2015: 116, Fiala a Hejtmánková 2016: 54, IFES Election Guide – Country Profile: Zambia).

Tyto volby provázely větší nepokoje, které nakonec pocítila i sama Volební komise Zambie, když se její internetové stránky staly terčem hackerského útoku. Výsledky voleb však i tak platily a M. Satovi se tedy na celkově již čtvrtý pokus podařilo získat prezidentský úřad. M. Sata si mezi lidmi vysloužil přezdívku *Král kobra* – svůj „jedovatý jazyk“ totiž neváhal ve svých projevech náležitě použít. M. Sata nešetřil kritikou a pokud s něčím nesouhlasil, neostýchal se hlasitě ozvat. Jako v případě špatných pracovních podmínek dělníků v dolech, ve kterých participovaly tou dobou většinou čínské těžbařské společnosti. M. Sata se svou stranou dokonce zašel tak daleko, že osočil MMD z přijímání nemalých finančních obnosů právě ze strany čínských společností, v jejichž zájmu bylo znovuzvolení R. Bandy. M. Satovi se nelíbil především objem peněz, kterými MMD v politické kampani disponovala. Volební

pozorovatelé tentokrát dali částečně Vlastenecké frontě zapravdu, když kritizovali využívání médií, a především státních prostředků ze strany MMD na politickou kampaň (BBC News 2011).

Zároveň i nadále platilo, že vládním stranám se u moci od roku 1991 do 2011 dostávalo politické nadreprezentace, tudíž se těšily zisku většího podílu mandátů, než na které měly podle obdržených hlasů nárok (Fiala 2015: 197, 199).

Povědomí občanů o možnosti volebních machinací ve společnosti stále trvalo a plynulo rovněž i z terénního výzkumu I. Hejtmánkové, která se sice primárně nezabývala volebními manipulacemi, nicméně z dotazování zambijských občanů lze toto povědomí odvodit. Přestože výzkum nebyl vytvářen na širší skupině obyvatel, tak i při menším vzorku dotazovaných vyšly najevo pochyby o regulérnosti voleb – jednalo se především o manipulaci samotnou, ale i o problematiku kupování hlasů především ve venkovských oblastech, kde za voličskou podporu lidé dostávali různé dary. Na venkově totiž žije mnoho chudých občanů a pokud má daná strana dostatečné finanční zdroje, může si podporu těchto lidí jednoduše koupit (Hejtmánková 2012: 57, 64). Otázkou zůstává, jestli tito voliči poté skutečně danou stranu volí (Don't Kubeba).

2.2.4. E. Lungu (2015–2016, 2016–)

Podruhé za relativně krátkou dobu došlo k úmrtí prezidenta Zambie. Stalo se tak ke konci roku 2014, kdy náhle zemřel M. Sata. Do úřadu prezidenta dočasně nastoupil viceprezident G. Scott, který dovedl Zambii k předčasným volbám, které se konaly v roce 2015 (BBC News 2014, The Guardian 2008).⁷⁹ Nyní se hrálo v politické aréně o to, kdo z uchazečů dokončí původní Satův mandát, který měl vypršet v roce 2016.

Situace se ve Vlastenecké frontě vyostřila už během zdravotních potíží M. Saty, který byl nakonec nucen kvůli léčbě opustit zemi. Ještě před jeho smrtí se tak ve straně rozhořel spor o to, kdo má být jeho nástupcem jako kandidát PF. Vlastenecká fronta se v tu dobu rozdělila na dva tábory. Jeden z nich prosazoval kandidaturu E. Lungua bez stranického hlasování – z důvodu krátké doby mezi volbami by se dle stoupenců tohoto přesvědčení nestihla volba kandidáta uvnitř strany uskutečnit. Druhé křídlo naopak požadovalo hlasovací mechanismus dodržet. Situace se nakonec vyostřila natolik, že spor musel být řešen u soudu, který dal za pravdu E. Lunguovi (tedy variantě bez hlasování). Volby v roce 2015 doprovázela nízká

⁷⁹ G. Scott, bílý Zambijec skotského původu, se nemohl účastnit samotných prezidentských voleb, neboť se jeho rodiče nenarodili v Zambii, avšak řídit zemi G. Scott dočasně mohl. Tento politik měl velmi blízko k M. Satovi, ale se svým spolustraníkem E. Lunguem si už tolik nerozuměl (BBC News 2015).

volební účast (husté deště) a kromě toho se ukázalo, že se hlasování konalo podle voličských seznamů z roku 2011 (Goldring a Wahman 2016: 108–109).

V rámci kampaně se vyprofilovali dva silní kandidáti – za dosud vládnoucí PF se jím tedy stal E. Lungu a jeho hlavního vyzyvatele představoval již dobře známý H. Hichilema z UPND. Výsledek volby přinesl nečekaně vyrovnaný souboj. Očekávalo se totiž, že E. Lungu svého soupeře porazí větším rozdílem, ale překvapivě se tak nestalo. Kandidát PF nakonec zvítězil se ziskem 48,84 %. Podpora druhého kandidáta H. Hichilemy dosáhla úrovně 47,16 %. Rozdíl mezi oběma uchazeči činil necelých 28 000 hlasů. UPND po zveřejnění výsledků okamžitě žádala o prošetření voleb, ale na výsledku to nic nezměnilo (Fiala a Hejtmánková 2016: 57, Goldring a Wahman 2016: 108).

E. Lungu, právník, který zastával funkci ministra obrany, se tedy stal dočasným prezidentem Zambie. Opoziční H. Hichilema však výsledky neuznal, označil volby za podvodné a obvinil dokonce i ECZ z toho, že napomohla E. Lunguovi do úřadu (BBC News 2015).

Volby 2015 dále doprovázely další klíčové události. Za nečekaně vysokou podporou H. Hichilemy stálo i politické přeběhlictví směrem k UPND a v neposlední řadě strategický krok H. Hichilemy, který si jako svého zástupce – viceprezidenta – vybral osobu pocházející z etnika Bembů (Geoffrey Bwalya). Ukázalo se, že šlo o zdařilý krok a že tím výrazně zvýšil šanci na zisk prezidentského úřadu. G. Bwalya měl představovat pomocnou sílu pro UPND zvláště v oblastech, kde tradičně sbírala silnou podporu Vlastenecká fronta (především provincie Copperbelt) (Goldring a Wahman 2016: 108–109).

V roce 2016 se konaly nejen další volby, ale zároveň v tomto roce politici přijali řadu legislativních změn (ústava, volební zákony). V pozměněné ústavě lze od roku 2016 nalézt novou definici Zambijské republiky: „*Republika je jednotným, nedělitelným, multietnickým, vícerasovým, mnohonárodnostním, multikulturním a mnohonárodnostním demokratickým státem*“ (National Assembly of Zambia 2016a: 11).⁸⁰

K nejzásadnější změně dochází v oblasti volebního systému do prezidentského úřadu. Pokud kandidát v prvním kole nezíská více než 50 % hlasů, následuje do 37 dnů od prvního kola souboj mezi dvěma nejlepšími uchazeči (National Assembly of Zambia 2016a: 41). S prezidentskými volbami souvisela i další změna, a sice zavedení postu tzv. *running mate* – jde v podstatě o alternativní název pro post viceprezidenta, který se od této úpravy volí společně s prezidentským kandidátem – z důvodu snížení nákladů na případné přídatné prezidentské volby, které by se jinak musely konat za účelem zvolení nástupce, který původní mandát

⁸⁰ Zambie také změnila postoj ke dvojímu občanství. Ústava totiž nyní stanovuje, že člověk nepřijde o své občanství, získá-li k němu ještě další (National Assembly of Zambia 2016a: 14).

dokončí. Nyní automaticky *running mate* nastupuje na prezidentské místo, pokud se uvolní. Jednalo se v tomto ohledu o reakci na poměrně častá úmrtí prezidentů v zambijském úřadu. Současně nová ústava zvyšuje počet volených poslanců do Národního shromáždění ze 150 na 156 členů, kteří se stále volí podle systému FPTP (počet prezidentem nominovaných poslanců zůstává stejný – osm) (National Assembly of Zambia 2016a: 24, 42, 49).⁸¹

Nově také dochází ke zřízení ústavního soudu, do jehož gesce spadá nejen dohled na nad dodržováním zambijské ústavy, ale především má oprávnění rozhodovat ve veškerých věcech týkajících se voleb a volebního procesu. Tento soud tak tedy rozhoduje i o případných stížnostech, které se týkají průběhu voleb, platnosti volebních výsledků a dalších věcí (National Assembly of Zambia 2016a: 41, 56).

Ke změně došlo i v požadavcích na prezidentské kandidáty. Především znění zákona ruší povinnost mít oba rodiče Zambijce. Uchazečem o prezidentský úřad od této doby může být občan státu, který má bydliště v Zambii, dosáhl věku 35 let, provedl voličskou registraci, absolvoval určitou formu přídatného vzdělání (akademické minimum), mluví plynule oficiálním úředním jazykem, má zaplacené daně, předložil seznam aktiv a pasiv, uhradil nutný poplatek za kandidaturu a doložil podporu nejméně 100 registrovaných voličů z každé provincie. Člověk s dvojitým občanstvím není podle znění zákona kvalifikovaný kandidát na prezidenta (National Assembly of Zambia 2016a: 40).

Zároveň v tomto roce došlo ke změně znění i dalších volebních zákonů. Dokument Code of Conduct (Schedule to Electoral Process Act) 2016 nahradil podobný výnos z roku 2006. Zákon zakazuje médiím vysílat jakékoliv politické rozhovory či kampaně v den hlasování. Zároveň ve sdělovacích prostředcích nesmí docházet k předpovědím volebních výsledků nebo ke zveřejňování průzkumů voleb. V oblasti dohledových misí akt ukládá volebním pozorovatelům povinnost v případě vyskytnuvšího se problému (nesoulad se zákony) tuto skutečnost ihned nahlásit na odpovědná místa. Podle výnosu platí stále povinnost pozorovatelů (a jejich sponzorů) získat platné povolení pro působení na zambijském území v době voleb od ECZ, která má také pravomoc jakoukoliv akreditaci pozorovatelům odebrat či úplně zrušit (National Assembly of Zambia 2016d: 770–771, 773). Zde musí být zvážena závažnost případného prohřešku, neboť takovým činem by si ECZ spíše jen přidělávala problémy a působila by tím nedůvěřivě.

Také činnost ECZ byla upravena zákony z roku 2016. Výnos s názvem Electoral Commission of Zambia Act z roku 2016 ruší a nahrazuje zákon o volební komisi z roku 1996.

⁸¹ Po stránce logistické výnos stanovuje konání společných voleb vždy na druhý čtvrtek v srpnu po posledních všeobecných volbách. Na tento den (prezidentské a parlamentní volby) také připadá státní svátek (National Assembly of Zambia 2016a: 18).

Nejpodstatnější změnu představuje zavedení imunity pro všechny členy volební komise, proti kterým tak nově nesmí být vznešena žádná žaloba nebo vedeno trestní řízení (National Assembly of Zambia 2016b: 585). Komise se podle tohoto znění zákona skládá z předsedy, místopředsedy a dalších tří členů (funkční období sedm let), přičemž každý člen může být jednou znovuzvolen. Výnos i nadále stanovuje povinnost komise dohlížet nad nestranným průběhem voleb. Komise zároveň musí vést dokumentaci o účetnictví, které podléhá kontrole auditora, po jehož revizi komise do 90 dnů od skončení daného roku předkládá auditní zprávu prezidentovi (National Assembly of Zambia 2016b: 581–582, 586).

Pravomoci volební komise dále upravuje Electoral Process Act (2016), který ruší a nahrazuje podobnou verzí dokumentu z roku 2006. Nejnovější text (2016) detailně stanovuje volební komisi postup při administraci volebního procesu (včetně registrace voličů). Komise je zodpovědná za určení a řádné oznámení veškerých lhůt, které se týkají voleb (termíny pro sestavení rejstříků nebo data pro požádání o registraci, sestavení časového plánu voleb – nejen den samotný, ale také uzávěrky pro podání nominací) (National Assembly of Zambia 2016c: 772). Komise se také stará o volební obvody (vytyčení a administrativní správa). Dále ECZ zhotovuje mapy obvodů, volebních stanic a místností. S tím souvisí i její pravomoc přemístit volební místnost na jiné místo (s odůvodněním ve znění zajištění spravedlivých voleb) (National Assembly of Zambia 2016c: 718–720).

Zákon dále nařizuje užívání průhledných hlasovacích boxů. Komise ověřuje totožnost voliče přes registrační kartu a zároveň musí občanovi zkontrolovat ruce, zdali na nich nemá barevné označení (indikace již proběhnuté volby) – toto opatření má zabránit opětovanému hlasování. Komise má také povoleno využít elektronickou cestu pro doručení výsledků z jednotlivých obvodů (National Assembly of Zambia 2016c: 730, 732, 738).

Řádné a zatím poslední volby v roce 2016 se konaly po uvedených ústavních změnách, které byly přijaty jen těsně před samotným hlasováním a které v zemi způsobily značné kontroverze. Reforma představovala především posílení prezidentských pravomocí. Prezidentovi nově umožňovala rozpustit parlament, pokud nebude plnit svou funkci. Došlo také k již zmíněné změně volebního systému pro prezidentské volby (Goldring a Wahman 2016: 109).

I o rok později po předčasných volbách proti sobě stanuli stejní kandidáti. E. Lungu v roce 2015 porazil H. Hichilemu 2015 o necelých 28 tisíc hlasů. V roce 2016 vítězný náskok kandidát PF nepatrně navýšil a porazil soupeře z UPND o přibližně 100 000 hlasů (50,35 % vs. 47,63 %). Obdobný výsledek vzešel i z výsledků voleb do Národního shromáždění (těsná výhra PF nad UPND) (Goldring a Wahman 2016: 113–114, IFES Election Guide – Country Profile: Zambia).

S volbami v roce 2016 vláda spojila i uspořádání referenda (souběžné konání z důvodu vysokých ekonomických nákladů). Referendum se voličů tázalo, zda souhlasí se změnou ústavy, která měla nově posílit Listinu práv, a zda podporují zrušení a nahrazení tomu odpovídajících částí ústavy. Ústředním tématem referenda se stalo rozšíření práv občanů v politické, ekologické nebo kulturní oblasti (přístup k informacím a další). Volební účast v referendu nakonec nedosáhla potřebných minimálně 50 %, přestože se Volební komise Zambie snažila vést aktivní kampaň, která měla občanům přiblížit chystané změny. Voliči v referendu sice jednoznačně návrh přijali (71,09 % souhlasilo se změnou), nicméně hlasování nepomohlo být prohlášeno za platné z důvodu nízké účasti oprávněných voličů (pouze 44,44 %) (Electoral Commission of Zambia). Dle vládních interpretací znamenala neplatnost referenda promarněnou příležitost Zambijců na další rozvoj v uvedených oblastech. Odpůrci v čele s UPND zase tvrdili, že prováděné změny měly sloužit primárně k zájmům vládní PF. Proto také opozice vyzývala občany, aby účast v referendu bojkotovali. Zdá se tak, že hlavní důvod nízké účasti v referendu spočíval v tom, že občané Zambie vnímali protichůdnost názorů dvou hlavních politických proudů na toto referendum. V takovém případě se lidé raději rozhodli ponechat současný stav. S tím souvisí i další aspekt, a sice politizace zmíněného referenda, ve kterém z uvedeného důvodu voliči hlasovali podle doporučení „svých“ politických stran. Pro budoucí úspěch obdobného referenda však bude nutné, aby se obě hlavní strany shodly alespoň na elementárních bodech, čímž by voličům jednak vyslaly jasný vzkaz a zároveň by jim usnadnily rozhodování (Goldring a Wahman 2016: 114, Zambia Daily Mail 2016).

Samotný průběh prezidentských a parlamentních voleb komplikovalo několik věcí. Jednak se vytvářely dlouhé fronty před volebními místnostmi. Celý volební proces se tak výrazně zpozdil. Navíc reportované situace (vytvářející se fronty) naznačovaly značný nárůst volební účasti, ale ve skutečnosti se zvýšila pouze nepatrně – to samo o sobě vzbuzovalo nedůvěru. Tlak na sebe vytvořila i samotná Volební komise Zambie, když sebevědomě před sčítáním oznámila, že zveřejní konečné výsledky do 48 hodin po uzavření poslední volební místnosti. To se jí ale bohužel nepodařilo, celý proces trval výrazně déle, a proto se ještě více otevřel prostor pro spekulace o možné manipulaci voleb – na tuto interpretaci ochotně přistoupila opoziční UPND. Konečně výsledky nakonec přisoudily H. Hichilemovi zlepšení i v takových oblastech jako Copperbelt (faktor, který mu chyběl ve volbách 2015), nicméně, jak se později ukázalo, na jeho porážce ani tento posun nic nezměnil (Goldring a Wahman 2016: 112–113).

Z proběhnuvších voleb vzešlo několik podstatných informací. Volební výsledky naznačily důležitost regionální podpory pro jednotlivé prezidentské kandidáty a zároveň stále nízké zastoupení žen v zambijské politice. K opravdové soutěži v podstatě došlo pouze

v provinciích Central, Copperbelt a Lusaka, jinak dominovaly regionální oblíbenosti. PF se spoléhala především na podporu v oblastech severní a východní provincie (Bemba), zatímco UPND uspěla v jižních a západních oblastech (Tonga) (The Independent 2016). V souhrnu volby vytvořily poměrně napjaté politické podmínky. Vyhraněnost situace ještě zvýraznila petice strany UPND proti údajně podvodně zvolenému E. Lunguovi do prezidentského úřadu – její snaha však neměla šanci na úspěch a byla záhy velmi rychle zmařena. Volební den jako takový sice přinesl poklidný průběh voleb, nicméně po vyhlášení výsledků přeci jen propukly určité nepokoje. K neklidné situaci přispěla i média, která rozhodně nevystupovala nestranně. K tomu opozice odmítla akceptovat vyhlášené volební výsledky. Celkově tak zatím poslední volby nevedly k větší demokratizaci zambijského politického systému (Goldring a Wahman 2016: 115–118).

3. Analýza ovlivnění výsledků voleb

Autor diplomové práce v této kapitole v rámci analýzy pracuje s platnými zákony v daném období, dále také s přiblížením politického dění v souvislosti s manipulativními technikami a v neposlední řadě s výstupy pozorovatelských misí. Nastíněné a uvedené legislativní změny vycházejí z kapitoly č. 2, kde jsou jednotlivé dokumenty detailněji uvedeny a rovněž citovány.

Na základě analýzy výnosů pozorovatelských misí autor dospěl k závěru, že tyto subjekty ve všech volebních letech určitou mírou kritizovaly zambijský volební proces. Nepotvrdila se tak některá stanovení z teoretické kapitoly, která regionálním pozorovatelům při činnosti přisuzovala spíše nekritičnost z důvodů vlastních záměrů v regionu a dále z důvodu odvrácení pozornosti od možných nedemokratických praktik ve svých režimech. Ukázalo se totiž, že i regionální pozorovatelé neváhali Zambii doporučit vylepšení, ať už formou rad, či přímo prostřednictvím kritiky. Dále z analýzy vyplynulo, že často docházelo k překryvu (ke shodnosti) hodnocení jednotlivých organizací – v tomto ohledu tak nebylo možné vyloučit i jejich vzájemnou spolupráci při vytváření závěrečných zpráv. Na druhou stranu uvedené reporty sice v některých případech nabídly podobné závěry, nicméně nikdy nešlo o zcela identická shrnutí a v každém výstupu přinesli pozorovatelé svůj vlastní pohled na věc.⁸²

Z analytického postupu dále vyplynula rozdílná propracovanost (detailnost) jednotlivých výstupů, které se svou kvalitou a úrovní místy i výrazně lišily. Otázkou je, co takový jev způsobilo. Nabízí se dvě vysvětlení. Někteří pozorovatelé skutečně nemuseli mít zájem zacházet v reportech příliš do detailů a výrazně kritizovat, nebo jednoduše neměli kapacity na to, aby postavili takovou misi, která bude mít své zástupce v co největším počtu volebních obvodů (nebo ve všech).

Vzhledem k zaměření diplomové práce se autor při analýze výstupů pozorovatelských misí zaměřil především na kritiku nedostatků zambijského volebního procesu. Dále autor předesílá, že vzhledem k obsáhlosti většiny výstupů přistoupil k určité restrikci na dle jeho názoru nejdůležitější pasáže, a uvedl ty nejpodstatnější nedostatky ve vztahu ke zvolenému tématu.

⁸² K. Kaunda kolem roku 1991 nejprve odmítal do Zambie pozorovatelské delegace pozvat, ale na základě reformních tlaků (opozice a demokratické strany volaly po mezinárodním dohledu nad volbami) k nim nakonec vydal souhlas (Andreassen, Geisler a Tostensen 1992: 7, 59). Svým podílem k rozhodnutí tehdejšího prezidenta Zambie přispěl i jeho blízký přítel bývalý prezident USA a zakladatel The Carter Center, Jimmy Carter, který K. Kaundu přesvědčil, aby do své země pozorovatele přizval (Burnell 1994: 19). Monitorování zambijských voleb v roce 1991 se tak nerodilo lehce vzhledem k politickým tlakům z mezinárodního prostředí, ale nakonec došlo k jeho svolení. Toto rozhodnutí výrazně pozitivně ovlivnilo budoucnost misí v africkém regionu, do kterého se tyto delegace od zmíněného okamžiku začaly vypravovat v čím dál větším počtu (Andreassen, Geisler a Tostensen 1992: 68–69). Zambie se stala prvním suverénním africkým státem s mezinárodně uznávanou vládou, který ke svým volbám (1991) přizval internacionální pozorovatele (Bjornlund, Bratton a Gibson 1992: 407).

Z důvodu specifčnosti vývoje zambijského politického systému diplomant nadále považuje za důležité uvést některá doprovodná vysvětlení k volebním misím. Volby v roce 1991 představovaly vůbec první sledovaný hlasovací proces, který však monitorovaly pouze dvě hlavní mise – Carter Center společně s NDI a Commonwealth Observer Group. Volby v roce 1996 se konaly za nestandardních podmínek, ve kterých hlavní opoziční síla UNIP volby bojkotovala. Stalo se tak zejména z důvodu vládních podvodů a manipulací, které vyústily v postup MMD proti K. Kaundovi, jenž prakticky vedl k jeho vyloučení ze soutěže. Většina delegací se také v roce 1996 na základě uvedených argumentů do Zambie vůbec nevydala. Jednu z mála výjimek tvořilo uskupení NDI, které později charakterizovalo Zambii v roce 1996 jako de facto *one-party state* (National Democratic Institute for International Affairs 1996: 12). Konstatování pozorovatelů z voleb 2008 se mnohdy poměrně shodovala se závěry z roku 2006 – to lze přičíst poměrně krátkému rozmezí mezi hlasováními. Ve volbách v roce 2011 vydala organizace COMESA a ICGLR společné prohlášení.

V každé souhrnné tabulce autor diplomové práce provádí své rozřazení zjištěných jevů do kategorií vybraného modelu s označením jednotlivých typů podvodů (manipulace pravidel – MP, manipulace voličů – MV, manipulace hlasování – MH) a zároveň k nim přiřazuje určenou sílu manipulace podle tabulky uvedené v části 1.3.7. Autor práce si je vědom, že se některé výstupy často překrývaly, proto u takových jevů použil značku (*jz*) – již započítáno. Znakem (-) diplomant vymezil ty jevy, u nichž nezkoumal vztah k volebním manipulacím. Pod každou tabulkou výstupů misí je uvedena další, ve které autor diplomové práce seznamuje čtenáře s průměrnými hodnotami (vychází z analýzy zpráv různých misí) typů manipulací pro ten daný volební rok. V závěru části 3.1. se poté nachází průměrné hodnoty za celé sledované období, tj. od roku 1991 do 2016.

3.1. Aplikace modelu volebních manipulací

Analytická část sledovaného období začíná rokem 1991 a opětovnou legalizací ostatních stran – v tomto ohledu se jednalo o jedno z nejpozitivnějších rozhodnutí ve sledovaném období. Uvedená změna nelze označit za vládní manipulaci – chyběl tu totiž při výměně a politické alternaci subjekt, kterému by taková změna prospěla. Navíc legalizace vícestranické soutěže v obecné rovině napomáhá všem aktérům – v zambijském prostředí především tedy těm opozičním.

Ústava z roku 1991 tedy zavedla vícestranický systém a zároveň zřídila Volební komisi Zambie, která má na starosti volby v Zambii dodnes. Konstituce z tohoto roku také změnila počet prezidentem jmenovaných poslanců z původních pěti na nynějších (2016) osm. Tento

nástroj v obecné rovině posiluje vliv prezidenta, který jeho využitím může promlouvat do politiky a posilovat také svoji moc v prezidentském úřadě.

Nejdůležitějším bodem prvně sledovaných voleb v roce 1991 se ukázalo být opětovné zavedení pluralismu. Před volbami se však vyskytly různé překážky, které vzbuzovaly rozpory. Především neúplný seznam voličů. Jindy pravidelně aktualizovaný rok před volbami, nyní neaktuální a starý z roku 1987. Lze se domnívat, že ti voliči, kterým už bylo osmnáct let, a kteří tedy nemohli do voleb zasáhnout z důvodu neplatného voličského seznamu, by volili spíše opozici. Pozorovatelé tedy měli za to, že uvedená neaktualnost listin znatelně znevýhodňovala MMD. Další věc se týkala prokazování identity při volebním aktu. Dříve se volilo na průkaz totožnosti a průkaz voliče. Nemalé množství voličských průkazů však už tou dobou pozbývalo platnosti a bylo v největším zájmu starého režimu, aby vydávání těch nových trvalo co nejdéle. Opozice tedy požadovala možnost volit pouze na průkaz totožnosti. Znepokojení MMD také vyvolalo rozhodnutí volební komise o tom, že sčítání hlasů z každého obvodu bude probíhat výhradně centrálně, a nikoliv přímo ve volebních místnostech. MMD se nejvíce obávala toho, co se bude dít s volebními lístky při převozu z jednotlivých místností do centrálního sčítacího pracoviště. V Zambii byly nakonec tou dobou zřízeny dvě domácí monitorovací komise, které si konkurovaly. Tento fakt nejprve trochu znepokojoval zahraniční pozorovatele, ale obecně platilo, že došlo ke zlepšení dohledu nad průběhem voleb. Potřebným proškolením nakonec prošlo na 6 000 pozorovatelů, kteří tak mohli být umístěni do každé volební místnosti (Panter-Brick 1994: 241–243).

Charakter vládnutí vítězné MMD ale postupně začínal připomínat tendence minulého režimu. Ministři za MMD začali zneužívat svá postavení, když při svých podnikatelských činnostech uzavírali byznys s vládními organizacemi. Důkazem toho, že se režim příliš netransformoval, byla i všude přítomná, a na ministerské úrovni o to více, korupce, která se rozšířila už za K. Kaundy, ale za F. Chiluby se stala ještě patrnější. Přišlo se totiž například na to, že někteří ministři MMD a jejich blízcí se zapletli kromě korupce také do prodeje drog a praní špinavých peněz (Nasong'o 2007: 102–103).

Tabulka č. 5: Zambie (volby 1991) – kritika volebních pozorovatelů

Organizace	Hlavní nedostatky
Carter Center / NDI	neúplná registrace voličů (MH 3), nejasné sčítání (MH 3), postoj médií (MP 1, MV 1), nezřetelné financování (MV 2)
Commonwealth O. G.	nezávislost volební komise (MP 1, MH 1), neúplná registrace voličů (jz), nejasné sčítání (jz), zpožděný přesun urn do center sčítání (MH 3)

Realizace: vlastní na základě zdrojů Commonwealth Observer Group 1992, National Democratic Institute for International Affairs a Carter Center of Emory University 1992

Tabulka č. 5a: Bodové hodnocení manipulací – volby 1991

Typ manipulace	Průměrná hodnota
Manipulace pravidel (MP)	1,00
Manipulace voličů (MV)	1,50
Manipulace hlasování (MH)	2,50

Realizace: vlastní

Z pohledu demokratického vývoje představovaly zápornou etapu hned následující volby z roku 1996. Vládní strana MMD užívala účelovou manipulaci se zákony. Nejpatrněji se jednání strany projevilo v oblasti změn, které se týkaly podmínek kandidatury na prezidenta. Není pochyb o tom, že zejména body o povinnosti kandidáta mít oba rodiče Zambijce a omezení prezidentského mandátu na maximálně dvě funkční období, měly za cíl odstranit z prezidentského klání K. Kaundu. Tato kapitola se zapsala prizmatem manipulací volebních zákonů nesmazatelně do historie sledovaného úseku zambijské politiky a jen velmi těžko ji některé z dalších jednání překonávalo.

Výhra MMD ve volbách 1996 patřila ke kontroverzním, protože se ukázalo, že tato strana používala vládní (tedy státní) zdroje, tudíž požívala nemalých výhod proti politickým protivníkům.⁸³ Navíc platily nevýhodné podmínky pro K. Kaundu, který tak se svou stranou

⁸³ Volební vítězství ještě utužilo vztahy v MMD, kdy se z uskupení, které sdružovalo spíše koalici zájmů, postupně stala sjednocenější politická strana (Burnell 1997: 413).

UNIP volby v roce 1996 bojkotoval.⁸⁴ MMD měla tou dobou výhodu i v široké organizaci po logistické stránce, takže se jí podařilo dostat se s kampaní do odlehlejších oblastí i v období hustých dešťů. MMD také kontrolovala veškeré komunikační prostředky (televize, rádia nebo noviny) (Burnell 1997: 408–409, Burnell 2000: 4).⁸⁵ Není proto také divu, že MMD jako jediná politická strana v roce 1996 postavila kandidáty ve všech volebních obvodech (150) (Krennerich 1999: 950). Zpětná kontrola také ukázala, že pro volby 1996 bylo zaregistrováno o půl milionu lidí méně než v roce 1991. To vše v době, kdy v Zambii docházelo k populačnímu růstu. Celá situace tak působila velmi podezřele (Fiala a Hejtmánková 2016: 40).

Konání strany MMD před volbami bylo nahlíženo jako manipulativní, neboť to, jakým způsobem MMD ve volbách 1996 odrazila hrozbu kandidatury Kaundy, nazvali politologičtí výzkumníci jednoznačnou volební manipulací (Erdmann a Simutanyi 2003: 27). Na druhou stranu existovaly i názory, že UNIP zvolilo špatnou taktiku, protože prakticky umožnilo vládnout hnutí MMD bez většího boje i dalších pět let (Fiala a Hejtmánková 2016: 39).

Tabulka č. 6: Zambie (volby 1996) – kritika volebních pozorovatelů

Organizace	Hlavní nedostatky
NDI	duplikování registračních karet (MH 3), kupování hlasů (MV 2), manipulace zákonů proti opozici (MP 3), úzké napojení strany na stát (MV 2, MH 3), nezávislost volební komise (MP 3, MH 3)

Realizace: vlastní na základě zdroje National Democratic Institute for International Affairs 1996

⁸⁴ Strana UNIP ignorovala volby v roce 1996 ze dvou důvodů: její představitelé nebyli spokojeni s procesem registrace voličů, a hlavně tehdejší platná legislativa neumožňovala K. Kaundovi kandidovat na prezidentský úřad (Burnell 2000: 2).

⁸⁵ Ve volbách 1996 se při vítězství MMD a bojkotu voleb ze strany UNIP začalo v zemi projevoval drobné etnické pnutí na linii Bembové, Loziové a Tongové (mezi největší etnika patří zejména Bemba, Nyanja, Tonga a Lozi). Zatímco výsadou UNIP, ze které tato strana kdysi těžila nemalou podporu, se stal slogan K. Kaundy: „One Zambia, One Nation“, tedy „Jedna Zambie, jediný národ“ (Burnell 1997: 412, Burnell 2005: 112–114). Tento přístup se zdál být strategický, neboť v Zambii je možno se setkat se 73 různými etnickými skupinami, se sedmi oficiálními indigenními jazyky a 30 různými dialekty (Burnell 2000: 3, The World Factbook – Central Intelligence Agency: Zambia). Zároveň ale na zambijském území v různých sinusoidách přetrvávaly také snahy o zpochybnění celistvosti Zambie – zejména v Západní provincii se území zvané Barotseland několikrát snažilo o odtržení (autonomii), zejména v dobách tehdejší Severní Rhodesie. V tomto období totiž provincie Barotseland měla statut britského protektorátu. Později toto výsadní ustanovení strana UNIP zrušila a v roce 1964 se oblast stala oficiální součástí Zambie (Burnell 1995b: 682, Burnell 2001b: 249). MMD se tedy v porovnání s UNIP nikdy nevyznačovalo tak silným důrazem na národní hodnoty (Burnell 2001b: 261).

Tabulka č. 6a: Bodové hodnocení manipulací – volby 1996

Typ manipulace	Průměrná hodnota
Manipulace pravidel (MP)	3,00
Manipulace voličů (MV)	2,00
Manipulace hlasování (MH)	3,00

Realizace: vlastní

Ve volbách v roce 2001 strana MMD v oblastech, kde předpokládala ohrožení svého vítězství, užila taktiku prodlev ve vydávání národních registračních karet, které byly nutné pro odvolení. Naopak v místech, kde se hnutí MMD mohlo tradičně spolehnout na silnou podporu, docházelo ke zrychlenému zhotovení karet. Odhaduje se, že tehdy až jeden milion obyvatel (přibližně 20 % občanů) nezískalo svou kartu včas (Burnell 2002a: 1113).

Představitelé MMD si byli dobře vědomi, že umělé rozšiřování některých obvodů pomáhalo jejich úspěchu. Například město Lusaka mělo podle dostupných údajů toho času téměř dvojnásobný počet oprávněných voličů, ale připadalo na něj celkově méně křesel než například v oblasti Luapula. Naopak v Jižní provincii se nacházelo méně volebních obvodů než v Severní provincii, ale zase s podstatně větším počtem registrovaných voličů (Burnell 2002a: 1114).⁸⁶

Mezi další problémy patřily nejasnosti při tabulacích výsledků, samotné sčítání, ale i únava lidí, kteří participovali při administrativě voleb, podezřelé zacházení s volebními urnami (poškození, odcizení), nesoulad mezi centrálními výsledky a čísly z jednotlivých obvodů nebo v některých obvodech velice obtížně dosažitelná 100% volební účast (Fiala a Hejtmánková 2016: 44).

Situaci nezlepšila ani média, která neinformovala úplně. Například provládní sdělovací prostředky předčasně zveřejnily zprávu o výhře MMD jen pro to, aby vytvořily tlak na sčítací volební komise (Burnell 2002a: 1116). Přesto volby v roce 2001 nakonec byly prohlášeny obecně za klidné, ale zároveň i těsné. Vyzdvihoval se především fakt, že došlo k pozitivnímu zvýšení politické mobilizace (Burnell 2002a: 1119).

Nicméně i po volebním roce 2001 byl proces demokratizace pod vládou MMD pomalý a těžkopádný. V některých ohledech dokonce toto vládnutí připomínalo druhou republiku a režim jedné strany K. Kaundy a UNIP – především na základně indicií, které naznačovaly

⁸⁶ Tehdejší velikost jednotlivých obvodů se pohybovala v rozmezí přibližně od 5 000 (nejmenší) až po 61 000 (největší) (Burnell 2002a: 1114).

značný vliv MMD na kontrolu toku státních financí nebo v přístupu k médiím. Nakonec ani většinový systém opozičním stranám nepomohl k většímu úspěchu. Mimo to si vládnoucí struktury pomáhaly i využíváním neopatrimonialismu a klientelismu – například došlo ke zřízení prezidentského fondu, do kterého se přidělovaly finance ze státního rozpočtu. Takový fond poté sloužil k tomu, aby si prezident mohl vytvářet patronážní síť (například s církvemi a dalšími subjekty) (Burnell 2001b: 240–241, 248, 251).

Tabulka č. 7: Zambie (volby 2001) – kritika volebních pozorovatelů

Organizace	Hlavní nedostatky
Carter Center	transparentnost při tabulaci výsledků (MH 3), volební registrace (MH 3), zneužívání státních zdrojů (MV 3), nerovný přístup k médiím (MP 2, MV 3), zastrahování (MV 2), uplácení (korupce) (MV 3), věrohodnost výsledků (MH 3), kritika prezidentského volebního systému (-)
SADC PF	značná zpoždění v některých volebních stanicích (MH 3), datum voleb (-), nevyváženost médií (jz), pomalé počítání hlasů (MH 3), nízký počet registrovaných voličů (jz)

Realizace: vlastní na základě zdrojů Southern African Development Community Parliamentary Forum 2001, The Carter Center 2002

Tabulka č. 7a: Bodové hodnocení manipulací – volby 2001

Typ manipulace	Průměrná hodnota
Manipulace pravidel (MP)	2,00
Manipulace voličů (MV)	2,75
Manipulace hlasování (MH)	3,00

Realizace: vlastní

Následující volby (2006, 2008) se lišily především v ohledu uznání výsledku opozicí – v tomto případě vždy poraženým prezidentským uchazečem M. Satou. Kandidát Vlastenecké fronty sice v prezidentských volbách 2006 nakonec uznal svou tehdejší porážku, ale zaručil se, že bude vládní straně MMD i staronovému prezidentovi L. Mwanawasovi politicky co nejvíce znepríjemňovat život. I přes uznání výsledků kandidát PF označil volby za zmanipulované s

tím, že dle jeho přesvědčení až na 400 000 hlasů nebylo započítáno v oblastech jeho silné podpory. Následovala stížnost Vlastenecké fronty na průběh voleb. Obdobně jednali i zástupci strany UPND (BBC News 2006). Jak se ale později ukázalo, na prezidentském postu ke změně nedošlo.

Tabulka č. 8: Zambie (volby 2006) – kritika volebních pozorovatelů

Organizace	Hlavní nedostatky
Commonwealth O. G.	přílišná byrokracie (-), nerovné postavení mužů a žen v procesu (-), využívání státních zdrojů na kampaň a média (MV 3), logistika voleb (MH 2), počítání hlasů (MH 3)
EISA	volební systém (prezident) (-), vydávání NRC (MH 2), nerovný přístup k médiím (MP 2, MV 3), vzdělávání voličů (-), absence žen kandidátek (kvóty) (-), pomalé počítání hlasů (jz)
Evropská unie	volební systém (-), nerovné podmínky (nutnost zastropování výdajů na kampaň) (jz), neaktualizace volebních obvodů (MH 3), neobjektivita ECZ (MP 3), přílišná centralizace ECZ (absence lidí na nižších úrovních) (-), registrace voličů (MH 3), málo žen kandidátek (kvóty) (-), složitost počítání výsledků (MH 2)

Realizace: vlastní na základě zdrojů Commonwealth Observer Group 2006, EISA Election Observer Mission 2006, European Union – Election Observation Mission 2006

Tabulka č. 8a: Bodové hodnocení manipulací – volby 2006

Typ manipulace	Průměrná hodnota
Manipulace pravidel (MP)	2,50
Manipulace voličů (MV)	3,00
Manipulace hlasování (MH)	2,50

Realizace: vlastní

Po prohraných předčasných volbách v roce 2008 už M. Sata (PF) porážku neuznal a požádal soud o úplné přepočítání z důvodu nesouladu mezi hlasy a voličskými seznamy. M. Sata dokonce obvinil ECZ z manipulování voleb s tím, že zpochybnil především vysokou volební účast ve východních volebních obvodech (až 75 %). Tehdy frustrovaný M. Sata

k výsledkům dodal: „Mám důkaz, že volby byly zmanipulovány. V roce 2006 mě podvedli a nyní chtějí udělat totéž.“ V kontrastu s tím však volební pozorovatelé z různých organizací prohlásili volby za svobodné a spravedlivé (LusakaTimes 2008).

Tabulka č. 9: Zambie (volby 2008) – kritika volebních pozorovatelů

Organizace	Hlavní nedostatky
EISA	(opakování některých zjištění z roku 2006 – plyne z blízkosti voleb), volební vzdělávání (-), nevyváženost médií (MP 2, MV 3), vydávání státních peněz na kampaně (MV 3)
FODEP	Neaktualizovaný seznam voličů (MH 2), volební registrace (MH 2), transparentnost sčítání (MH 2), uplácení (darování, korupce, kupčení s hlasy) (MV 3), vládní zdroje užití v kampani (jz), zaujatost médií (jz), porušena neutralita tradičních vůdců (MP 2)

Realizace: vlastní na základě zdrojů EISA Election Observer Mission 2008, The Foundation for Democratic Process 2008

Tabulka č. 9a: Bodové hodnocení manipulací – volby 2008

Typ manipulace	Průměrná hodnota
Manipulace pravidel (MP)	2,00
Manipulace voličů (MV)	3,00
Manipulace hlasování (MH)	2,00

Realizace: vlastní

Během voleb v roce 2011 pozorovatelé částečně souhlasili s výhradami Vlastenecké fronty, která obvinila stranu MMD z manipulování voleb. Jednotlivé mise kritizovaly stranu MMD například z důvodu využívání médií ke své propagaci a také státních prostředků na politickou kampaň (BBC News 2011). Ani tyto praktiky nakonec nezabránilly politické alternaci – i s pomocí osobnostních kvalit M. Saty Vlastenecká fronta ukončila dlouhé vládnutí hnutí MMD.

Tabulka č. 10: Zambie (volby 2011) – kritika volebních pozorovatelů

Organizace	Hlavní nedostatky
Africká unie	označení volebních stanic (-), tajnost voleb (MP 1), opožděné vyhlášení výsledků (MH 2)
COMESA / ICGLR	výskyt předvyplněných hlasovacích lístků (MH 1), pomalý proces sčítání (MH 2), nedostatek žen kandidátek (-)
Commonwealth O. G.	absence pravidel financování kampaní (MV 3), transparentnost voleb (MH 1), využívání státních zdrojů (MV 3), nestrannost médií (MP 3, MV 3), jmenování členů volební komise prezidentem (MH 1), nepřezkoumané volební obvody (MP 1, MH 1), nedostatečně rozlišené volební lístky (-)
CSEC	provládní média (jz), zastrahování (MV 1), překážky kladené volebním pozorovatelům (-)
EISA	proces jmenování členů ECZ (jz), nezávislost médií (jz), financování politických stran (jz), nedokonalé barevné a písemné označení urn (-), absence žen kandidátek (-)
Evropská unie	absence přezkoumání volebních hranic dle ústavy (jz), nezávislost členů ECZ (MP 3, MH 2), neaktualizace volebních seznamů (MP 2, MH 2), využívání státních zdrojů (jz), transparentnost financování politických stran, kampaní a kandidátů (jz), nízká úroveň volebního vzdělávání (-), regulace a reforma mediálního prostoru (absence privatizace) (jz), nízká participace žen na nejvyšší úrovni (-), obecná logistika voleb (-), sporadické užití elektronických cest) (-)
NDI	zastrahování (násilí) (jz), zaujatá hlavní média (jz), netransparentnost (jz), financování kampaní (jz)
SADC	financování politických stran (jz), neobjektivita státních médií (jz), pomalý volební proces (včetně sčítání) (jz), nízké zastoupení žen (-), nedostatečné volební vzdělávání (-)

Realizace: vlastní na základě zdrojů African Union 2011, Common Market for Eastern a Southern Africa / International Conference of the Great Lakes Region 2011, Commonwealth Observer Group 2011, Civil Society Election Coalition 2011, EISA Election Observer Mission 2011, European Union – Election Observation Mission 2011, National Democratic Institute for International Affairs 2011, Southern African Development Community 2011

Tabulka č. 10a: Bodové hodnocení manipulací – volby 2011

Typ manipulace	Průměrná hodnota
Manipulace pravidel (MP)	2,00
Manipulace voličů (MV)	2,50
Manipulace hlasování (MH)	1,50

Realizace: vlastní

V předčasných volbách v roce 2015 poprvé zvítězil E. Lungu (PF), který setrval v prezidentském úřadě až do konce sledovaného období. Dokázal tedy vyhrát ve dvou prezidentských volbách, ale ani jedny u opozice nevyvolaly pocit spravedlivého volebního procesu. Terčem kritiky se stalo především konání volební komise ECZ, která podle názoru opozice před volbami 2015 dopomohla k vítězství Vlastenecké fronty i za pomoci neaktualizovaných voličských seznamů (Goldring a Wahman 2016: 108–109).

Tabulka č. 11: Zambie (volby 2015) – kritika volebních pozorovatelů

Organizace	Hlavní nedostatky
Africká unie	nutnost prezidentského kandidáta být podporován politickou stranou (-), aktualizace seznamů voličů (MH 3), prezidentský volební systém (-), financování stran (MV 3), nedostatek žen kandidátek (-)
COMESA	neaktualizované seznamy voličů (jz), absence zákona o financování kampaní (-)
EISA	prezidentský volební systém (-), přílišná centralizace ECZ (-), nízké zastoupení žen (-), absence zákona o financování kampaní a stran (-), nerovnoměrný čas v médiích pro všechny strany a kandidáty (MP 3, MV 3), absence nepřetržité registrace voličů (MH 1)
SADC PF	porušena neutrálnost tradičních vůdců a náčelníků (MP 2), absence regulace financování stran (jz), náklonnost médií vládní straně (jz), nedostatečný počet žen kandidátek (-), absence specializovaného soudu pro volební záležitosti (-), nejasné značení některých volebních místností (-)

Realizace: vlastní na základě zdrojů African Union 2015, Common Market for Eastern a Southern Africa 2015, EISA Election Observer Mission 2015, Southern African Development Community Parliamentary Forum 2015

Tabulka č. 11a: Bodové hodnocení manipulací – volby 2015

Typ manipulace	Průměrná hodnota
Manipulace pravidel (MP)	2,50
Manipulace voličů (MV)	3,00
Manipulace hlasování (MH)	2,00

Realizace: vlastní

Před volbami v roce 2016 došlo ke změně volebního systému pro prezidentské volby. Nejnověji (2016) musí kandidát pro zvolení v prvním kole získat 50 % plus jeden hlas, jinak se koná druhé kolo mezi dvěma nejlepšími uchazeči. Tuto úpravu je možno interpretovat jako snahu o větší shodu občanů na konkrétním prezidentském kandidátovi, ale i jako reakci na historické volební výsledky. Pomyslný vrchol v tomto ohledu představovalo zvolení L. Mwanawasy, který na základě rekordně nízkého zisku procent a počtu hlasů disponoval značně slabým prezidentským mandátem. Volební systém prostě většiny často kritizovali i volební pozorovatelé, kteří, zdá se, dokázali na zambijskou vládu také vytvořit tlak.

Jak bylo zmíněno v teoretické kapitole (Reynolds, Reilly a Ellis 2008: 53), absolutně většinový systém má vést k větší shodě na prezidentském kandidátovi, nicméně zambijská praxe ukazuje, že volby v roce 2016 prostředí spíše ještě více polarizovaly. A to nejen z důvodu těsného konečného rozdílu mezi E. Lunguem a H. Hichilemou, ale především na základě faktu, že ke druhému kolu nakonec vůbec nedošlo. E. Lungu totiž velice sporně a těsně dokázal už v prvním kole získat přes 50 % hlasů. Není pochyb o tom, že se tak stalo i na základě volebních manipulací, které výsledku výrazně pomohly. Tehdejší vláda PF v čele s E. Lunguem se bezpochyby obávala druhého kola, ve kterém by jeho vítězství mohlo být ohroženo (spojení více kandidátů a podpory proti vládnoucí straně), a tak udělala všechno pro to, aby kandidát Vlastenecké fronty zvítězil už v prvním kole. Tato zákonná změna (volebního systému) ale sama o sobě nemůže být nahlížena jako pomáhající doposud vládnoucí straně PF. Na rozdíl od roku 1996, kdy tehdejší zákonné úpravy jednoznačně cílily proti konkrétnímu kandidátovi. Nicméně síla exekutivy v čele s prezidentem je natolik enormní, že se dokáže vypořádat i s obecně neutrálními až pro ni nepříhodnými zákonnými předpisy.

Důležitou novinku od voleb 2016 představuje zavedení postu *running mate*, který nicméně neznamená nic závratného z pohledu volebních machinací. Výraz *running mate* v logice prezidentského úřadu znamená pouze jiný název pro post viceprezidenta. Zástupce hlavy státu obvykle pochází ze stejné strany a jeho úkolem je v situacích, kdy stávající prezident

nemůže funkci vykonávat, pokračovat v jeho mandátu a politice. S tím rozdílem, že až do voleb 2016 viceprezident v takových situacích zastával úřad pouze dočasně, než došlo v rámci určitého časového úseku k doplňovacím (tedy dalším) volbám. V současné úpravě už však takový viceprezident automaticky zůstává v úřadu až do konce původního mandátu. Vize dané úpravy se zdá být logická – má vést primárně k ušetření financí, které by musely být vynaloženy na konání dalších voleb, které speciálně v zambijském případě historicky v některých případech následovaly poměrně krátce po sobě. Ve vyspělých demokraciích by uspořádání takových voleb nepředstavovalo až takový problém, nicméně v africkém prostředí i rozmezí dvou až třech let může způsobit náročné komplikace (z pohledu logistiky a uspořádání voleb). Zambijský případ uvádí především volby v roce 2008, které následovaly jen přibližně dva roky po řádných volbách v roce 2006. Další doplňující volby (po smrti M. Saty) se sice konaly až přibližně čtyři roky po volbách 2011 (v roce 2015), nicméně hned další rok (2016) museli občané k volebním boxům znovu.

Klíčovou změnu představuje také zřízení ústavního soudu, který má kromě jiného na starosti rozhodování ve věcech volebních. Tento krok je možné hodnotit jako přínosný z pohledu všech účastníků zambijského politického systému. Zvláště proto, že obdobný soud v Zambii dosud chyběl, ale také i z důvodu poměrně často vznášených stížností na průběh voleb a výsledky. Toto konání vedlo ke zlepšení volebního prostředí. Na druhou stranu i v tomto případě vládnoucí strana v čele s prezidentem dokázala dané nařízení obejít podle svého. Ukázalo se to na příkladu jmenování soudců E. Lunguem v roce 2016. Současný prezident totiž do soudu, který rozhoduje i o volebních sporech, nominoval řadu svých blízkých.

S tím souvisí i nově uzákoněná imunita pro všechny členy volební komise. Uvedené nařízení vzbudilo značnou vlnu rozhořčení nejen z řad opozičních poslanců. ECZ představuje hlavní těleso, které má v Zambii na starosti správu veškerých hlavních voleb a z uvedených analýz zákonů plyne, že daná komise spadá pod vliv prezidenta republiky. Také zprávy a dokumenty pozorovatelských misí několikrát upozorňovaly na pochybení ECZ. Zavedená imunita pro tyto členy tak představuje přirozený vývoj z pohledu vládní strany PF se dopředu pojistit proti případným protestům. Prezident sám o sobě může ovlivňovat složení volební komise. Pokud se nyní někdo pokusí ECZ nařknout z podvodů, nejnověji nemá příliš šancí na úspěch, protože proti tomuto tělesu nemůže být vedeno trestní řízení. A pokud už se nějaký případ čistě teoreticky (obvinění z volebních podvodů) dostane až k ústavnímu soudu, tak i na něj má v krajním případě, pokud by šlo o možnou ztrátu vlivu vládní strany (nyní PF), prezident vliv.

Politické pozadí v roce 2016 nejevilo známky příliš demokratického prostředí. Vládnoucí PF ovládala policejní složky, které měly za úkol potlačovat právo opozice na

svobodu shromažďování. I v těchto volbách pokračoval trend, který připomínal historické vládnutí MMD, a sice využívání státních prostředků na kampaň vládnoucí Vlastenecké fronty. PF se dále uchýlila k zákazu vydávání opozičních novin, což vedlo k jejímu faktickému ovládnutí celého mediálního prostoru. Straně UPND tak nezbylo nic jiného, než přistoupit k taktice „meloun“ – navenek se tvářit zeleně (stranické barvy PF) a uvnitř červeně (hlavní barva UPND). V tomto ohledu se jednalo veskrze o identickou strategii podobnou té, kterou používala sama Vlastenecká fronta ve volbách 2011 (Don't Kubeba) (Goldring a Wahman 2016: 110).

E. Lungu vyhrál těsně už v prvním kole a jeho hlavní soupeř ho opět nařkl ze zmanipulování voleb. UPND znovu obvinila i ECZ, že spolupracovala s vládními silami na snížení počtu hlasů pro H. Hichilemu, který tak prohrál už páté volby. Situace vedla až ke zvýšení míry násilí v období během voleb a těsně po nich. Příznivci obou táborů se střetávali především v oblastech, ve kterých neexistovala jednoznačná podpora pro jednoho z kandidátů, a to i na území hlavního města Lusaky. I pozorovatelé vyjádřili obavy z nerovné předvolební kampaně především v oblasti násilí, svobody tisku a shromažďování. Pozorovatelé tímto prohlášením reagovali i na událost, která se týkala zákazu vydávání novin The Post. Vládní režim své konání vysvětlil údajnými daňovými úniky uvedeného subjektu, ale jednání jednoznačně cílilo na utlumení aktivit těchto novin, neboť patřily k nejvýraznějším kritikům vládní Vlastenecké fronty. Kampaň PF zasáhla prakticky celou zemi – z peněz daňových poplatníků strana rozdávala lidem nejen v chudých oblastech jídlo a oblečení s motivy Vlastenecké fronty (Reuters 2016, The Independent 2016).

Také investigativní a protivládní online web nazval poslední volby podvodnými a zmanipulovanými, neboť vypočítal, že nebylo prakticky možné, aby v některých oblastech za jeden den odvolilo tolik občanů. Při kalkulacích vzali v potaz především to, jak dlouho přibližně trvá volba jednoho občana, a prostými výpočty a porovnáním dospěli k výrazně nižšímu číslu, než které udávaly oficiální výsledky/zdroje (Zambian Watchdog 2016a).

Před volbami v únoru 2016 si PF pravděpodobně pojistila vítězství i tím, že E. Lungu dosadil do ústavního soudu (se souhlasem parlamentu) šest nových soudců, z nichž minimálně tři měli k prezidentovi velmi blízko. Právě ústavní soud by rozhodoval jakékoliv případné stížnosti na neregulérnost voleb (tedy i ty opoziční). Dva soudci údajně měli s E. Lunguem studovat na právnické fakultě, další z nově jmenovaných byl v příbuzenském vztahu k prezidentovi. Žádný z těchto soudců navíc neměl kvalifikaci pro to, aby mohl být členem soudu a vykonávat praxi. Mimo to internetové stránky novin The Post (tehdy ještě fungující a nezakázané) přinesly svědectví o tom, že v příhraničních oblastech (u provincií, kde měla PF silnou podporu) docházelo k zapisování cizích obyvatel jako občanů Zambie (například lidé

z Malawi) – ECZ je přitom neodmítala zaregistrovat, spíše naopak. V opozičně silných obvodech zase nastaly jiné situace – lidé, kteří původně příslušeli k městským obvodům, byli přeregistrováni do venkovských oblastí jen proto, aby se jim ztížila možnost odvolení (složitě dohledávání správné volební místnosti). K tomu všemu se mohl E. Lungu spolehnout i na armádu, neboť se volební materiály před a po volbách z a do venkovských oblastí přepravovaly pomocí vládních (armádních) vrtulníků, čehož bývalý ministr obrany efektivně využil ve svůj prospěch (Zambian Watchdog 2016b).

Celou situaci navíc také dokresluje uniklý tajný dokument z interního výnosu Vlastenecké fronty, která pro volby 2016 vydala doslova jakýsi manipulativní must. V listině tehdy například stálo doporučení, aby zambijské policejní složky tvrdě zakročovaly proti členům opozice (omezování pohybu), aby provládní média vedla negativní kampaň vůči opozici a zároveň chválila činnost vládní PF, aby docházelo k důslednému sledování vůdců opozice včetně odposlouchávání jejich hovorů a aby v maximální možné míře docházelo k využívání státních (armádních) letadel a vrtulníků (pro kampaň a logistiku voleb) (Zambian Watchdog 2015).

Tabulka č. 12: Zambie (volby 2016) – kritika volebních pozorovatelů

Organizace	Hlavní nedostatky
Africká unie	přílišná centralizace ECZ (-), zaujatost médií (MP 3, MV 3), financování stran a kampaní (MV 3), absence žen kandidátek (-), registrace voličů (MH 2)
Carter Center	provládní média (jz), pronásledování opozice (-), represe soukromých médií (MV 3), násilnosti (zastrašování) (MV 1), zdlouhavé počítání a zpoždění konečných výsledků (MH 3), neaktuálnost volebních hranic a obvodů (MH 2), nízký počet volebních místností (MH 1), nízká politická participace žen (-), financování kampaní (jz), nezávislost soudní moci (MP 2, MH 2)
COMESA	nedostatečná informovanost občanů o referendu (-), přístupnost venkovských volebních místností a jejich označení (-), centralizace ECZ (-), kritika konání referenda souběžně s dalšími volbami (-), nerovný přístup ke sdělovacím prostředkům (jz), kampaně založené více na osobnostech než na tématech (-)
Commonwealth O. G.	násilí (jz), absence dohledu regulačního orgánu nad médii (jz), dlouhé fronty (-), politizace referenda (v souběžných volbách až čtyři lístky –

	prezidentský, parlamentní, lokální a na referendum), kterému nebyla věnována dostatečná pozornost (= neporozumění občanů) (-)
EISA	násilí (jz), absence zákona o financování kampaní (jz), nestrannost médií (jz), nízké zastoupení žen (-), politizace referenda (-), zdlouhavé sčítání (jz), věrohodnost evidence voličů (jz)
Evropská unie	nezávislost ECZ (MP 2, MH 2), centralizace ECZ (-), nepřezkoumané volební hranice (jz), nedostatečné volební vzdělávání (-), transparentnost a financování kampaní (jz), transparentnost a integrita dat (jz), zaujatost médií (jz), nízký počet žen kandidátek (-)
ICGLR	některé malé volební místnosti (leckdy špatně osvětlené) (-), pomalé sčítání hlasů (jz)
ECF-SADC	násilnosti (jz), neinformovanost občanů o referendu (-), nevyhovující a slabé osvětlení v některých volebních místnostech (-), souběžnost referenda s dalšími volbami (-), nedokonalé barevné (nevýrazné, matné) odlišení volebních lístků a krytů uren/boxů (-), nedostatečné volební vzdělávání (-), absence větší decentralizace volebních služeb do provincií a okrsků (-)

Realizace: vlastní na základě zdrojů African Union 2016, Common Market for Eastern a Southern Africa 2016, Commonwealth Observer Group 2016, EISA Election Observer Mission 2016, Electoral Commissions Forum of SADC Countries 2016, European Union – Election Observation Mission 2016, International Conference on the Great Lakes Region 2016, The Carter Center 2017

Tabulka č. 12a: Bodové hodnocení manipulací – volby 2016

Typ manipulace	Průměrná hodnota
Manipulace pravidel (MP)	2,33
Manipulace voličů (MV)	2,50
Manipulace hlasování (MH)	2,00

Realizace: vlastní

Tabulka č. 13: Bodové hodnocení manipulací – souhrnné období (volby 1991–2016)

Typ manipulace	Průměrná hodnota
Manipulace pravidel (MP)	2,17
Manipulace voličů (MV)	2,53
Manipulace hlasování (MH)	2,31

Realizace: vlastní

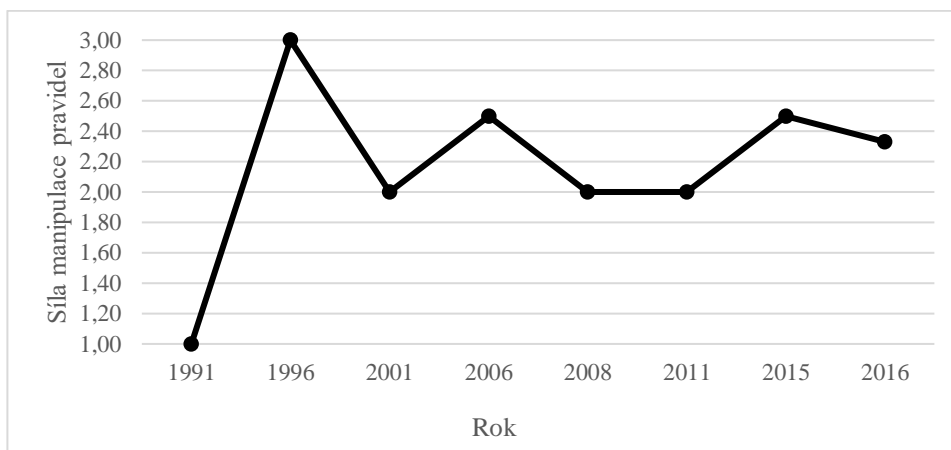
3.2. Intepretace výsledků

Při postupu potvrzení/vyvrácení stanovené hypotézy diplomové práce autor čerpal data manipulací z celého sledovaného období, tj. z Tabulky č. 13. Z té vyplývá, že všechny tři typy manipulací nabyly průměrných hodnot přes úroveň 2,00, tedy nad hodnotu *průměrné síly manipulace*. Na základě těchto dat diplomant dospěl k závěru, že došlo k potvrzení v úvodu stanovené hypotézy.

Z níže uvedených grafů lze vysledovat různé tendence politického režimu Zambie. Je nepochybné, že v oblasti manipulace pravidel představoval pomyslný vrchol rok 1996 a tehdejší vládnutí F. Chiluby (MMD). Zároveň je možné tvrdit, že v poslední době (od roku 2015) dochází k nárůstu manipulace pravidel i pod vládou Vlastenecké fronty. V oblasti manipulace voličů došlo od začátku sledovaného období k pozvolnému růstu a z dat vyplývá, že manipulace voličů představuje pro zambijský stát už několik let výrazný problém. Manipulace hlasování dosáhla svého vrcholu ve sledovaném období za vlády MMD v letech 1996 a 2001. Následně trend obdobných podvodů spíše klesal. Nicméně s nástupem Vlastenecké fronty (M. Sata, E. Lungu) dochází k pozvolnému růstu i v této oblasti.

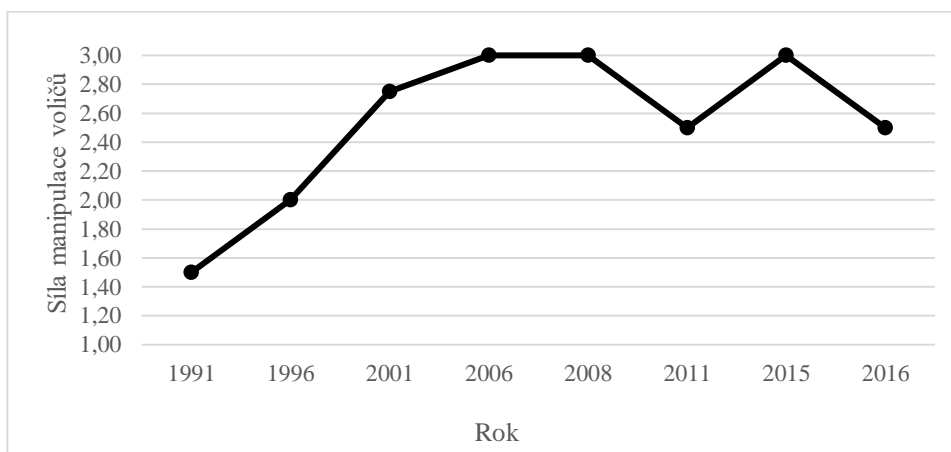
MMD i PF tedy v době svého vládnutí používaly všechny tři typy manipulací, a to nadprůměrně. V tomto ohledu situaci nezlepšila ani politická alternace. Tu první nelze z hlediska historického porovnat, neboť vládnutí K. Kaundy a UNIP nepatřilo do analyzovaného období. Je však možné porovnat alternaci z roku 2011, kdy PF vystřídala u moci MMD. Do stranického a politického prostředí sice vstoupili noví hráči a stejně tak strany, nicméně změny na těchto postech nepřinesly přeměnu ve smyslu zlepšení kvality politické soutěže.

Graf č. 1: Vývoj manipulace pravidel v období 1991–2016

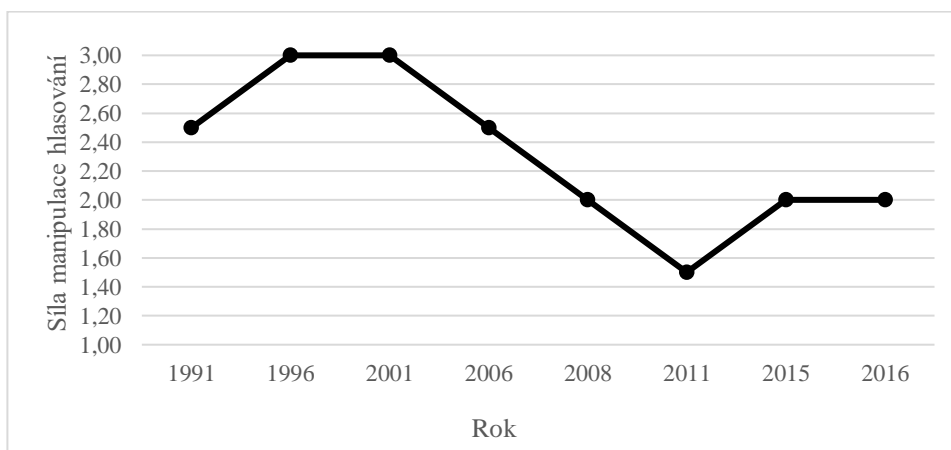
Realizace: vlastní

Graf č. 2: Vývoj manipulace voličů v období 1991–2016

Realizace: vlastní

Graf č. 3: Vývoj manipulace hlasování v období 1991–2016

Realizace: vlastní

Provedená analýza naznačila, že v uvedeném období vládní strana (ať už MMD nebo PF) sice v některých případech využila svého vlivu k manipulaci různých zákonů, ale mnohem častěji použila ještě další (odlišné) podvodné techniky. Vládní taktika by mohla být charakterizována jako obcházení platných a relativně spravedlivých zákonů jinými manipulativními praktikami.

Zdá se tak, že v posledních letech se taktika vládnoucí strany mění. PF se nebrání zavedení poměrně neutrálních a spravedlivých zákonných úprav (až na pár výjimek). Na druhé straně vládní strana ovládá veškeré složky státní moci. Má tak v rukou prakticky neomezenou moc k obejití zákonů.

V 90. letech docházelo k manipulacím zákonů napřímo, ale nyní jsou čelní představitelé (i pod tlakem nejrůznějších organizací) nuceni navenek zavést takové předpisy, které zdánlivě vyznívají v neprospěch vládní strany – tedy srovnávají podmínky a vytvářejí spravedlivější prostředí pro politickou soutěž. V konečné fázi je ale tandem prezidenta s vládnoucí stranou natolik vlivný, že ani nejsilnější opoziční uskupení téměř nemůže zamezit praktikám typu kupování hlasů a využívání státních zdrojů používaných téměř na vše, co může zajistit vládní straně politickou moc. V Zambii se sice etablovala poměrně silná opozice, která vládu částečně konstruktivně kritizuje. Její problém však spočívá především v nejednotnosti, rozdrobenosti a zejména neschopnosti postavit jednak silného prezidentského kandidáta a jednak nabídnout programovou alternativu vůči nyní vládní Vlastenecké frontě.

ZÁVĚR

Volební proces má svá pravidla na jedné straně, která se na té druhé v politické aréně snaží určité subjekty v některých případech narušovat a obcházet. Dělají tak proto, aby neoprávněně získaly výhody proti ostatním soupeřům. Jejich cílem je zajištění co možná největšího počtu mandátů, které by jim umožnily získat vliv a moc (o ní jde v politickém prostředí především). Téma volebních podvodů je tak aktuální všude tam, kde se volby konají a kde dochází k jakékoliv formě politické soutěže. Tedy ve většině světových zemí. Volební manipulace se, jak ukázal text, vyskytují nejen v mladých demokraciích, ale i ve vyspělých demokratických státech světa – souběžně s tím tak roste důležitost diskuzí na toto téma.

Některé státy afrického kontinentu se řadí mezi mladé demokracie. Do této skupiny patří i Zambie, ve které se již etabloval relativně demokratický systém. Zambijský stát navíc ve své poměrně krátce trávající samostatné historii nečelil ničivým válkám za nezávislost nebo etnickým konfliktům. Zdá se tak, že obecně by zambijská demokracie měla být jedním z příkladů pro další africké země, které na své cestě za svobodou zatím nedosáhly takových výsledků. Předložený text však poukázal na limity a překážky rozsáhlejšího rozvoje úrovně zambijské demokracie.

Teoretická kapitola se zabývala tématem voleb, volebních systémů a manipulací. V této části autor vycházel z teorie volebních systémů s důrazem a zaměřením především na dva typy (FPTP a dvoukolový absolutně většinový systém), které se v Zambii v uvedeném období používaly. Dále kapitola nastínila výhody a nevýhody těchto volebních systémů. Druhou část teoretické kapitoly tvořila diskuze o volebních manipulacích. V této sekci se diplomant věnoval terminologickému vymezení a nahlížení na termín volební manipulace a volební podvod (ekvivalent). Text dále seznámil čtenáře s různými klasifikacemi volebních manipulací od rozdílných autorů. Autor se zabýval také měřitelností manipulací, příklady z praxe nejen z afrického prostředí a rovněž tématem volebních pozorovatelských misí. Z důvodu dalšího postupu autor využil pro potřeby modelu dělení S. Birch (manipulace pravidel, manipulace voličů a manipulace hlasování).

Druhá kapitola se zaměřila na představení politického a volebního systému Zambie a následně na vývoj tamní politické situace v období let 1990 až 2016. Autor kladl důraz především na volební roky (prezidentské a parlamentní volby) a v nich se věnoval takovým událostem, které souvisely s volebním procesem a manipulacemi. Nedílnou součástí tvořilo i představení základní zambijské volební legislativy.

Třetí kapitola se věnovala analýze volebních zákonů a volebních manipulací (výstupy pozorovatelských misí). K hlavním legislativním změnám ve sledovaném období patřilo

opětovné zavedení multipartismu, které napomohlo demokratizaci Zambie a které samo o sobě nevedlo k posílení vlivu některého z uskupení, byť UNIP měla zprvu výhodu v politické připravenosti v různých částech země. Naproti tomu MMD zase disponovala širokou společenskou podporou napříč celou zemí, která vyvěrala z většinové touhy po konci Kaundova režimu. Rok 1996 už zcela jistě přinesl zářný příklad volebního manipulování v praxi – šlo především o manipulaci ústavy proti konkrétní osobě. Následně z autorovi analýzy vyplynuly klíčové změny pro volby v roce 2016. Některé z nich (nový prezidentský volební systém, post *running mates*, zřízení ústavní soudu i pro volební záležitosti) na první pohled nepředstavovaly prizmatem vládní strany manipulativní jednání, spíše naopak vyznívaly lépe pro opozici. Zavedení imunity pro členy ECZ už lze považovat za určitý projev manipulativního chování – krok, který znamenal zajištění výhody směrem k budoucímu řešení sporů.

Manipulace některých zákonů lze chápat jako snahu vládní strany o zajištění vlivu už z její podstaty, na druhou stranu došlo k vytvoření i některých spravedlivých procesů. Zdá se tak, že překážku v posílení spravedlivého politického boje v tuto dobu představuje něco jiného, a sice silná exekutiva. Ta totiž pravidelně využívá svého vlivu k obcházení na první pohled demokratických pravidel. Tyto praktiky identifikovala další část třetí kapitoly, která se zaměřila na analýzu výstupů volebních pozorovatelů. Mise v Zambii upozornily na některá jednání, která jednoznačně usvědčovala vládní uskupení z manipulativních přečinů. Autor také stanovil, že určitou míru kritiky ve svých reportech vyjádřily všechny zmíněné organizace, tedy i ty regionální. Zároveň diplomant dospěl ke zjištění, že reporty různých pozorovatelských misí často uváděly podobně shodné závěry.

Provedená analýza sledovaného období vykázala nadprůměrné hodnoty ve všech třech hlediscích (typech manipulací). Na základě uvedeného a zjištěného tedy není pochyb o tom, že vybrané zákony a především přidavné podvodné praktiky výrazně pomohly vládním uskupením k udržení moci a vlivu. Přeneseně je možné konstatovat, že co neumožní vládní straně zákon, to si sama vymůže jinými prostředky (machinace s procesem registrace voličů, stanovováním hranic a obvodů, výrazně provládně orientovaná média, manipulace se sčítáním hlasů, napojení volební komise na státní struktury, násilí, zastrašování, korupce a další), které většinou spadají do kategorie protizákonných, nicméně vymahatelnost zákona z pohledu opozice je v tomto ohledu značně oslabena. Cíl práce (zodpovězení hypotézy ve znění: „*Většina provedených volebních změn v Zambii po roce 1990 vedla k udržení moci a postavení vládnoucích politických elit v zemi*“) se z důvodů uvedených výše podařilo naplnit, tj. potvrdit stanovenou hypotézu. Zjištěné nadprůměrné hodnoty ve všech třech oblastech manipulací lze dle autora diplomové práce z pohledu vládních stran interpretovat jako zdařilou snahu udržovat si v zemi vliv.

Diplomant si je však vědom některých zkreslení, která mohou zjištěná data a uvedené závěry obsahovat. Především jde o samotnou oblast výzkumu volebních podvodů, jejichž odhalení není jednoduché (v ideálním případě z pohledu manipulátora má být zcela skryto). S tím souvisí i obtížné teoretické uchopení a dále také použitelnost různých koncepcí, dělení a typologizací. Další úskalí představuje autorova restrikce volebních zákonných změn ve zvoleném období, kdy snahou bylo vybrat ty dle jeho názoru nejpodstatnější, které přímo souvisely s volebním procesem a manipulacemi. Totéž platí o výběru dat ze závěrečných zpráv pozorovatelských organizací a také o autorově bodování misemi zjištěných nedostatků. Určitá míra restrikce (a subjektivity) mohla způsobit zkreslení výzkumu.

Na závěr je nutné konstatovat, že obecně na poměry afrického kontinentu si Zambie vede lépe než většina afrických zemí a dosahuje v tomto ohledu lepších výsledků. Nicméně i tak je evidentní, že se v Zambii podle všeho ustavil hybridní režim, který sice v sobě zahrnuje demokratické prvky, zároveň je ale tento charakter narušován neopatrimonialismem a silnými pravomocemi prezidenta. Lze tak shrnout, že následky Kaundova a především Chilubova vedení/režimu trpí Zambie dodnes. Zambijský stát stále ještě není zcela svobodný.

Volby se v této zemi uskutečňují pravidelně, svobodná politická soutěž je zde také přítomna. Opoziční strany ale mají boj s vládními strukturami výrazně ztížený. V tomto ohledu se jeví bytí demokracie Zambie v ohrožení. Několikeré změny prezidentského volebního systému (na ose jednokolový – dvoukolový – jednokolový – dvoukolový) nejenže demonstrují zambijské ústavní inženýrství v praxi, ale zároveň naznačují, že změna volebního systému prezidenta k větší demokratizaci nestačí. Cest k možnému zlepšení situace vede několik. Jednu z možných změn představuje přechod na jiný volební systém do Národního shromáždění (a s tím spojené viditelnější prosazení opozičních názorů). Pro změnu volebního systému se ale ke konci analyzovaného období nenašla potřebná podpora, byť diskuze na toto téma akcentovaly v rostoucí míře. Nabízí se také zkrácení funkčního období prezidenta nebo parlamentu (a s tím spojená možná kohabitace). S konáním prezidentských a parlamentních voleb v různých časech nicméně souvisí logistická a finanční náročnost, se kterou se v Zambii zatím nedokázali adekvátně vypořádat.

Zjištěné závěry vedou autora k zamýšlení, zda se zambijský stát neubírá cestou spíše *fasádního* vládnutí, ve kterém z vnějšího pohledu sice dochází k vytváření relativně demokratických podmínek pro všechny politické aktéry, ale po detailnějším vhledu do fungování státních struktur systém vykazuje značnou přítomnost nedemokratických prvků a tomu podobný styl řízení země.

Konec zkoumaného období se v zambijské politice ukázal být časem vyhrocených politických diskuzí. Místo uklidnění a stabilizace demokracie směřoval vývoj spíše ke stagnaci

nebo zhoršení stavu. Politické prostředí se po zatím posledních volbách 2016 výrazně vyostřilo a polarizovalo. Autor již mimo rámec vymezeného období identifikoval především prezidentské snahy o další rozšíření svých pravomocí. Takový vývoj by pro demokracii v Zambii (s ohledem na budoucnost) nevysílal příliš pozitivní signály. Bude proto i nadále důležité sledovat nejen to, jakým směrem se zambijská demokracie vydá, ale i jakou podobu nabyde.

PRAMENY A LITERATURA

Prameny

Internetové zdroje

African Elections Database – Elections in Zambia. <http://africanelections.tripod.com/zm.html>.

African Union. 2011. *Preliminary Statement of the African Union Observer Mission on the Tripartite Zambia Elections*. Addis Ababa: African Union. Dostupné na: <https://www.eisa.org.za/pdf/aeomzm2011.pdf> (1. 3. 2018).

African Union. 2015. *The preliminary statement issued by the African Union Electoral Observer Mission to the 20 January 2015 Presidential By-election in the Republic of Zambia*. Addis Ababa: African Union. Dostupné na: <http://aceproject.org/ero-en/regions/africa/ZM/african-union-electoral-observer-mission/> (1. 3. 2018).

African Union. 2016. *Report of the African Union Election Observation Mission to 11 August 2016 General Elections in the Republic of Zambia*. Addis Ababa: African Union. Dostupné na: <https://au.int/en/documents/20171222/report-african-union-election-observation-mission-11-august-2016-general> (1. 3. 2018).

BBC News. 2006. *Poll victory for Zambia president*. Dostupné na: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/5400840.stm> (27. 9. 2018).

BBC News. 2011. *Zambia election: Sata wins presidential race*. Dostupné na: <https://www.bbc.com/news/world-africa-15029463> (27. 9. 2018).

BBC News. 2014. *Guy Scott's rise to Zambia's presidency*. Dostupné na: <https://www.bbc.com/news/world-africa-29816559> (27. 9. 2018).

BBC News. 2015. *Zambia Defence Minister Lungu wins presidential election*. Dostupné na: <https://www.bbc.com/news/world-africa-30970952> (27. 9. 2018).

Civil Society Election Coalition. 2011. *Preliminary statement*. Lusaka: Civil Society Election Coalition. Dostupné na: <https://www.ndi.org/sites/default/files/Zambia-CSEC-Statement-092111.pdf> (14. 5. 2019).

Common Market for Eastern and Southern Africa. 2015. *Preliminary statement*. Lusaka: Common Market for Eastern a Southern Africa. Dostupné na: <https://www.eisa.org.za/pdf/zam2015comesa.pdf/> (14. 5. 2019).

Common Market for Eastern and Southern Africa. 2016. *Preliminary statement of the COMESA Election Observation Mission to the 11th August 2016 General Elections and Referendum in the Republic of Zambia*. Lusaka: Common Market for Eastern a Southern Africa. Dostupné na: <https://www.eisa.org.za/pdf/zam2016comesa.pdf> (14. 5. 2019).

Common Market for Eastern and Southern Africa / International Conference of the Great Lakes Region. 2011. *Joint statement by COMESA and the ICGLR, Zambia Tripartite Elections*. Lusaka: Common Market for Eastern and Southern Africa / International Conference of the Great Lakes Region. Dostupné na: <http://aceproject.org/ero-en/regions/africa/ZM/a-joint-statement-by-common-market-for-eastern-and/> (14. 5. 2019).

Commonwealth Observer Group. 1992. *Presidential and National Assembly Elections in Zambia, 31 October 1991*. London: The Commonwealth Secretariat. Dostupné na: https://www.thecommonwealth-ilibrary.org/commonwealth/governance/presidential-and-national-assembly-elections-in-zambia-31-october-1991_9781848595521-en (14. 5. 2019).

Commonwealth Observer Group. 2006. *Zambia Presidential, National Assembly and Local Government Elections*. London: The Commonwealth Secretariat. Dostupné na: <http://aceproject.org/ero-en/regions/africa/ZM/zambia-final-report-general-elections-commonwealth-1> (14. 5. 2019).

Commonwealth Observer Group. 2011. *Zambia General Elections, 20 September 2011*. London: The Commonwealth Secretariat. Dostupné na: https://read.thecommonwealth-ilibrary.org/commonwealth/governance/zambia-general-elections-20-september-2011_9781848591295-en (14. 5. 2019).

Commonwealth Observer Group. 2016. *Zambia General Elections 2016: Observer Group Interim Statement*. London: The Commonwealth Secretariat. Dostupné na: <https://thecommonwealth.org/media/news/zambia-general-elections-2016-observer-group-interim-statement> (14. 5. 2019).

EISA Election Observer Mission. 2006. *Zambia – Presidential, Parliamentary and Local Government Elections*. Johannesburg: EISA. Dostupné na: <https://www.eisa.org.za/pdf/zameom2006.pdf> (14. 5. 2019).

EISA Election Observer Mission. 2008. *Zambia – Presidential By-Election*. Johannesburg: EISA. Dostupné na: <https://www.eisa.org.za/pdf/eomzam2008.pdf> (14. 5. 2019).

EISA Election Observer Mission. 2011. *EISA Election Observer Mission to the Zambia Tripartite Elections of 20 September 2011*. Lusaka: EISA. Dostupné na: <https://www.eisa.org.za/pdf/eomzm2011.pdf> (14. 5. 2019).

EISA Election Observer Mission. 2015. *Zambia – Presidential By-Election*. Johannesburg: EISA. Dostupné na: <https://www.eisa.org.za/pdf/zam2015eom4.pdf> (14. 5. 2019).

EISA Election Observer Mission. 2016. *EISA Election Observer Mission to the 11 August 2016 General Elections and Referendum in the Republic of Zambia – Preliminary Statement*. Lusaka: EISA. Dostupné na: <http://aceproject.org/ero-en/regions/africa/ZM/zambia-preliminary-statement-general-elections-and/> (14. 5. 2019).

Electoral Commission of Zambia. <https://www.elections.org.zm/>.

Electoral Commissions Forum of SADC Countries. 2016. *Preliminary Statement of the Electoral Commissions Forum of SADC Countries (ECF-SADC) Observer Mission on the General Elections and Referendum of the Republic of Zambia*. Gaborone/Lusaka: Electoral Commissions Forum of SADC Countries. Dostupné na: <https://www.eisa.org.za/pdf/zam2016ecf.pdf> (14. 5. 2019).

Electoral Institute for Sustainable Democracy in Africa. <https://www.eisa.org.za/>.

European Union – Election Observation Mission. 2006. *Election Observation Mission Zambia 2006: Final Report*. Lusaka: European Union – Election Observation Mission. Dostupné na: http://www.eods.eu/library/EUEOM%20FR%20ZAMBIA%2028.09.2006_en.pdf (14. 5. 2019).

European Union – Election Observation Mission. 2011. *Zambia – Final Report, General Elections*. Lusaka: European Union – Election Observation Mission. Dostupné na: http://www.eods.eu/library/FR%20ZAMBIA%202011_en.pdf (14. 5. 2019).

European Union – Election Observation Mission. 2016. *Zambia – Final Report, General Elections and Referendum 11 August 2016*. Lusaka: European Union – Election Observation Mission. Dostupné na: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/final_report_eu_eom_zambia_3.pdf (14. 5. 2019).

<http://www.electionguide.org/countries/id/239/>.

International Conference on the Great Lakes Region. 2016. *Preliminary Statement of ICGLR Election Observation Mission to the 11th August 2016 Zambia General Elections and Referendum*. Lusaka: International Conference on the Great Lakes Region. Dostupné na: <http://www.icglr-lmrc.org/preliminary-statement-of-icglr-election-observation-mission-to-the-11th-august-2016-zambia-general-elections-and-referendum/> (14. 5. 2019).

IPU PARLINE Database: Zambia. http://archive.ipu.org/parline-e/reports/2359_B.htm.

LusakaTimes. 2008. *Rupiah Banda is Zambia's Fourth President*. Dostupné na: <https://www.lusakatimes.com/2008/11/02/rupiah-banda-is-zambias-fourth-president/> (1. 3. 2018).

National Assembly of Zambia. <http://www.parliament.gov.zm/>.

National Assembly of Zambia. 1967. *The 1967 Referendum Act*. Lusaka: National Assembly of Zambia. Dostupné na: <http://www.parliament.gov.zm/sites/default/files/documents/acts/Referendum%20Act.pdf> (1. 3. 2018).

National Assembly of Zambia. 1991a. *Constitution of Zambia 1991*. Lusaka: National Assembly of Zambia. Dostupné na: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/zm/zm052en.pdf> (1. 3. 2018).

National Assembly of Zambia. 1991b. *Electoral Act 1991*. Lusaka: National Assembly of Zambia. Dostupné na: <https://www.ifes.org/sites/default/files/el00262.pdf> (1. 3. 2018).

National Assembly of Zambia. 1991c. *Local Government Elections Act (Chapter 282)*. Lusaka: National Assembly of Zambia. Dostupné na: <http://www.parliament.gov.zm/node/1238> (1. 3. 2018).

National Assembly of Zambia. 1994. *Societies Act (Chapter 119)*. Lusaka: National Assembly of Zambia. Dostupné na: <https://www.eisa.org.za/pdf/zamCAP119SocietiesAct.pdf> (1. 3. 2018).

National Assembly of Zambia. 1996a. *Constitution of Zambia 1996*. Lusaka: National Assembly of Zambia. Dostupné na: <https://www.eisa.org.za/pdf/zam1996constitution.pdf> (1. 3. 2018).

National Assembly of Zambia. 1996b. *Electoral Commission Act 1996*. Lusaka: National Assembly of Zambia. Dostupné na: <https://www.eisa.org.za/pdf/zam1996ElectoralCommissionsAct.pdf> (1. 3. 2018).

National Assembly of Zambia. 2006a. *Electoral Act 2006*. Lusaka: National Assembly of Zambia. Dostupné na: <https://www.eisa.org.za/pdf/zam2006Electoral%20Act.pdf> (1. 3. 2018).

National Assembly of Zambia. 2006b. *Electoral (Code of Conduct) Regulations (2006)*. Lusaka: National Assembly of Zambia. Dostupné na: https://elections.org.zm/new_elections_data/electoral_code_of_conduct.pdf (1. 3. 2018).

National Assembly of Zambia. 2007. *Referendum Act (Chapter 14)*. Lusaka: National Assembly of Zambia. Dostupné na: <https://www.eisa.org.za/pdf/zamCap14ReferendumAct.pdf> (1. 3. 2018).

National Assembly of Zambia. 2015. *Referendum (Amendment) Act 2015*. Lusaka: National Assembly of Zambia. Dostupné na: <https://www.eisa.org.za/pdf/zam2015ReferendumActAmend.pdf> (1. 3. 2018).

National Assembly of Zambia. 2016a. *Constitution of Zambia (Amendment) Act 2016*. Lusaka: National Assembly of Zambia. Dostupné na: <http://www.parliament.gov.zm/node/4834> (1. 3. 2018).

National Assembly of Zambia. 2016b. *The Electoral Commission of Zambia Act 2016*. Lusaka: National Assembly of Zambia. Dostupné na: <http://www.parliament.gov.zm/node/5223> (1. 3. 2018).

National Assembly of Zambia. 2016c. *The Electoral Process Act 2016*. Lusaka: National Assembly of Zambia. Dostupné na: <http://www.parliament.gov.zm/node/5232> (1. 3. 2018).

National Assembly of Zambia. 2016d. *Code of Conduct*. Lusaka: National Assembly of Zambia. Dostupné na: <https://www.eisa.org.za/pdf/zam2016codeconduct.pdf> (1. 3. 2018).

National Democratic Institute for International Affairs. 1996. *Final Report: The November 18, 1996 National Elections in Zambia A Post-Assessment Report*. Washington: National Democratic Institute for International Affairs. Dostupné na: https://www.ndi.org/sites/default/files/870_zm_report_111896_5.pdf (14. 5. 2019).

National Democratic Institute for International Affairs. 2011. *NDI Pre-Election Delegation To Zambia's September 2011 Elections*. Lusaka: National Democratic Institute for International

Affairs. Dostupné na: <https://www.ndi.org/sites/default/files/Zambia-pre-election-statement-aug18-2011.pdf> (14. 5. 2019).

National Democratic Institute for International Affairs a Carter Center of Emory University. 1992. *The October 31, 1991 National Elections in Zambia*. Washington: National Democratic Institute for International Affairs / Atlanta: Carter Center of Emory University. Dostupné na: <https://www.cartercenter.org/documents/electionreports/democracy/finalreportzambia1991.pdf> (14. 5. 2019).

Novinky.cz. 2017. *Kupka se stane poslancem za ODS, rozhodl soud po přepočtu preferenčních hlasů*. Dostupné na: <https://www.novinky.cz/domaci/455323-kupka-se-stane-poslancem-za-ods-rozhodl-soud-po-prepocctu-preferencnich-hlasu.html> (1. 3. 2018).

Reuters. 2016. *Zambian president Lungu re-elected in disputed vote*. Dostupné na: <https://www.reuters.com/article/us-zambia-election/zambian-president-lungu-re-elected-in-disputed-vote-idUSKCN10Q13R> (27. 9. 2018).

Southern African Development Community. 2011. *SADC Electoral Observer Mission to the Republic of Zambia*. Lusaka: Southern African Development Community. Dostupné na: https://www.sadc.int/files/2714/0593/9261/SEAC-Republic_of_Zambia_Statement_2011.pdf (14. 5. 2019).

Southern African Development Community Parliamentary Forum. 2001. *Election Observation Mission Zambia*. Lusaka: Southern African Development Community Parliamentary Forum. Dostupné na: <http://aceproject.org/ero-en/regions/africa/ZM/zambia-general-election-observation-report-sadc-pf-2001/> (14. 5. 2019).

Southern African Development Community Parliamentary Forum. 2015. *Interim Statement*. Lusaka: Southern African Development Community Parliamentary Forum. Dostupné na: <https://www.eisa.org.za/pdf/zam2015sadc.pdf> (14. 5. 2019).

The Carter Center. <https://www.cartercenter.org/>.

The Carter Center. 2002. *Observing the 2001 Zambia elections*. Atlanta: The Carter Center. Dostupné na: <https://www.cartercenter.org/documents/1135.pdf> (14. 5. 2019).

The Carter Center. 2017. *The Carter Center's Experts Mission to the Zambian Presidential and Parliamentary Elections 2016*. Atlanta: The Carter Center. Dostupné na: https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/news/peace_publications/election_reports/zambia-final-rpt-2016.pdf (14. 5. 2019).

The Foundation for Democratic Process. 2008. *Interim statement on its findings on the pre-election period for the 2008 Presidential By-Election*. Lusaka: The Foundation for Democratic Process. Dostupné na:

https://www.ndi.org/sites/default/files/2411_zm_FODEP_statement_engpdf_10302008.pdf (14. 5. 2019).

The Guardian. 2008. *Zambian president Levy Mwanawasa dies aged 59*. Dostupné na:

<https://www.theguardian.com/world/2008/aug/19/zambia> (1. 3. 2018).

The Independent. 2016. *Zambian election: Lungu's narrow victory exposes a deeply divided country*. Dostupné na: <https://www.independent.co.uk/news/world/africa/zambian-election-edgar-lungu-s-narrow-victory-exposes-a-deeply-divided-country-a7192301.html> (27. 9. 2018).

The Sydney Morning Herald. 2004. *Invisible ink: how they rigged the vote*. Dostupné na:

<https://www.smh.com.au/world/invisible-ink-how-they-rigged-the-vote-20041202-gdk8j8.html> (1. 3. 2018).

The World Factbook – Central Intelligence Agency. <https://www.cia.gov/index.html>.

The World Factbook – Central Intelligence Agency: Zambia.

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/za.html>.

World Bank Group – International Development, Poverty and Sustainability.

<http://www.worldbank.org/>.

Zambia Daily Mail. 2016. *Lessons from the failed referendum*. Dostupné na:

<http://www.daily-mail.co.zm/lessons-from-the-failed-referendum/> (16. 5. 2019).

Zambian Watchdog. 2015. *Classified PF Strategy for 2016 General Elections*. Dostupné na:

<https://www.zambiawatchdog.com/classified-pf-strategy-for-2016-general-elections/> (16. 5. 2019).

Zambian Watchdog. 2016a. *Election was fraudulent*. Dostupné na:

<https://www.zambiawatchdog.com/election-was-fraud-mulongoti/> (16. 5. 2019).

Zambian Watchdog. 2016b. *Zambia's record of peaceful elections may end this year due to Lungu's behaviour*. Dostupné na: <https://www.zambiawatchdog.com/zambias-record-of-peaceful-elections-may-end-this-year-due-to-lungus-behaviour/> (16. 5. 2019).

Literatura

Adejumobi, Said. 2000. „Elections in Africa: A fading shadow of democracy?“ *International Political Science Review* 21, č. 1, 59–73.

Alvarez, R. Michael, Hall, Thad E. a Hyde Susan D., eds. 2009. *Election fraud: detecting and deterring electoral manipulation*. Washington: Brookings Institution Press.

Andreassen, Bard-Anders, Geisler, Gisela a Tostensen, Arne. 1992. *Setting a Standard for Africa? Lessons from the 1991 Zambian Elections*. Working paper 5, Chr. Michelsen Institute. Dostupné na: <https://brage.bibsys.no/xmlui/handle/11250/2435987> (1. 3. 2018).

Asunka, Joseph et al. 2017. „Electoral fraud or violence: The effect of observers on party manipulation strategies.“ *British Journal of Political Science*, 1–23.

Bartlett, David M. C. 2000. „Civil society and democracy: A Zambian case study.“ *Journal of Southern African Studies* 26, č. 3, 429–446.

Basedau, Matthias, Erdmann, Gero a Mehler, Andreas. 2007. *Votes, money and violence: political parties and elections in Sub-Saharan Africa*. Scottsville: Kwazulu-Natal Press.

Beigbeder, Yves. 1994. *International monitoring of plebiscites, referenda and national elections: Self-determination and transition to democracy*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.

Bílek, Jaroslav. 2015. „Hybridní režimy jako svébytná kategorie politických režimů: Komparace vybraných přístupů.“ *Středoevropské politické studie* 17, č. 2, 212–233.

Bílek, Jaroslav. 2018. *Autoritářské represivní strategie v hybridních režimech Latinské Ameriky*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Katedra politologie. Disertační práce.

Birch, Sarah. 2007. „Electoral Systems and Electoral Misconduct.“ *Comparative Political Studies* 40, č. 12, 1533–1556.

Birch, Sarah. 2011a. *Electoral malpractice*. Oxford: Oxford University Press.

- Birch, Sarah. 2011b. *Electoral corruption*. Working paper 05/11, Institute for Democracy & Conflict Resolution (IDCR). Dostupné na: http://repository.essex.ac.uk/4484/1/05_11.pdf (1. 3. 2018).
- Bjornlund, Eric, Bratton, Michael a Gibson, Clark. 1992. „Observing multiparty elections in Africa: Lessons from Zambia.“ *African Affairs* 91, č. 364, 405–431.
- Blais, André. 1988. „The classification of electoral systems.“ *European Journal of Political Research* 16, č. 1, 99–110.
- Blais, André. 1990. *The debate over electoral systems*. Working paper 2, Political Economy Research Group. Dostupné na: https://ir.lib.uwo.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=economicsperg_ppe (1. 3. 2018).
- Blais, André a Massicotte, Louis. 1996. „Electoral systems.“ In: *Comparing democracies 4: elections and voting in a changing world*. Eds. Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi a Pippa Norris. London: Sage, 40–69.
- Burnell, Peter. 1994. „Zambia at the Crossroads.“ *World Affairs* 157, č. 1, 19–28.
- Burnell, Peter. 1995a. „Building on the past? Party politics in Zambia's Third Republic.“ *Party Politics* 1, č. 3, 397–405.
- Burnell, Peter. 1995b. „The politics of poverty and the poverty of politics in Zambia's Third Republic.“ *Third World Quarterly* 16, č. 4, 675–690.
- Burnell, Peter. 1997. „Whither Zambia? The Zambian presidential and parliamentary elections of November 1996.“ *Electoral Studies* 16, č. 3, 407–416.
- Burnell, Peter. 2000. „The significance of the December 1998 local elections in Zambia and their aftermath.“ *Journal of Commonwealth & Comparative Politics* 38, č. 1, 1–20.
- Burnell, Peter. 2001a. „The first two MMD administrations in Zambia: millennium dawn or millennium sunset?“ *Contemporary Politics* 7, č. 2, 95–111.
- Burnell, Peter. 2001b. „The party system and party politics in Zambia: continuities past, present and future.“ *African Affairs* 100, č. 399, 239–263.
- Burnell, Peter. 2002a. „Zambia's 2001 elections: the tyranny of small decisions, 'non-decisions' and 'not decisions'.“ *Third World Quarterly* 23, č. 6, 1103–1120.

- Burnell, Peter. 2002b. „Parliamentary Committees in Zambia's Third Republic: Partial Reforms; Unfinished Agenda.“ *Journal of southern African studies* 28, č. 2, 291–313.
- Burnell, Peter. 2003. „Legislative-executive relations in Zambia: parliamentary reform on the agenda.“ *Journal of Contemporary African Studies* 21, č. 1, 47–68.
- Burnell, Peter. 2005. „From low-conflict polity to democratic civil peace: explaining Zambian exceptionalism.“ *African studies* 64, č. 2, 107–133.
- Collier, Paul a Vicente, Pedro C. 2012. „Violence, bribery, and fraud: the political economy of elections in Sub-Saharan Africa.“ *Public choice* 153, č. 1–2, 117–147.
- Cox, Gary W. 1997. *Making votes count: strategic coordination in the world's electoral systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Diamond, Larry Jay. 2002. „Thinking about hybrid regimes.“ *Journal of democracy* 13, č. 2, 166–177.
- Diamond, Larry a Plattner, Marc F., eds. 2006. *Electoral systems and democracy*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Dočekalová, Pavla. 2012a. „Definice a konceptualizace volebních podvodů.“ *European Electoral Studies* 7, č. 1, 17–29.
- Dočekalová, Pavla. 2012b. „Komparativní výzkum volebních podvodů: metodologické přístupy a možnosti sběru dat.“ *Evropská volební studia* 7, č. 2, 91–100.
- Donno, Daniela. 2013. *Defending democratic norms: International actors and the politics of electoral misconduct*. Oxford: Oxford University Press.
- Erdmann, Gero a Simutanyi, Neo. 2003. *Transition in Zambia: The Hybridisation of the Third Republic*. Lilongwe: Konrad-Adenauer-Stiftung.
- Farrell, David M. 2001. *Electoral systems: A comparative introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Felsenthal, Dan S. a Machover, Moshé, eds. 2012. *Electoral systems: Paradoxes, assumptions, and procedures*. Heidelberg: Springer Science & Business Media.
- Fiala, Dušan. 2015. *Volby a volební systémy v zemích jihoafrického regionu. Analýza a komparace zemí jihoafrického regionu z pohledu volebních systémů. Nastavení, chování,*

výstupy. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Katedra politologie. Diplomová práce.

Fiala, Vlastimil a Hejtmánková, Iva. 2016. *Zambie: politické strany ve volebním procesu*. Olomouc: Nakladatelství Moneta-FM.

Gallagher, Michael a Mitchell, Paul, eds. 2005. *The politics of electoral systems*. Oxford: Oxford University Press.

Gehlbach, Scott a Simpser, Alberto. 2015. „Electoral manipulation as bureaucratic control.“ *American Journal of Political Science* 59, č. 1, 212–224.

Goldring, Edward a Wahman, Michael. 2016. „Democracy in Reverse: The 2016 General Election in Zambia.“ *Africa Spectrum* 51, č. 3, 107–121.

Grilli di Cortona, Pietro, et al. 1999. *Evaluation and optimization of electoral systems*. Philadelphia: SIAM.

Hejtmánková, Iva. 2012. *Volební chování v Zambii*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Katedra politologie. Diplomová práce.

Holzer, Jan a Balík, Stanislav. 2007. *Postkomunistické nedemokratické režimy. Studie k proměnám politické teorie v posttranzitivním čase*. Brno: CDK.

Horowitz, Donald L. 2006. „A primer for decision makers.“ In: *Electoral systems and democracy*. Eds. Larry Diamond a Marc F. Plattner. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 3–15.

Hulec, Otakar a Olša, Jaroslav. 2008. *Dějiny Zimbabwe, Zambie a Malawi*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Hyde, Susan D. 2009. „How international election observers detect and deter fraud.“ In: *Election fraud: detecting and deterring electoral manipulation*. Eds. R. Michael Alvarez, Thad E. Hall a Susan D. Hyde. Washington: Brookings Institution Press, 201–215.

Cheeseman, Nic a Klaas, Brian. 2018. *How to rig an election*. New Haven: Yale University Press.

Chytilík, Roman et al. 2009. *Volební systémy*. Praha: Portál.

Ikpe, U. B. 2009. „The impact of manipulated re-elections on accountability and legitimacy of democratic regimes in Africa: observations from Nigeria, Zambia and Kenya.“ *African Journal of Political Science and International Relations* 3, č. 7, 300–310.

Kabemba, Claude. 2004. „Introduction.“ In: *Elections and democracy in Zambia*. Ed. Claude Kabemba. Johannesburg: EISA, 1–2.

Katz, Richard S. 2005. „Why Are There So Many (or So Few) Electoral Reforms?“ In: *The politics of electoral systems*. Eds. Michael Gallagher a Paul Mitchell. Oxford: Oxford University Press, 58–76.

Klíma, Jan. 2012. *Dějiny Afriky: vývoj kontinentu, regionů a států*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Klíma, Michal. 1998. *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Praha: Radix.

Krennerich, Michael. 1999. „Zambia.“ In: *Elections in Africa: A data handbook*. Eds. Dieter Nohlen, Michael Krennerich a Bernard Thibaut. Oxford: Oxford University Press, 939–962.

Lardeyret, Guy. 2006. „The problem with PR.“ In: *Electoral systems and democracy*. Eds. Larry Diamond a Marc F. Plattner. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 86–91.

Lebeda, Tomáš. 2006. „Proporcionalita volebních formulí poměrných systémů.“ *Sociologický Časopis/Czech Sociological Review* 42, č. 5, 883–912.

Leemann, Lucas a Bochsler, Daniel. 2014. „A systematic approach to study electoral fraud.“ *Electoral Studies* 35, 33–47.

Lehoucq, Fabrice. 2003. „Electoral fraud: Causes, types and consequences.“ *Annual review of political science* 6, č. 1, 233–256.

Lijphart, Arend. 2006. „The Case for Power Sharing.“ In: *Electoral systems and democracy*. Eds. Larry Diamond a Marc F. Plattner. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 42–55.

Lindberg, Staffan I. 2004. „The democratic qualities of competitive elections: participation, competition and legitimacy in Africa.“ *Commonwealth & Comparative Politics* 42, č. 1, 61–105.

Lindberg, Staffan I. 2006a. *Democracy and elections in Africa*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

- Lindberg, Staffan I. 2006b. „The surprising significance of African elections.“ *Journal of Democracy* 17, č. 1, 139–151.
- Linz, Juan. 1994. „Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?“ In: *The Failure of Presidential Democracy*. Eds. Juan Linz a Arturo Valenzuela. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 3–87.
- Motsamai, Dimpho. 2014. *Zambia's Constitution Making Process Addressing the Impasse and Future Challenges*. Working paper, Institute for Security Studies. Dostupné na: http://us-cdn.creamermedia.co.za/assets/articles/attachments/47618_iss_sitrep-15-january-2014-motsamai.pdf (1. 3. 2018).
- Nasong'o, Shadrack Wanjala. 2007. „Political transition without transformation: the dialectic of liberalization without democratization in Kenya and Zambia.“ *African Studies Review* 50, č. 1, 83–107.
- Nohlen, Dieter, Krennerich, Michael a Thibaut, Bernard, eds. 1999. *Elections in Africa: A data handbook*. Oxford: Oxford University Press.
- Norris, Pippa. 1997. „Choosing electoral systems: proportional, majoritarian and mixed systems.“ *International political science review* 18, č. 3, 297–312.
- O'Donovan, Michael. 2004. „The administration of elections in Zambia.“ In: *Elections and democracy in Zambia*. Ed. Claude Kabemba. Johannesburg: EISA, 25–40.
- Panter-Brick, Keith. 1994. „Prospects for democracy in Zambia.“ *Government and Opposition* 29, č. 2, 231–247.
- Petőcz, Kálmán. 1997. *Základy demokratických volebných systémov*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Rakner, Lise. 2011. „Institutionalizing the pro-democracy movements: the case of Zambia's Movement for Multiparty Democracy.“ *Democratization* 18, č. 5, 1106–1124.
- Rakner, Lise a Svasand, Lars. 2002. *Multiparty elections in Africa's new democracies*. Working paper 7, Chr. Michelsen Institute. Dostupné na: <https://brage.bibsys.no/xmlui/handle/11250/2435805> (1. 3. 2018).
- Rakner, Lise a Svasand, Lars. 2003. *Uncertainty as a strategy: Electoral processes in Zambia 1991-2001*. Working paper 13, Chr. Michelsen Institute. Dostupné na: <https://brage.bibsys.no/xmlui/handle/11250/2435961> (1. 3. 2018).

Reynolds, Andrew. 2006. „Constitutional Engineering in Southern Africa.“ In: *Electoral systems and democracy*. Eds. Larry Diamond a Marc F. Plattner. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 121–134.

Reynolds, Andrew, Reilly, Ben a Ellis, Andrew. 2008. *Electoral system design: The new international IDEA handbook*. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance.

Sartori, Giovanni. 2001. *Srovnávací ústavní inženýrství: zkoumání struktur, podnětů a výsledků*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Schedler, Andreas. 2002. „The menu of manipulation.“ *Journal of democracy* 13, č. 2, 36–50.

Schedler, Andreas. 2009. „Sources of competition under electoral authoritarianism.“ In: *Democratization by election: A new mode of transition*. Ed. Staffan I. Lindberg. Baltimore: The Johns Hopkins University, 179–201.

Schedler, Andreas. 2013. *The politics of uncertainty: Sustaining and subverting electoral authoritarianism*. Oxford: Oxford University Press.

Simpser, Alberto. 2004. *Making Votes Not Count: Accountability, Expectations, and the Strategy of Electoral Corruption*. Working paper, Stanford University. Dostupné na: http://www.ibrarian.net/navon/paper/Making_Votes_Not_Count__Accountability__Expectati.pdf?paperid=1519611 (1. 3. 2018).

Simpser, Alberto. 2013. *Why governments and parties manipulate elections: theory, practice, and implications*. Cambridge: Cambridge University Press.

Simutanyi, Neo. 1996. „The politics of structural adjustment in Zambia.“ *Third World Quarterly* 17, č. 4, 825–839.

Soudriette, Richard W a Ellis, Andrew. 2006. „A global snapshot.“ In: *Electoral systems and democracy*. Eds. Larry Diamond a Marc F. Plattner. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 16–26.

Stroh, Alexander. 2007. *Crafting Political Institutions in Africa Electoral Systems and Systems of Government in Rwanda and Zambia Compared*. Working paper 43, German Institute of Global and Area Studies (GIGA). Dostupné na: https://www.giga-hamburg.de/en/system/files/publications/wp43_stroh.pdf (1. 3. 2018).

- Tobolka, Radim. 2013. „Political Parties in Contemporary Zambia: A View from within.“ *Modern Africa: Politics, History and Society* 1, č. 1, 11–39.
- Van Ham, Carolien a Lindberg, Staffan I. 2015. „From sticks to carrots: electoral manipulation in Africa, 1986–2012.“ *Government and Opposition* 50, č. 3, 521–548.
- Von Soest, Christian. 2007. „How does neopatrimonialism affect the African state's revenues? The case of tax collection in Zambia.“ *The Journal of Modern African Studies* 45, č. 4, 621–645.
- Vorobyev, Dmitriy. 2010. *Growth of electoral fraud in non-democracies: The role of uncertainty*. Working paper 420, CERGE-EI Working Papers. Dostupné na: <https://www.cerge-ei.cz/pdf/wp/Wp420.pdf> (1. 3. 2018).
- Vorobyev, Dmitriy. 2011. *Towards Detecting and Measuring Ballot Stuffing*. Working paper 447, CERGE-EI Working Papers. Dostupné na: <http://www.cerge-ei.cz/pdf/wp/Wp447.pdf> (1. 3. 2018).
- Vorobyev, Dmitriy. 2016. „Participation in fraudulent elections.“ *Social Choice and Welfare* 46, č. 4, 863–892.
- Weaver, R. Kent. 2006. „The Impact of Federalism.“ In: *Electoral systems and democracy*. Eds. Larry Diamond a Marc F. Plattner. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 56–70.